

Vikerkaar

5/1988

«Arbujad» 50 — Mart Orav: Ühe antoloogia süünd, Pekka Erelt: Arbujate kojakunstnik, Rein Veidemann Uku Masingust, Jaan Kaplinski Tartu vaimust täna; Bernard Kangro ja Ott Kangilaski luulet; itaalia bukett; Kaarel Haav rahvuslikust sallivusest kui internatsionalismi põhijoonest; Fanny de Siversi essee Jeanne d'Arcist; Meelik Kattago traktaadi lõpp

Vikerkaar

ELKNÜ Keskkomitee ja ENSV Kirjanike Liidu ilukirjanduslik ja ühiskondlik-politiline ajakiri. Ilmub alates 1986. a juulist, 3. aastakäik.

Mar 1988. Nr 5

Sisukord

Théophile Gautier *Kunst* 1
Mihkel Mutt *Elu allikad* 2
Ott Kangilaski *Maarjamaa* 8
Mart Susi *Talvisel koolivaheajal* 14
Bernard Kangro *Luu!et* 31
Itaalia bukett 34
Tsitaadimosaiik 40
Jaan Kaplinski *Inge Kudisiimu kaugidalikkus* 41
Tiina Abel *Saateks Endel Kõksi varastele interjöörimaalidele* 51
Pekka Erelt *Arbujate kojakunstnik* 54
Mart Orav *Ühe antoloogia sünnist* 57
Meelik Kattago *Traktaat iselikumise allikast V* 64

Raivo Palmaru *Juured ja võrsed II* 67
Kaarel Haav *Internatsionalistliku rahvusteadvuse põhihoon — rahvuslik sallivus* 72
Sirje Ruutsoo *Usbekimaal renessanssi tundmas II* 78
Fanny de Sivers *Surra, kui oled veel noor* 83
Vaatenurk
Rein Veidemann *Uku Masingu ülemlaul* 88
Mart Susi *Laastude lendamisest* 89
Kaleidoskoop
Jaan Kaplinski *Tartu vaimust ehk ülikooli ja Supilinna vahel* 92
Sirje Kinn *«Arbujate aegu»* 94

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotograafid: Kalju Jõul ja Toomas Kohv.

Esikaanel: Inge Kudisiim. «Ülespoole vaataja». Õli, papp, 1986. Fragment.

Tagakaanel: Inge Kudisiim. «Ülespoole vaataja». Õli, papp, 1986.

THÉOPHILE GAUTIER

Kunst

Prantsuse keelest tõlkinud Ants Oras

Siis kunst sul üllaks kõrgub,
kui leidub aine tal,
 mis tõrgub —
värss, marmor või metall.

Miks aegund tõkkeid tahta!
Ent kuigi tee sul uus,
 vaid ahta
koturni valid, Muus.

Oh läägust hõlpsais rütmes!
Neis lõdvaks tallat ping,
 kui mitmes
ja mitmes jalas king.

Ning, raidur eht, kas hoolib
eal savist tõelik taid?
 Sõrm voolib,
kui meel näeb kaugeid maid.

Sind veedelgu Carrara
karm kivi, kunstnik suur:
 säält haara
tas peituv õrn kontuur.

Too Syracusast vaske
ning, muutes nõtkeks see,
 mis raske,
ta uhkeks taideks tee.

Jah, loobu hõlpsast laadist:
tee — sihiks üllam stiil —
 ahhaadist
Apollo peen profiil.

Ah vesivärve lahjust!
Ent hõõguvama jõu
 saab ahjust
emailist särav nõu.

Tee vapp täis sinitoonis
sireene põimund reas:
 hõrk joonis,
mil lohelõustu seas.

Loo maal, mil rist ja gloobus:
madonnal, hoides last,
 pilk joobus;
kuldnimbus kiirgab tast.

Kõik hääbub. — Kunst jääb püsti
kesk hävi tuult ja tuld
 näed büsti,
kui linna matnud muld.

Viib keisri aege rägu,
kuid põllul üles künt,
 ta nägu
veel näitab vaskne münt.

Ka jumalad viib raju,
kuid vihurite all
 ei haju
värss, kindlam kui metall.

Rao, lõika, maali, kuni
saab unelm kestva pao:
 tao uni
graniiti, mis ei kao.

Fr. R. Kreutzwaldi
nim. Eesti Riiklik
Raamatukogu

MIHKEL MUTT

ELU ALLIKAD

32.

Arved hakkab taas postkontori vahet käima. «Nõudmiseni»-tädi naeratab talle nagu vanale tuttavale. Aga mida pole, see on mõistlik pakkumine. Ikka on kaaslasteks flööt või vist, portugali keel või kung-fu, vahel sekka klaver ja timpanid. Viiendal päeval otsustab Arved, et enam ei lähe. Aga viimasel hetkel mõtleb, olgu siis pealegi — veel see viimane kord. Ja ennea! Tädi viipab talle kaugelt, vehib kätega. Ning lootuse kaotanud Arvedile ulatatakse roosa paelaga kinniseotud ümbrik, mis lõhnab ühteägu mürri ja koerapöörirohu järele. Halb aimus uhkab üle Arvedi ning ta esimene mõte on kuväär tänavapühkija kühlile sokutada või hulkuva koera väljaheite alla maista. Kuid temagi trotsi lade on õhukeseks kulunud, pealegi on ta teadmishimuline nooruk, seepärast avab ta ümbriku. Seal ei näta midagi, on ainult vaja kedagi, kes toas elaks, kuna omanik ise siht eemal viibib. Kutsutakse kohe läbi rääkima. Arved jookseb...

Ta ei pane joostes tähelegi, mis linnaossa satub. Ta annab eestiaegse villa ukse taga maruliselt kella. Uks avaneb...

33.

Nähes oma tulevase erakla perenais, satub Arved suurde segadusse. Ta esmane mõte on jalga lasta. Tagasi hoiab teda see, et segaduses paistab olevat ka Polizia, kes muidugi osavasti teeskleb. Ta on üleni mustas, sõba õlgadel, ja väristab end «Astuge siise, kui tulite.» Toas ta räägib, et olukord on muidugi väga diskreevne. Oõbida Arved siin vaevalt saab, aga kui ta tahab töötamas käia, palun. Ühtlasi kõneleb ta endast, et on põhjalikult muutunud, et kavatseb pühendada oma ülejäänud aastad kodutute laste eest hoolitsemisele ning eksinud tütarlaste õigele teele juhutamiseks.

«Oh jaa,» laskub ta käipõsakil sohvale ja vaatab ei-kuhugi. «Mis kõik elus on olnud. Aga meie, kaks kursusekaaslast, võiksime siiski seltsimeesteks jääda.» Ja ulatab, sigidik, Arvedile käe. Tolle peas ekslevad veidrads variandid, kõiksugu kahtlused, aga noh, kui töötamas käia... siis pole see ju midagi. Siis on ta ju nagu kunstinimene, kellel on ateljee! Ta võtab käe vastu.

«Tulge,» lausub Polizia raugelt. «Ma tutvustan teid tubade paigutusega.»

«Teie tööruum on siin,» avab ta ühe ukse, mis viib mahukasse kabinetti. Arved kõnnib kursuseõde kannul ja veendub, et paremaid tingimusi end Tuuli nimel ülestöötamiseks vaevalt maailmas leidub. Majas on kolm esikut ja neli vannituba, alt keldrist algab

salakäik ning pööninguluugist võib teleskoobiga tähti uurida. Keemialaboratoorium ja raamatukogu muidugimõista ka.

«Tundke end siin vabalt... nagu soovite,» lausub Polizia lahkumisel kitsast kätt ulatades. «Mul on teile ainult üks põhimõtteline tingimus — preilisid siia mitte mingil tingimusel tuua!» Arved noogutab süüdlaslikult, nagu oleks teab mis patuteot tabatud.

Nii hakkab Arved Polizia pool tööle käima, tassib sinna oma konspektid ja muu kirjasõna. Ta võib julgesti omaette ümiseda, Polizia ei pööra talle tähelepanu, liigub ringi aina mustas kohtleb üürnikku kui kohimeest. Kaua kaalub Arved, kas kirjutada Tuulile, et ta elutingimustes on toimunud muutus ja kes on ta tööruumi perenaine aga — konsulteerinud ühega oma vähestest tuttavatest, neljanda kursuse hambaarstiga, kes arvab, et parem siiski mitte teatada, sest noorel emal võib säärast uudisest tekkida lapsevoodipalavik — ta ei kirjuta.

Vaene Arved! Ta loodab oma noort naist tõelisest eluvõitlusest eemal hoida, aga võtab raske valepatu oma südametunnistusele!

34.

On aprilli päraslõuna, kell ligineb viiele. Nälg näpistab Arvedit kõhtu, kui ta istub Polizia kirjutustoas *chippendale*'i toolil ja sulg kriibib. Söögiga on raskusi, vahel on ta Polizialt teevett palunud — too on andnud ka. Praegu ei paista kedagi kodus olevat. Üldiselt on Arved Poliziaga rahul, too on kahtlemata muutunud. «Ja siiski, siiski on võimalik nimest paremaks teha,» on Arved mõne päeva eest oma mõttepäevikusse kirjutanud. Nüüd ta igatahes tõuseb ja läheb kinnitab pisut keha.

Ülikooli sööklas, kus ta tavaliselt käib, pole enam midagi järel. Tuleb kõndida linna peale. Arvedil on üldiselt vähe kogemusi ühiskondlike söögikohtade alal. Ta pole ometi mingi burš, kes istub restoranis. Varem keetis Tuuli suppi, Arvedil poolt oli sink. Aga singi on ta Tuulile kaasa andnud, lapsele hambarahaks. Nüüd ajab ta kuidagi läbi. Üht-teist on ta juba õppinud. Näiteks ta teab, et kui mõnes sööklas võtta neli-viis paari nuge-kahvleid ja need kordamööda leivatüki vastu puhtaks hõõruda, koguneb viimasele mingi läbipaistev rasvane kile. Nõnda saab asendada võileiba ja raha kokku hoida. Tudengi-tarkused... Neil ju nüüd laps.

Arved jalutab ühe ukse tagant teise taha. Mõnel ripub vastik silt, ja nende vahel, mis avatud, ei suuda Arved valida. Lõpuks jõuab ta trepini, mis kahe astmega poolkeldrisse laskub. Trepil kohal ilutseb metallist sepistatud pörsas, kes tagajalgadel seistes rõõmsalt peekrit kummutab. Arved kuuleb poikvel ukse vahelt lõbusat naeru. Uksel on vanaaegne koputi. Arved siiski ei koputa, võtab julguse kokku ja — muudkui edasi. All on hämar, aga kohe esimesest pilgust näha, et väga mõnus. Seinte ääres punase plüüsiga loožid, aga ka keset saali võib istuda. Päril taha lõppu ei tõi Arved minna,

läheduses on vabu kohti ainult ühes lauas. Seal istub keegi naisterahvas seljaga pooleldi tema poole ja näikse lugevat. Arved poetab end tooliveerele. Järgmisel hetkel taipab — oleks ikka pidanud enne luba küsima. Ah, tühja nendest peenemate inimeste vigurdamistest, lööb mõttes käega. Vaat kui teeks praegu midagi niisugust, et keegi ei tea, kuhu pilk pöörata! Arved vaatab tähtsalt ringi. On igasugu publikut, mõni temavanune, aga on ka päris rauku. Kõrvallauas istuv mees naeratab magusalt ja justkui julgustavalt. Tuleb väle kelner. Naisterahvas Arvedi kõrval paneb lehe kõrvale, tõstab pea ja üleüldse sirutab end. Püha müristus! tahaks Arved röögatada — Polizia! Ja mitte üksnes sellepärast ei litsu karje end Arvedi rinnust, et siin lebaskleb tema armas kursuseõde — Poliziaga on Arved juba harjunud —, vaid ta aimab alles nüüd õudusega, kuhu kogemata kombel sattunud. — Ta istub ju kurikuulsas lokaalis «Põrssa juures»! Arvedi esimene mõte on plagama panna. Ent kelner juba kõnetab teda. Polizia tuleb appi, ütleb, täna olla head kotletid.

«Jah, kotletid siis pealegi,» kordab Arved. «Ja midagi sinna kõrvale, piima!»

Arved kavatseb võtta tõrjuva hoiaku, seda enam, et talle tundub — kui Polizia poleks talle nii varmalt appi tulnud, oleks tal õnnestunud jalga lasta. Kuid ta ei jõua mingit hoiakut võtta, sest nende laua juurde tüürib kaheliikmeline seltskond. (Õieti on tulijaid kolm, aga et vabu toole esialgu kaks, nii et kolmas läheb lisaplatsi hankima, siis pigem kaks kui kolm.)

Umbusklikult kõõritab Arved tulnukaid. Ta usub kindlalt, et siin käivad sulid, riigi raha raiskajad ja kõlvatud isikud. Aga Polizia juba esitleb neid (et tema ka kõiki tunneb, mõtleb Arved põlglikult).

Arved laseb teiste nimed kõrvust mööda. (Ena mul asja!) Ta kuuleb siiski, mida kursuseõde temast endast teatab: «See on meie parim noor spetsialist soome-ugri algkeele vallas, selle keele tulevik!» Kuigi Arved on sisimas veendunud, et teadupärast kuulub vastav au Tuulile, ei suuda ta siiski pisukest heameelepuna varjata.

«Vabandage, mis keel see on?» küsib naisterahvas — nii lihtsalt ja naiivselt. Tal on kena mahe hääl ja üldse paistab ta meeldiva olemisega. Teised kutsuvad teda sõbralikult Eesti Orgaanika Emaks. Algul Arved mõtleb, et naisterahvas töötab EPAs muldade alal, hiljem selgub, et tegu on tunnustatud näitlejannaga.

«Jah, kas see on mingi uus keel, või siis vähemalt salakeel?» toetab naisterahva küsimust tema kaaslane — pisut eakam, lõbusate vuntsidega, keda teised tituleerivad Lastekirjanduse Hiiglaseks.

Sõna «salakeel» peale kikitab kõrvu mees, kes ennist Arvedile naeratas. Ta naeratab üha edasi, aga kuidagi teisiti. Mehel on külgekleebitud mokahabe ja kõrvadest vaatavad välja võltskarvatordid. Ta loeb ajakirja «Junge Technik». Ta on lõpetanud kooli,

kus õpetatakse morset, mürkide kasutamist ja seda, kuidas vastast vihmavarjuga surnuks torgata.

«Mingen'd ikka!» on Arved teiste juhmusest nõrдинud. «Soomeugri algkeel on meie kõikide ürgkodu.» Ja ta laskub pikemasse sissejuhatusse, mida see keel siis õieti tähendab. Tema kõne katkestab kelneri toodud kotletivaagen.

Seltskond on vahepeal laienenud. Tulevad vandeadvokaat, tuntud naistearst ja siis üks imelik sissepoole vaatav mees, kes olevat reisinud Aasias ning kelle erialaks öeldakse olevat hingede rändamine.

Arved tunneb, tunneb ammu, et peaks ära minema, et tema koht pole siin, kuid miski hoiab teda kinni, sest — mis parata — jutt käib huvitavatest asjadest ja mida tund-tunnilt edasi, seda põnevamatest — nii tundub Arvedile. Rahvastki tuleb juurde, teemaring vaheldub, kolitakse vabanenud looži. Praegu, praegu on õige aeg ära minna, ütleb Arvedi sisemine hääl. Kuid nagu iseenesest leiab ta end mõne hetke pärast loožist, juba sätib Polizia end tema kõrvale, ja jutt jätkub. Tellitakse koguni teine karahvin kristallkümlit. Mõni läheb minema ka, nii et seltskond püsib ikka kombekasti alla kümne. Nii, parajasti siseneb ukseavasse läbinägeliku pilguga inimene, keda mitmelt poolt «hõi»-hüüetega tervitatakse ja oma lauda viibatakse. Loomulikult tuleb läbinägeliku pilguga mees Polizia juurde, suudleb mahlakalt mutsatades kätt. «Sel mehel on v õ i m e i d,» sosistab Polizia Arvedile kõrva. Kõrv värvub seejuures natuke punaseks, aga pole suuremat häda — juba järgmisel sekundil lakub Polizia Arvedi kuulumisorgani puhtaks. Võimetega meest paistavad kõik austavat, teised tõmbavad juttu natuke tagasi. Pärast kolmandat klahvi kristallkümlit vaatab võõras kõrgilt ringi ja sirutub siis ettepoole: «Teie olete vist küll armastajapaar,» lausub ta Poliziale ja Arvedile.

«Oh ei, mis te nüüd,» tõrjub Polizia. «Me oleme lihtsalt kursuseõde ja kursusevend.»

«Aa,» sõnab teadjamees tähtsalt. «Ma igatahes nägin kohe sisenedes, et mingi seos või side teie vahel on.» Siis ilmub ta krimpsus näole kaval muie: «Aga olete ikka kindel, et teie vahel midagi rohkemat pole? Mina näen igatahes teie vahel hingelist unisooni.»

Sellepeale tähendab spetsialist hingede rändamise alal sügavamõtteliselt: «Võib-olla olid nad eelmises elus pärisõde ja pärisvend? Sääraseid juhtumeid on teaduse ajalugu täis.» See tõde tuleb Arvedile väga ootamatult, paiskab segi kogu tema senise maailmapildi, nii et ta ei oska seisukohale asuda.

«Aga kust te üldse võtate, et hinged rändavad?» küsib ta ootamatu söakusega.

«Selle kohta, mu noor sõber, on rikkalikult fakte,» seletab ränneteuuriija isalikult. «Inimesed ei saaks teada asju, mida nad nüüd teavad, ei saaks jutustada täpselt sündmustest, millest neil ei tohiks

aimugi olla. Näiteks sellest, kuidas keegi käis kuningas Ašokaga kolm tuhat aastat tagasi sõjaretkel,» räägib spetsialist.

Teda toetab teadja-mees, kes kõneleb Arvedile lühidalt, kuidas inimene ikka ja jälle ümber sünnib — seni, kuni ta pattudest puhtaks saab.

«Kas ta sünnib täiesti uuena?» imestab Arved. «Iga kord?»

Ei, miks? Mõned omadused võivad edasi kanduda, kaasas käia, olla päritavad eelmisest elust, seletab teadja-mees ja valab kõikidele klaasidesse. Vastu oma harjumusi tõstab seekord klaasi ka Arved, sest on hirmus erutatud. «Näiteks,» jätkab teadja-mees, «vaadake mind,» ja ta paljastab oma hambad, mis on pehmelt öeldes puseriti, nagu oleks teadja-mees pidanud oma olematu ühemunarakse kaksikugi närimismööbli isiklikesse lõualuudesse ära paigutama. «Miks on mul sihukesed hambad? Nii palju — nii väikeses lõualuus, et ei taha ära mahtuda?»

«Võib-olla olid sa oma eelmises elus tigu?» paneb ette günekoloog, kes pisut švipsi jäänud. «Teol on ju kuuskümmend hammast, või midagi sellelähedast.»

Kõik plaksutavad. Üldse teevad kõik nalja. Polizia põlv on tihedalt Arvedi põlve vastas ja seepärast tahaks ka viimane midagi tähtsat teha või öelda. Ta vaatab ringi. Pilk kohtub mehe omaga kõrvallauast, kelle «Junge Technik» ei paista ega paista läbi saavat. Mees naeratab talle nagu ennistki — justkui julgustavalt, tundub Arvedile.

Enam ta ära ei ütle, kui talle kümlit valatakse.

«Kui te sihuke tarkpea olete, siis vastake, miks see mees kogu aeg naeratab?» küsib ta siis võimetega mehelt — olles enne julgust võtnud.

Kes? Missugune? käib kahin ümber laua. Ja kui selgub, keda Arved mõelnud, puhkevad kõik naerma.

«Võib-olla oli ta eelmises elus kelner,» arvab günekoloog.

«Kas siis kelnerid naeratavad?» küsib Arved uskumatult. Temal oma piskude kokkupuudete najal on seda kelneritest raske uskuda. Tema on neid näinud enamasti mornidena. Arvedi meelest on see loomulik — kelnerid on pahased, et peavad kundede vahet käima, selle asemel et tagapool — mõnusalt köögis — aega veeta, pliidiservalt nastoikat rüübata ja köögitudrukutega kurameerida.

«Aga ta ei tarvitsenud olla kelner siin, vaid hoopis mujal. Näiteks Rios. Seal naeratavad kelnerid küll,» arvab Lastekirjanduse Hiiglane, kes pikalt vaikinud.

«Kas te olete välismaal käinud?» küsib Arved otsekoheselt.

«Loomulikult,» vastab tema eest Eesti Orgaanika Ema, kuulus näitlejanna. «Kes see siis ei oleks?»

«Mina tahan ka välismaale sõita!» hüüab nüüd Arved üsna valjusti ja tõuseb koguni püsti.

Selle peale muigab mees kõrvallauas kummaliselt, lööb

«Junge Techniku» kokku ning sammub kiirel kõnnakul ukse poole. Teised puhkevad taas naerma.

Arved satub enam hoogu, vestleb, pillub tsitaate. Ta ei saa jätta tunnistamata, et lokaalis on hirmus põnev. Siin kuuleb ta paari tunniga rohkem kui varem kahe semestri jooksul kokku. Arved hakkab koguni higistama ja ajab pintsaku maha. Varem on ta suhelnud ainult oma kursuse ja Tsentriga, jaganud nende lendlehti ja aidanud kleepida loosungeid. Kuigi ta on asjast aru saanud, aimanud vastava tegevuse vajalikkust, on see talle kõik tuttav juba lapsepõlvest peale — kultuurimaja juures lasteringis askeldades ning oktoobripühadest koolis. . . Ent siin on ilu, võlu ja õudu, mille pärast ta oieti Taaralinna tee jalge alla võttis!

Viimased sõnad, mis ta mäletab, on teadja-mehe soovitus:

«Noormees, te peate võtma asja laiemalt, palju laiemalt, kui õn soome-ugri algkeel!»

Õhtul käib Polizia mööda oma buduaari, naerab ja hõõrub käsi. «Oleks ma seda teadnud!» ütleb ta endale juba kui mitmes kord. «Aga mina alustasin valest otsast. Oh ma vana eesell!»

35.

Nüüd ta alustab õigesti. Alustab üksinda, oma jõududega. Pääoma, Sävidž ja Oomen, kes haisu muidugi ninna saanud ja oma teeneid pakkuma tõttavad, lükatakse külmalt kõrvale. Aitab nendest! Tasapisi hakkab Arvedi ja Polizia villas käima külalisi. Kõik need, kes varem Tuuli pool, ja veelgi enam. Millest kõigest ei räägita sinakas buduaaris — endises gürsa-kambris! Malta ordust ja konjunktiviidist, anakronismist ja allegoorilistest gruppidest — selliseid konversatsiooni-õisi puhkeb nüüd Polizia pool.

Kõik vestlevad, ise viigipükstes, ja mitte ainult ei vestle, vaid toovad kaasa kirjandust, Upsala Björni separaatidest rääkimata. Arved tunneb, kuidas maailm muudkui laieneb.

Polizia ise on rõhutatult viisakas. Aga täiesti loomulikult on kujunenud, et Arved mõne öö kabineti nahkdiivanil veedab. Milleks tõtata mitu kilomeetrit ohtlikku rada üle mäe internaati, kui siinsamas võib jalad kenasti välja sirutada? Pealegi saadab jalasirutust mõnusa kaaslasena — tass teed, sõpradele.

Arved on haaratud, loeb ja teeb väljakirjutisi, nii et lähenev eksamisessioon on nagu mälust pühitud. Aga see on veel väike häda — hoopis hullem, et tal on läinud meelest ka Tuulile kirjutada. Juba mitu nädalat pole ta endast märku andnud, kuigi Tuuli teda iga kolmapäev ja laupäev kohusetruult informeerib, kuidas elatakse kõrvekülas, mis värvi on muutunud lumelobjakas sealkandi rabalaugastel ja nõmmedel.

Valet kotis ei hoia — nii on õelnud targad inimesed! Kõrveküla on küll kaugel, ent inimeste õelad keeled pikad — tasandavad vahemaad

paremini kui mingisugune «Concorde». Pisitasa imbuvad Tuulini kuul-
dused, et Arvediga kõik mitte korras pole . . . Seepärast võtab Tuuli
kohalikust sidesõlmest Arvedile kõne, võtab kohe mitu korda, aga
ikka pole teda kodus — internaadis. Tuuli helistab visalt, kuni kord
satub valves olema Arvedi toakaaslane, joodik, kes ütleb, et Arved juba
mitu kuud internaadis ei ela. Ah et kus siis? — Ei tea, aga räägitakse,
et . . . Tuuli kardab, et saab kabiinis minestuse. Sidesõlme operaator
esitab tuikuvat kaju nähes traditsioonilise küsimuse — «Tütarlaps,
olete purjus või rase?» Ent Tuulit pole kerge murda. Ta jätab lapse
ema hoolde ja sõidab linna — võitlema käest libiseva õnne eest.

Igaks juhuks esmalt intrisse. Ei, mis tõsi, see tõsi. Sealt on Arvedi
asjad pea viimseni kadunud. Nüüd jooksupäri dekanati. Prodekaani
nägu lööb särama: «Tuuli, sa tulid ometi!» Kuid Tuulil pole praegu
aega — isegi mitte mahehääle prodekaani jaoks. Ta kiirustab edasi —
eesruumi ebamääraselt näitsikult saadud aadressil.

«Või nii on lood,» mõtleb ta tõtates. «Näe siis, kelle pesakeses mu
kallim vanu keeli õppimas käib.» Olgu, Tuuli ei ole temaga liiga karm,
oli — siis oli, juhtub, kõigil juhtub, esimene kord, anname andeks —
nii mõtleb jooksev Tuuli. Mis seal's ikka, teen hårda skandaali, sellest
piisab, kahju, et pisikest kaasas pole, oleks endid nende jalge ette visa-
nud, Arvedi südant pehmitanud — nõnda vasardab Tuuli meelegoh-
tades seosetuid mõtteid, kui ta peenemate ja paremate inimeste linna-
jao poole tõttab. Tuuli läbib kapakul ristmiku — punase tule alt —
mõtlemata heakorrale ega ühiskonna hüvedele, riskeerides eluga.
Ongi s e e maja. Tuuli tõmbab hinge ja annab otsustava sõrmeliigu-
tusega kella.

(Järgneb)

OTT KANGILASKI

MAARJAMAA

Katkend poemist

Too Unenäomees mu nokki löi
ju teisel või kolmandal ringil
ja leidsin end uimaselt istumas
ühel Toome luitunud pingil.

Ma muidu tundsin end mugavalt
kui kõrvits, mis kasvab kompostis,
ent häiris tuhm põrin, mis kõrvu löi
ja kuskilt taeva alt kostis.

Ma piilusin ringi, kus käima peaks
see imelik tangel ja tingel
ja nägin, kuis laskus pilvedest
Toome vareme tippu üks ingel.

Sel puudusid tiivad, propeller kuid
ehtis vägevat tagufassaadi,
mis surugaasiga vististi
nii kärinal käima saadi.

Ta kandis frakki, mis tikit täis
oli kirevat ordenipuru,
ja juuks oli lõigatud tasaseks
kui politseiplatsi muru.

Täis külma ja kurja vihkamist
ta vaatas üle linna
ja enesekindlalt siis pajatas
kui Rooma vallutand Cinna:

«Oh häda sulle, sa Tartu linn!
See aeg enam kaugel ei ole,
kui saabub su patuelule ots
ja see ots saab olema kole!

Kivi kivile sinust jääma ei pea
vaid ainult peotäis kruusa,
et enam iial su lirvalik vaim
siin ülbelt ei hõõritaks puusa.

Ja enam su kohvipoe akendest
suits klatsiga välja ei voola —
su asegi üles küntakse
ja külvatakse täis soola.

Kas tõesti su häbitegudelt
pean tõstma varjava katte
ja üles lugema hakkama
su riukaid ja salapatte?

Riigivolikogusse valisid
sa üpris kahtlaseid linde.
Sa hülgasid vaikusevaimud kõik,
sa hülgasid Rahvarinde!

Kas ei käskind su südametunnistus:
«Koos jalga pealinnaga astu,
et põhiseadus saaks muudetud.»
Kuid sina! Sa hääletad vastu!

Ja oma enese linnapää
sa hääletasid maha.
Kas taevani kisendav teotus see
siis kättemaksmist ei taha?

Sa oled nii tihti ärritand
me riigiisade närvi.
Kuid oota, enam sa punaseks
oma kohvikuseinu ei värvi!

Sa oled julgenud pilgata
me riigipea tarku dekreete.
Noh, tartlased, näha ma tahan küll,
mis näod te varsti teete!

Sa oled maailma naeruks teind
me riigi seaduse, korra
ja hukkad nüüd oma uhkuses
kui Soodoma ja Komorra!»

Jah. Joosua Jeeriku müüride ees
kord pasunat puhuda lasi
ja vallid langesid. Piiblis on
ju kirja pandud see asi.

Et Mooses on usaldusväärne mees,
see jutt pole võetud varnast.
Ent loe **minu** lugu edasi —
ka siin juhtus midagi sarnast.

Siin pasunaga ei puhutud,
kuid ingel rinna lõi kummi
ja vestitaskust esile tõi
suure Toompea vahtkonna trummi.

Altkulmu ta linna kõõritas
kui Jakobsoni Pärt Suia
ja trummipulkadeks vibutas
kaht vägevat kumminuia.

Ja nuiaga vehkis ta ägedalt
kui mäemees kirkaga šahtis,
kuid veel ei löönud, vaid oodates
ta orgu ja linna vahtis.

Ka mina ta pilku jälgisin
ja nägin, et tunnil raskel,
kui pidi saabuma oodatud lõpp,
käis linnas veel imelik askel:

Plaanvankreid ja veoautosid
ja raudteel platvorme pikki
ma nägin Tallinnast saabuvat
ja ajasin silmad kikki.

Jah, Tartust tassiti Tallinna
kõik pruukimiskõlbulik pagas;
üks kindral vedajaid kamandas
ja täpseid käsklusi jagas.

Mis minema läks, ei loendada
siinkohal kõike me suuda
ja luulekeeles veel eriti —
ma pole ju mingi Neruda.

Mõned tähtsamad esemed ometi
ma suutsin meelde jätta,
linn kuigi all orus kihas ja kees,
kuí Rootsimaal kuulus Trollhätta.

Oli koormasse pakitud Kalevipoeg
ja Tallinna tänava maja.
Seda viimast pealinna härradel
pea eneste tarbeks on vaja.

Ka Ropka ja Lembitu kasarmud
niisamuti saadeti teele.
Neist paslikud tiibhooned tehtavat
vist Kadrioru paleele.

Jaani kiriku vastasmaja jaoks
oli erikonteiner tellit,
et säiliksik lukud ja riivid kõik
ja eriti hästi trellid.

Annemõisast pudretitehaski
ära viidi, see vana logu.
Toorainet tootvat Tallinnas
talle riigivolikogu.

Jõe kaldalt «Jakor» ja «Bellevue»
kivi kivilt pakiti sisse.
Need pidavat Tallinnas asuma
taas vanasse ametisse.

Jõe kaldal puntrasse keriti
kivisilla vägevaid kette,
sest nendega mõnede suudele
tabalukud pandavat ette.

Ja turukemmerg kui portselan
ettevaatlikult autole pandi,
ekspressid mähkisid vatiga
iga külje tal sisse ja kandi.

Ka Rüütli tänav terveni
platvormile pikale saadi —
pealinna uusaadlikel vaja on
ju väarikat promenaadi.

Läks Emajõgigi minema —
villkopaga täideti vaate.
Noh, terviseks olgu, kui Tallinnas
neist vaatidest trimbata saate.

Kui koormad veeresid minema,
siis trummimees käised kääris,
ta tundus tõelikult olevat
nüüd omas atmosfääris

ja kui ta esimese trilleri lõi
siis hakkasid vankuma majad. . .
Kuid edasi juhtunu kuulmiseks
sa tugevaid närve vajad.

Nägin, kuidas tähtsuse järele
hooneid pihuks ja põrmuks langes
ja raatus varises kõige pealt
selles piksekärinas kanges.

Aga ülikool vaeseke pudenes
päris peeneks prügiks ja jahuks,
et varemategi vahele
enam tartu vaimu ei mahuks.

Siis seltsimajad ja kohvikud
ja Emajõe mõlemad sillad
ja isegi kõrtsid, kust rahvale
vahel müüakse lilla-prillat.

Ja heitunud, jahmunud tartlased
olid tõesti peast nagu lollid:
üks püüdis vagunist tirida
taas välja Barclay de Tollyt.

Agoonias rahva tänavail
see põrin pikali niitis,
kui tabanuks kõiki halvatus
või epilepsis, rahhiitis.

Kõik pudenes põrmuks. Vaid rusudevirn
jäi endisest õitsevast linnast.
Kuid linnapea raatuse varemeil
tõmbas kätte paraadikinnast.

Täis rahasid, riste kirendas
ta esindusmundri vammus
ja pomises: «Alea jacta est!»
ning aeglaselt vaksali sammus,

kus istus Balti ekspressile,
mis sõitis purunend jaama.
Ta Tallinna läks oma teenete eest
vist kotkaristi saama.

Nüüd ärkasin. Trummipõrin veel
mul ilmsigi kõrvades kajas.
Ei, vekker oli, mis kohusetruult
mind Viljandi bussile ajas.

1937. aasta jõulude ajal saatis ajakirja «Akadeemia» tegevtoimetaja Jaan Ots Ott Kangilaskile Taagepera kopsuravilasse Heinrich Heine poeemi «Saksamaa» (Ants Orase tõlkes). Lugenud poeemi läbi, tekkinud Kangilaskil mõte kohandada see Eesti oludele: «Nii mõteldes aina suuremaks läks / mul kõigile näidata tahe, / et vahel Eesti- ja Saksamaa / on siiski määratu vahe. // Plaan küpses mõteldes sihuke / mu laiskund ajus siis valmis: / Teen ringreisu nagu Heinegi / ja pärast kirjutan salmis» (8. III 1938). «Järgmisel / 1938. — P.E. / aastal hakkasingi selle tegevusega pihta. Aga muid askeldusi tuli vahele ja töö jäigi pooleli. Umbes neljakümnest kavatsatud peatükist sain esialgsel, mustandlikul kombel valmis vist tükki 26 või 27. Needki jäid viimistlemata ja läksid sõja päevil kaduma. Ainult mõned peatükid ja fragmendid on säilinud ja need püüdsin restaureerida. . . .» kirjutab ta käsikirjalises eessõnas poemile aastakümneid hiljem, kui ta oma kirjandusharrastuse vilju üle vaatab ja avaldamisvalmis seab. Viimistletud kujul on säilinud poeemi 9 peatükki, ühtekokku 673 värsirida.

«Maarjamaa» siin avaldatud fragmendi eluliseks taustaks on Tallinna ja Tartu vastuolud, mis eriti teravnesid 1930. aastate teisel poolel, kui Tallinn igati püüdis poliitilist ja kultuurielu enda kätte koondada. Tartult võeti ära riigikohus, kärbiti ülikooli autonoomiat ja viidi Tallinna tehnikateaduskond. «Tartu vaim» hakkas tähendama ühtlasi opositsiooni «vaikiva olekuga». See vastasseis ei jätnud ka kirjanduselu puudutamata (1937. a asutati Tallinnas vastukaaluks Tartus ilmuvale «Loomingule» kirjandusajakiri «Varamu»). Kõik tollased ümberpaigutused olid siiski vaid arglik eelmäng sellele rappimisele, mis pandi Tartu kultuuri- asutuste kallal toime sõjajärgsetel aastatel.

Lõpuks mõned lühikommentaariid.

«Riigivolikogusse valisid / sa üpris kahtlasi linde» jne — 1938. a veebruaris toimunud Riigivolikogu valimistel anti Tartus 75,8% häältest opositsiooniparteidele, K. Pätsi valitsuse huve väljendav «Põhiseaduse elluviimise rahvarinne» ei saanud Tartust ühtegi kohta (vt E. Truuväli. Valimisõigus ja valimised Eestis 1917—1980. I osa, Tln 1986, lk 266). Tartu linnapea oli 1934—1939 Aleksander Tõnisson (1875—?), kindral ja omavalitsustegelane, 1938. a-st rahvarinde keskjuhatause liige.

Pärt Suia — ärkamisaegne tegelane, esindas Aleksandrikooli-vaidlustes Jakobsoni vastasrinda.

Trollhätta (n) — võimas kosk Lõuna-Rootsis Göta jõel.

Kalevipoeg — Amandus Adamsoni skulptuur Emajõe kaldal, mis igaveseks «pakiti koormasse» 1950. a kevadel.

«Tallinna tänava maja» — psühhoneuroloogiahaigla, tänap. Staadioni tänaval.

«Jaani kiriku vastasmaja» — Tartu vangla.

«Annemõisa pudretitehas» — väetisevabrik praeguse Eesti Metsamajanduse ja Loodus- kaitse Instituudi kohal.

«Jakor» — end. võõrastemaja, «Bellevue» — end. võõrastemaja.

«Lilla-prillaks» kutsuti riigiviina.

Peeka Erelt

MART SUSI

TALVISEL KOOLIVAHEAJAL

Aeg: 27.—28. jaanuar 1987. aastal.

Koht: Lootse talu Kääriku lähedal.

Me istume kaminatoas teine teisel pool söögilauda, ma olen nihutanud tooli lauast eemale, panen jala üle põlve. Ma tean, et Jaak Tohvert vahib mulle otsa, ihkab tabada minu pilku, aga ma ei vaata meelega tema poole. Sein minu vastas on värvimata laudadest, seal ripub maal, millel paljaste jalgadega rohelises kleidis tüdruk. Ma vaatan seda maali, siis libistan pilgu aknast välja, siis maalile tagasi. Ma tean, et ta ihkab minuga arutada maailma või Ülikooli probleeme. Sirutan jalad välja, toetan end tooli seljatoele. Panen silmad kinni.

Me oleme Jaak Tohverti vanaisa talus. Vanaisa on Ülikooli õppejõud, elab talviti Tartus. Me hakkasime eile keskpäeval Tartust sõitma. Bussijaamas ma ootasin, kuni kõik inimesed on sisenenud, ning siis läksin peale. Aga Jaak oli esimeste seas bussi roninud ning ootas mind närvilisena. Vaatas mulle bussiaknast etteheitva näoga otsa, aga mina vaatasin, kuidas inimesed ukse juures trügisid ning kuidas pake oli hele.

Me tulime Käärikul bussist maha ning sumpasime pool tundi suuskadega lumes, enne kui pärale jõudsime. Lootse koht asub peateest eemal, läheduses on küll mõned teisedki talud, aga talviti ei ela nendes kedagi. Jaak haaras härjal sarvist lükkas õue rajad sisse, tõi kuurist puid ja hakkas kütma. Õhtuks saime sooja tuppä. Mina olin kõik see aeg istunud diivanil ning võtnud ükshaaval riideid vähemaks. Olin astunud akende alla välja vaatama, siis setanud. See on kõige külmem talv, mida me mõlemad mäletame, vesi on kaevus külmunud ja peame ämbrites lund sulatama.

Praegu on kell kaksteist päeval, ma ärkasin kaks tundi tagasi, ei tulnud voodist välja, lamasin edasi. Kunagi, võib-olla viie aasta eest oleksin kujutlenud, et olen mõni polaaruurija, kes ärkab hommikul telgis ning kuidagi ei taha piirituslampi põlema süüdata, sest külma on alla neljakümne kraadi, piiritust jätkub aga ainult mõneks päevaks. Aga nüüd ma ei viitsinud oma aju pingutada. Selle asemel ma loetlen uuesti ja uuesti laelaudades olevaid okakohti.

Ma lamasin ja kuulsin Jaagu hingamisest, et ta on ärganud. Ta küsis minult, kas olen üleval, millele ma mõtlen, kas ma ära ei kaarda külmuda. Ma ei öelnud midagi. Mul oli tunne, et ruumis pole peale minu kedagi. Siis hakkas mul külm ning ma tõusin ja panin rüdesse. Kõik see aeg Jaak jälgis mind ja ootas vist, et ma midagi ütleksin. Aga mina läksin magamistoast välja ning panin ukse vahelt kinni.

Ma olen siin korra varem käinud — möödunud suvel. Ma istusin

tookord samal toolil, silmad vaatasid kord maali, kord aknast välja — lihtsalt, et kuhugi vaadata. Näib, et see oli nagu eile. Ka päike oli suvel sama hele ja külm kui praegu, nii et otse temasse vahtida ei saanud, vaid pidi silmi kissitamä või need valu pärast hoopis kinni panema. Nagu eile.

Ma istun jälle sirgelt, panen teise jala üle põlve, vaatan leivapuru tükke, mis on vakstul, aga ei püüa neid loendada; vaatan niisama, et midagi vaadata. Võiksin isegi öelda, et olen siin seepärast, et pole kusagil mujal. Võiksin mõelda, et Jaak Tohvert ning mina oleme semud — me elame kõrvuti tubades, tunneme teineteise vanemaid, ma olen harjunud ta häälekõla ning sõnakasutusega: järelikult semud. Ma mõtlen, et ma võiksin seda kõike Jaaguga jagada.

Nüüd on päike hakanud lauale paistma, teeb sinna ristkülikukujulise laigu. Ma katan selle käega kinni ning ei viitsi kätt enam tagasi tõmmata. Teise käega õngitsen taskust sigareti, panen suhu, võtan sama käega tulemasina ning süütan.

J. T.: Hei, millele sa mõtled?

K. J. (Jaak on arvamisel, et minule kerkivad lakkamatult pähe mingid uued, seniolnut seniolematise valgusesse asetavad seisukohad. Ta arvab, et ma ei taha neid kiirelt temaga jagada; tema aga tahaks neid tingimata kuulda ja talletada. Aga ta eksib igas suhtes. Mul ei ole huvitavaid mõtteid. Viimati mul olid «omad mõtted» peas vist enne seda, kui astusin Ülikooli. Hiljem ma olen neid oodanud, aga neid pole tulnud. Ja hiljem ma pole neid enam ihalenudki. Selles Jaak eksibki, et «omi mõtteid» peab hoidma, et need lisavad su isikule väärtust. Tegelikult võivad need su olemust lahjendada, teha sind maailma suhtes ebatavaliseks ja seeläbi kaitsetuks.): Ma ei tea. Näiteks ma ei mõtle sellele, kas meie riiki ootab majanduslik tõus või mitte; ega sellele, millised perspektiivid on muinsuskaitse seltsidel.

J. T.: Kas need on sulle vähetähtsed asjad?

K. J.: Ei oska öelda. Ma tean vaid seda, et ma praegusel hetkel ei mõtle kummagi peale.

(Mul pole tarvis talle otsa vaadata, et olla kindel: ta on solvunud sellest, et ma ei taha asju seletada. Aga see solvumine on allaheitlik, jõuetu. Järelikult ei maksa see solvumine midagi.)

Ta nagu arvaks, et minule on teada mingi elu saladus, mis võiks kogu tema elu paugupealt teistsuguseks teha. Arvamine, mille eelduseks on see, et mingi niisugune saladus — millegi teadmine, mingi otsustav sündmus ajaloos või üksiku elus — on üleüldse võimalik: ning et see teistsugusus on tõepoolest ihaldusväärne ning selle paremus ei seisne üksnes harjumatuses.)

J. T.: Tähendab, need asjad ei paku sulle huvi?

K. J.: Ma ei ole kindel, kas huvi on siin kõige täpsem sõna. Vist on huvitamise asemel täpsem öelda, et on teatavad asjad, mis mind ümbritsevad, sest olen nendesse sattunud; ning on teised asjad, milledega olen

sattunud tegelema, sest millegagi peab tegelema. Võiksin sulle esitada nende asjade loetelu.

J. T.: Nii et sa tahad öelda, et sinu elu pole olnud teadlike valikute tulemus; et sa pole langetanud ühtki tähtsat otsust? Või hoopis, et oleksid küll võinud otsuseid langetada, kuid sa pole teadnud, mille kasuks?

K. J. (Vaikus. — Ma oleksin võinud kihla vedada, et ta kavatses hakata arutama asjade filosoofilist poolt. Ning ühes sellega tahab ta ka mind sisse tõmmata. Sest sa võid filosoofiast mõelda või kirjutada või seda lugeda, aga mitte filosoofiast rääkida. — Päike katab nüüd juba veerandi lauavakstust. Siin ja seal on näha tumedaid plekke.)

J. T. (Vaikus)

K. J.: Jaak, saad aru, minu meelest pole ma tõepoolest ühtki niisugust otsust langetanud. Saad aru, minu arvates pole olnud ühtki olukorda. (Ma olen näinud välismaa filmides, kuidas mõni joobunud, armastuseta, trotslik mees teeb mõnele võõrale mehele või naisele paarilausest kokkuvõtet oma elust — teeb seda sellise ükskõiksuse, üleoleku, kergusega, nagu räägiks täiesti kõrvalistest asjadest. Ma olen tähele pannud, kuidas nende meeste suunurgad mõne lause vahepeal tõmbuvad mingile naeratusele. Mulle tundub, et minu suunurgad teevad sedasama, püüan seda ilmet säilitada.) — Jah, pole olnud ühtki niisugust olukorda.

J. T.: Mis oleks sind väärinud?

K. J. (Vaikus.)

J. T.: Kas mitte see, et sa Ülikooli tulid ja et sa just juurasse astusid; ja et sa kirjutad novelle; ja et Riina sinust loobus?

K. J.: Ei, need kõik tulid väljast. Asjad lihtsalt juhtusid nõnda ja mina olin kohal. Mõistad, pole olnud olukordi, milledesse oleks tasunud aktiivselt sekkuda. (Mulle tundub jälle, et mu häälest ning näoilimest aimub ükskõiksus. Kehitan õlgu. Olen oma käitumisega rahul.)

J. T.: Aga Riina?

K. J.: Noh, armastuses on kohutavalt palju võimalikke arvamusi ja vaatenurki ja kahtlustusi. Raske on nende vahel valida. (Ütlen, ning kohe tunnetan nende sõnade lamedust. Sest erapooletu inimene on elus tühi koht. Jaak seda ei tea — seda on ta silmist näha, ja sellest, kuidas ta kipub kõige üle arutama —, aga ometi on ta vähem erapooletu kui mina. Sest see on tal veres. Istun nüüd sirgelt, ajan kaela sirgu, panen käed süles kokku. Sellepärast ma arvangi, et filosoferimine on kurjast: siis sa oled juba ette asjade suhtes erapooletu ning ühes sellega naeruväärne.)

J. T.: Niisiis sina mõtlesid omaette nendele vaatenurkadele ning ei tulnud selle pealegi, et armastuses ei tule mitte mõelda, vaid tegutseda. Kes ei tegutse ning mõtleb, on alati mahajäetav.

K. J. (Ta vaatab mulle otsa ja on, nagu oleks tema vestluses ühtäkki juhtiv osapool. Aga mul on relvad valmis. See on üks minu väheseid põhimõtteid: sul peavad iga inimese vastu, kellega suhtled, olema relvad

ihutud ja laetud.): Sina oled jah see õige mees mahajäetavusest kõnelema. (Mul on tunne nagu hambuni relvis mehel, kes selleks et võita, peab vaid õige kergelt pistoda tarvitama.)

J. T. (Ta pole minult varem sellist kõnestiili kuulnud. Ta ei oska sellele reageerida. Siis:) Sa ütled täpselt sellise lause, mida on kunagi üks teine inimene öelnud. Ainult ma ei oleks seda sinust uskunud.

K. J.: Sa parem ära usu kunagi mitte millessegi. Ja praegu ära usu enam sellesse, et sul on veel lootust.

J. T. (Ta häälel on edasi vaoshoitud ja malbe. Silmad pärani, vaatavad nagu imestades enese ette. Pealtvaatajatel Vanas Roomas poleks sellisest gladiaatorist kahju olnud): Aga millised saavutused on siis sinul ette näidata?

K. J. (Jaak vahib ikka veel enese ette, valmis kõike ilma agressiivsusega ära kuulama ning hiljem selle üle järele mõtlema): Et ma ei tee ennast kunagi maailma silmis naeruväärseks. Nagu mõni teine.

J. T. (Jälle ta püüab jätta muljet, nagu arutaksime mõnda üldist probleemi ning vähemalt tema läheneks sellele õpetlase muretusega. Jah, talle võib kõike öelda): Need sõnad kordavad peaaegu jälle ühe teise inimese omi.

K. J.: See mind ei üllata. Rahel näeb asju alati selges valguses. Aga mina olen selle valguse nii-öelda kotti püüdnud. (Tõusen, lähen toon oma seljakotist ühe novelli käsikirja, panen selle söögilauale. Päikese-laigus on valge paber sama silmipimestav kui lumi õues. Siis see silmipimestav laik kiiresti kerkib, kaob.)

Teema variatsioonidega

I Eelmäng

Faktid on need.

Ühel sügispäeval noormees võttis kõik raha, mis tal varuks oli ning millest osa oli saanud oma ingliskeelsete raamatute müügist — võttis kõik selle ning ostis kakssada roosi. Võttis takso, viis lilled tüdruku maja juurde. Palus ühel oma sõbral viia lilled tüdruku korterisse. Tüdrukut polnud kodus, ema võttis lilled vastu, pani vaasidesse tüdruku tupp. Peagu terve järgmise nädala noormees magas poole päevani, siis kadus. Loengus ei käinud. Varitses paikades, mille kaudu tüdruk raamatukogust või Ülikoolist koju läks. Minule ei ole teada, kuipalju ta üldse tüdrukuga kokku sai, kas teda tüdruku korterisse lasti, milliseid sõnu ta asjaosalistele rääkis.

Kaheksandal päeval pärast lillede viimist läks noormees dekaani jutule, palus ennast eksmatrikuleerida omal soovil mõjuvate põhjusteta. Dekaan ei olnud nõus, noormees käis veel kahel korral dekaani jutul, siis sõitis minule sõnagi lausumata Tartust minema. Ma sain teada, et dokumente ta Ülikoolist kätte ei saanud.

Noormees oli Ints T., 21aastane, matemaatikatudeng.

Tüdruk oli Inga S., 21aastane, meditsiinitudeng.

Niisiis nad on minuga ühevanused. Aga see ei tähenda midagi.

Samahästi võiksid nad olla kümme aastat vanemad või kümme aastat nooremad.

Pärast seda lugu mina ei ole kummagagi kokku saanud; Ingat olen näinud eemalt, mõnel Tartu tänaval või Ülikooli raamatukogus. Ma oleksin võinud tema juurde astuda, oleksin võinud Tallinnas Intsule koju helistada, aga ei teinud kumbagi. Ei teadnud, millest nendega rääkida.

See lugu juhtus oktoobrikuu lõpus. Siis, kui päevad olid lühikesed, õhk lüüme külmast, päike rippus madalal. Mõnes variatsioonis on ilmast vaikides mööda mindud, aga võib olla kindel, et kogu tegevuse ja sõnade eelduseks on vihm, mis sajab vastu aknaklaase, tühjad tänavad, põlevad lambid tubades. Võib-olla kevadel, võib-olla suvel oleksid inimesed käitunud teistmoodi. Võib-olla armastust, ükskõiksust, jahedust olnuks kergem kanda ja peita.

II Sündmus

Olid sügise ilusamad päevad. Kalmet S. istus oma kirjutuslaua taga ning tõlkis raamatut. See tegevus aga ei edenenu tal eriti, sest vaevalt oli ta jõudnud kirjutada mõne lause, kui juba pilk eksles toas ringi või vahtis aknast tänavale. Kuid näis, et ka ümbritsevates esemetes polnud ühtki, mis köitnuks ta tähelepanu kauemaks kui paariks pealevaatamishetkeks. Ning kui ta kuhugile vahtima jäi, siis olid tal pimedad silmad.

See oli noormees, kes mõtles enesest mineviku- või tulevikuvormis: see oli siis, kui käisin veel keskkoolis; see saab siis olema, kui lõpetan Ülikooli.

Tal olid silmad, mis võib-olla vaataksid pealt mõnda jälki mörva uudishimulikult, kartusetat. Või mis vaataksid aatompommi plahvatust, nagu tahaks ta üksnes selle heleduse astet kindlaks määrata.

Kalmet kuulis, välisuks avati, löödi mürinaga kinni. Lükkas tooli tagasi, tõusis, jäi keset tuba seisma, nägu läks üleni inetuks. Kuulis, trepist tuldi trampides, kiirustades. Vist sai esimeste sammude järel aru, kellega tegemist. Sest istus tagasi, võttis pliiatsi kätte, pööras silmad raamatu tekstile.

Ints paiskas köögiukse lahti, eenis. Jäi seisma, selg vastu uksepiita, pani silmad kinni, hakkas avatud huultega hingeldama. Siis jättis järele, võttis rahulike liigutustega mantli seljast, riputas riidepuule, kohendas seda mitu korda. Läks peegli ette, astudes vannide ning ämbrite vahel, mis olid täidetud punaste ja kollaste roosidega. Oli need hommikul kellegi lille müüja kodunt taksoga toonud. Lille müüja ning taksojuht polnud kumbki poole sõnaga imestust avaldanud. Vist oli Intsu näos midagi, mis tegi selle mõttetuks.

Ütles vaikse häälega, peagu üksnes huuli liigutades: «Ilma mingi tagamõtteta, lihtsalt ilusa päeva puhul. — Muide, ma oleksin äärepealt unustanud. Siin sulle üks väike ilus roosiõis. — Ma tahtsin sulle öelda,

sinu seltskond on ainus, mis mulle tõelist rõõmu valmistab. — Ei, see ei ole mingi žest. See on lihtsalt üks mees, kes on nõrgem kui tema armastus.»

Jäi vait ja vaatas peeglisse. Hakkas põrnitsema, nagu ei tunneks ennast ära. Siis hakkas kiiresti igatmoodi liigutama: kehtas õlgu, painutas käsivarsi, ajas pea kuklasse ja kõigutas end vasemale ja paremale. Võib-olla ometi niiviisi enesekindlust tagasi ei saanud, tuli peegli eest ära ning jäi ämbrite ja vannide vahel seisma, nagu ei teaks, mida edasi teha, kuhu käsi panna. Äkki tegi lahti ukse Kalmeti tuppa, seisis ja vahtis lävel, siis astus sisse. Uks kinni, toetas sellele seljaga.

Samal ajal Kalmet kirjutas:

««Ja siis,» ütli mees, «ma otsustin, et ei räägi temaga enam ühtki sõna. Kas kujutate ette, mida see tähendab? See oleks sama kui otsustada, et sa ei tohi oma vasemat kätt enam liigutada. Saad aru, käsi on sul küll otsas, aga sa ei tohi seda liigutada.»»

Pööras raamatu lehte, tõstis silmad ja vaatas aknast välja, seal polnud näha hingegi. Aga ta vaatas ikka edasi, ainiti — nagu poleks toas ega raamatus midagi, millele keskenduda.

Ints hakkas rääkima: «Ma panen ta faktide ette. Ta peab mind armastama hakkama. Ta peab. Ta peab.» Pani jala üle põlve, toetas diivani seljatoele, aga nõrkus hoovas temast edasi. Kalmet tundis selgesti, et nõrkus. Tundis, et Ints on nagu inimene, kes ise tunnetab oma jõuetust ja saamatust elu ees ning teab, et ka teised seda märkavad, kuid kes ekslikult arvab, et sõnad katavad selle jõuetuse ja saamatuse kinni. Ütles: «Mul on kõik valmis mõeldud. Oletame näiteks, et jahimehed peavad kitsele ajujahti. Nad on ehitanud metsa tarandiku ja selle värava lahti jätnud. Nüüd ajavad nad kitse selle tarandiku poole. Oletame, et nad on kitse päris tarandiku juurde ajanud ja kits märkab lahtist väravat. Mida kits teeb? Loomulikult läheb ta väravast sisse. Eks ole, kitsel ei jää muud üle. Ta võib-olla isegi teab, mis teda seal tarandikus ootab. Ta võib-olla ei tahagi sinna minna. Aga tal ei jää muud üle. Täpselt samaviisi kavatsen ka mina talitada. Me teeme nii. Sina viid need lilled üles, aga ei ütle, kes need saatis. Ta peab need vastu võtma, sest tema vanemad on kodus ning ta ei saa rumalusi teha. Siis lähen mina kümne minuti pärast sinna. Ma räägin temaga niisama juttu ja lilledele ei vihjagi. Aga enne kui ma ära lähen, annan talle nagu muuseas kaks roosiõit. Ühe punase ja ühe kollase. — Ja siis jookseb ta mulle järele.»

Kalmet kuulis seda kõike pealt. Ta ei olnud puutükk, aga ta ei vastanud sõnagi. Kas ta oli end tahtlikult vaikimisse mõistnud mõne kunstliku teooria mõjul, soovist sarnaneda mõne raamatu- või filmi-inimesega. Et ükskõik mida maailm sulle annab või sinuga teeb, sina ei anna vastu mitte midagi. Või ei kuulnud tõepoolest Intsu sõnu, sest teised sõnad olid ajus nagu kate ees. Sest oli tõlkinud:

««Ma ei saa sind armastada,» ütleb poiss. «Mu armastusel on üksinduse hais ligi.»

«Ma tean. Tundsin seda esimesest silmapilgust.»

«Tundsid mida?»

«Seda haisu.»

Poiss vaatab põrandale maha. Ta võiks ka mitte vaadata.

Tüdruk hakkab naerma. «Aga sellest pole midagi. Pead iga päev korralikult duši all käima.»

Poiss vaatab ikka põrandale. Temas pole aga jälkust, pole tüdimust, pole väsimust.»

Kalmet luges selle lõigu üle, püüdis kujutleda, millises interjööris selline dialoog võiks toimuda, kuidas asetsesid poisi jalad, tema käed. Pani pliatsi käest, lükkas tooli tagasi, pani jala üle põlve. Mõtles, et see tekstilõik oli kindlasti kirjutet lugeja vapustamiseks. Aga tema polnud lugeja, vaid tõlkija. Mõtles, et tema ei tunne raamatute lugemisel tundeid sellepärast, et tõlkijatele pole see ette nähtud. Ajas pea kuklasse. Ja juba enam ei mõelnud selle tekstilõigu tõsielulisele kattele. Vist pea kuklasse ajamise liigutus oli mõtted minema kandnud.

Ta hoidis pead kuklas edasi, ei ajanud pead sirgu siis, kui Ints teda kõnetas («Kas sa siis aidad mind?»), ega siis, kui vastas: «Mina olen kohe praegu valmis tulema. Teisi riideid ma panema ei hakka, sest sellel pole tähtsust.» Lasi pea alla. «Vist pole millelgi muul tähtsust kui sellel, et keegi on tõeliselt suur isiksus. Mõistad, selline inimene, kes elab jäägitult iseendale, mõnele oma ideele, ning see teeb ta kõrgiks ja väsinuks. Aga ma ei tea, kas selliseid ideesid üldse enam on. Kui ma Ülikooli tulin, siis arvasin, et õppejõud on niisugustest ideedest tulvil. Aga nüüd on selge, et nad on kõige tavalisemad inimesed, kes juhuslikult on Ülikooli lugema sattunud.»

Nüüd oli Ints see, kes ei vastanud. Tõusis, ka temal olid nüüd pimedad silmad. Läks oma tuppa.

Sel ajal kui ta riietus, ei sõitnud nende majast mööda ühtki autot ega läinud mööda ühtki hingelist.

Ning sel ajal Kalmet tõlkis:

««Ma ei tea, mispärast,» ütles naine, «aga taimed armastavad mind.» Mees muigas. «Pea meeles,» ütles naine, «kui sa kas või üheainsa sõna praegu lausud, helistan kohe praegu oma üksiklasele.»»

Luges uuesti algteksti, siis tõlget. Tõmbas sõna «üksiklasele» maha, kirjutas asemele — «asjaajajale». Oli vist «solicitor» asemel lugenud «solicity».

Nad sõitsid läbi tänavate, mille ääres seisid viletsad puust majad ja kus polnud peagu hingelistki liikumas näha, sest oli pühapäev. Nad sõitsid üle mitmesajameetrise betoonsilla ning päike paistis neile näkku.

Kalmet S.: «Kunagi ma arvasin, et isiksuseks saamiseks piisab sellest, kui oma eluviise muuta. Ma mõtlesin, et kui minna hommikul kell viis magama ning ärgata siis, kui päike hakkab juba loojuma, siis tekib su ümber mingi eriline nimbus. Su silmad omandavad mingi

erilise läike ja kõik panevad seda tähele. Esimesel kursusel ma elasin paar nädalat niiviisi. Kauem ma ei pidanud vastu ja hakkasin jälle korralike inimeste kombel elama. Esiteks ma ei saanud öösel midagi peale hakata. Algul ma lugesin raamatuid, aga siis tüdinesin sellest ja lõpuks ma istusin puhtast kohusetundest hommikuni üleval, sest teha polnud midagi.» Ta hääli oli kui vaikuse võimendus. «Siis panin tähele, et ei saa enam kusagil külas käia. Selleks ajaks, kui mina külla jõudsin, hakkasid teised juba lõpetama. Ja siis kutsuti mind ühel päeval dekanaati välja ning ähvardati. Nii et kogu elu oli minu vastu.»

Taksojuht ega Ints ei vastanud Kalmetile sõnagi.

Inga ema võttis lilled Kalmetilt vastu, ei esitanud ühtki küsimust.

Takso sõitis üle betoonsilla tagasi ning päike paistis noormeestele selja tagant kuklasse.

Siis istus Ints kirjutuslaua taha, mingid paberid ja raamatud ees; Kalmet seisis samas toas akna all — nagu nad olid istunud ja seisnud mõnikord tunde.

«Eiffel paistab täna õhtul selgesti kätte,» ütles Ints.

Sest mõlemad Intsu aknad avanesid tänavale, mille teises servas oli rida kahekordseid puust majasid. Eemal paremal paistsid mõned tehasekorstnad, eemal vasakul Tartu telemast, punased tuled siin ja seal servadel põlemas.

«Kas mõni on täna alla hüpanud,» küsis Kalmet.

«Mina ise ei ole ühtegi näinud. Aga eile hüppas kaks. Hommikul istusin bulvarikohvikus ning otsin ajalehepoisilt selle kohta eriväljande. Unustasin selle kohviku lauale. Vist on midagi õhus.»

«Mulle mõjub Pariis sügiseti üldse halvasti. Mõtlesin paariks nädalaks oma mõisatesse puhkama ja kosuma sõita.»

Vist täna ei sobinud nendesse tubadesse niisugune jutt, Ints vahtis vaikides kirjutuslaua plaadile. Kalmet aga seisis ja vaatas mitu korda tema poole, võib-olla mõistmata, miks sellele meelelahutusele lisa ei tule. Siis läks ära. Võib-olla temale oli sündmus juba lõppenud.

Kella kümne paiku asutas Ints välja minema. Riietumine võttis tal jälle üle kümne minuti aega. Ta vaatas ukselävelt Kalmeti tupp, nägi, et see kirjutas midagi. Astus sisse. Ütles: «Nägemiseni.» Vist ootas, et teine midagi rääkima hakkaks.

Kalmet tõstis pilgu ning vaatas mõned momendid aknaklaasile nagu unes. Siis pööras pea sõbra poole, naeratas. Aga tema hääles polnud kambameheliikkust, polnud kaastunnet, kui ütles: «Nägemist.»

Enne kui uks sulgus, luges ta juba järgmist lauset.

III Kommentaar

Ma ei tea, kas olen osanud neid sündmusi õiges mõõtkavas ja ajarütmis pildistada. Mul on mitmeid kahtlusi. Ses sündmuses osaledes ma mõtlesin, et siin on selgesti nähtavusel, mida meie aeg inimestega teeb. Nähtavusel, nagu kullasoon mõne jürgandi seinal esile tuleb. Aga

kirjutamise ajal ma kaotasin selle soone silmist.

Ma ei tea, kas mu pildistuses on esil järgmine.

Traagika puudumine osalejates endis ning kogu sündmuses tervikuna, kui olla kõrvaltvaataja.

See, et oleksin võinud sündmuse pildistust pikendada kaks või kolm korda või lühendada kaks või kolm korda — ikka poleks esile tõusnud vihapurskeid.

See, et need noormehed kuulusid sellesse domineerivasse, tavalisse inimeste gruppi, kelle üle tuleb otsustada mitte nende tegude, vaid sõnade järgi.

Üks aga on mu fotol selgesti nähtaval — minule on see kõige huvitavam ja tähtsam: nende vestlused ei olnud kahekõned, vaid läbipõimitud monoloogid, mis igaüks omal lainepikkusel.

IV Esimene tagajärg

Praegu on kevad, tänavad porist vabad, inimesed käivad juba üleriieteta. Seda kõike ei ole sugugi raske taluda ning märgata. On asju, millede taha end peita — eksamid, raamatud, päikese heledus. Isegi õhk on teine, kui oli sügisel.

Järgmisel, ülejärgmisel ning üleülejärgmisel päeval jõudis Ints koju kesköö paiku. Ma ei küsinud temalt kordagi, kus ta oli käinud; kui mulle tuldi rääkima, et teda on nähtud sel ja sel kellaajal seal ja seal, siis läksin kohe minema ja ei kuulanud. Ma hoidsin lippu kõrgel.

Siis ma sõitsin nädalavahetuseks Tallinnasse. Ma mäletan, et ilmad olid selged ja külmad. Ma istusin kodus ja ei läinud kusagile välja.

Minu vanemad ei saanud aimugi, et Tartus võiks midagi lahti olla. Ma vaatasin õhtuti filme, Ints ei olnud mul üldse meeles.

Kui ma Tartusse tagasi jõudsin, oli Ints läinud. Tema pruun nahast kohver oli kadunud. Siiski suurem osa tema asju oli maha jäetud. Ma otsisin kirja, aga ei leidnud. Meie semudele ma ütlesin, et ta oli haigeks jäänud ja koju sõitnud. Ilmad olid selged, lipud lehvisid kõigi majade seintel, inimesed käisid kolonnides, mina olin üksinda meie korteris.

Siis ühel päeval tuli Rahel. Ma lebasin voodil ja kuulsin, kuidas välisuks avati ning pandi kinni. Lebasin edasi. Keegi asutas trepist üles tulema — ma ainult kuulsin seda, ei kuulatanud ega tõstnud pead ega hoidnud hinge tagasi. Lebasin edasi.

Rahel oli minust aasta vanem, õppis füüsikateaduskonnas. Oli abielus, mees sõjaväes. Tunnsin teda juba väiksest peast, sest meie vanemad käisid läbi. Niikaua kui mäletasin, ta oli mulle ikka mõista andnud, et tema teab elu müsteeriumidest kõike ja mina ei tea mitte midagi. Ning võib-olla see oli tõde. Sest ma ei olnud teda nutmas näinud. Ma ei olnud teda enesest väljas näinud.

Ma lebasin voodil ja kuulsin, kuidas keegi tuli kööki, läks kõrval-

tuppa ning käis seal ringi. Siis jäi vaikseks ja ma lebasin edasi. Siis hakkas aknale vihma sadama ja ma vaatasin seda ja lebasin edasi. Alguses tulid üksikud piisad ja siis tuli tihedamini ja tihedamini.

Tõusin püsti, läksin läbi köögi ja seisin ja vahtisin uksele. Tüdruk oli seljaga, pea ja käed vastu aknaklaasi toetatud. Pööras ennast ringi, jäi tuiutama. Paistis, et tal kulus mõni sekund, enne kui mind ära tundis. Ja kui tundis, siis kohe muigas.

Vaatas mind, mina teda, vihma sadas ikka tihedamini ja tihedamini. Mida rohkem ta vaatas, seda rohkem muigas.

Ütles: «Ma ei teadnud, et keegi on kodus. Varem teil mängis muusika vahetpidamata, aga nüüd on kõik vaikne. See on nüüd nagu vangikong.»

Heitsin põrandale pikali, vaatasin lae mustrit, ütlesin: «Vangikong pole see mitte. Vangikongid on eeluurimisisolaatorites või parandusliku töö kolooniates. Siin pole mitte kumbki nimetet asutus, vaid erakorter.» Tahtsin, et mu hääle oleks vaenulik, aga polnud.

Rahel ei vastanud, käis toas ringi. Ütles: «Su sõber on enne minema jooksmist toa ära koristanud. Varem pole siin nii puhas olnud. See nagu polekski üliõpilase tuba.»

Ma polnud tema liikumist silmadega jälginud, olin lamanud ning vahtinud lae mustrit edasi. «Ei ole minema jooksnud, on haige.»

«Sellepärast ma tulingi. Mispärast räägid kõigile, et Ints on haige? Kõik teavad niigi, kuidas lood on.» Ütles, aga hääles enam pilget polnud.

Oli siiski vihane, hüüdis: «Kas kuuled! Kõik teavad niigi, kuidas lood on.»

«Ei ole siiski täpne öelda, et on haige. Õigem on öelda, et ta hing on haige.»

«Hing haige,» hüüdis Rahel. «Millised lapsed te veel olete.»

«Lapse-ealised on kuni neljateistkümne-aastased isikud. See on nõukogude kriminaalõigusteoorias üldtunnustet fakt. Järelikult meie pole enam viimased kuus aastat lapse-ealised.»

Rahel nagu poleks mind kuulanud. «Milline rumalus,» hüüdis. «Kohe näha, et see poiss ei tunne elu. Oleksin ma teadnud, siis ma oleksin talle selgeks teinud, et sellel lillede viimisel ei ole mingit mõtet. Niisuguste tegudega ta teeb ennast ainult vastikuks. Teeb ennast ainult naerualuseks. Varsti on sellest juba kõik tuttavad kuulnud ja kõik naeravad.»

«Naeravad?»

«Jah, naeravad.» Aga ikka veel ei tabanud ma ta hääles üleolekut, tabasin viha. «Ja õigesti teevad. Ma saaksin veel aru, kui mõni filoloog või ajaloolane midagi niisugust korda saadaks. Nendest võib kõike oodata. Aga matemaatikatudengist küll mitte. See on juba enam kui naeruväärne.»

Ma vaatasin talle otsa, aga tema minule mitte. Siis kuulsin tänavalt mingit häält. Kõigest üks masin sõitis, pori laiali pritsides.

«Kui on rohkem kui naeruväärne, siis järelikult pole naeruväärne. On kõike muud, ainult mitte naeruväärne.»

Väljas voolasid auto jäljed vett täis. Üks mees kiirustas teisel pool tänavat.

Ütlesin: «Kõige täpsem vist on öelda, et see on üksildase inimese tegu.»

Tõstsin pead, toetasin küünarnukid maha. Nägin, et tema vaatab minu poole, ning vaatasin, kuidas vihmavett sajab aknaklaasile. Ütles: «Küll sina oled ikka oma üksindusega hädas. Millal sa sellest ükskord tüdinen?» Aga ta hää oli võibunud, nagu ei loodakski, et mina kunagi tüdinen üksindusele mõtlemast.

Ütles veel: «Lõpuks, mis see siis nii ära ei ole? Kingiti ühed lilled, ja mis sellest? Ja mis sellest, et teise inimese hingeni on võimatu jõuda? Kas sina tahaksid teise hingeni jõuda? Ja mis sellest, et meie peame elama igaveses üksinduses? See läheb mulle samavõrra korda kui see, kas Maa tiirleb ümber Päikese või Päike ümber Maa. Füüsikas omab see küll tähtsust, kuid elus mitte mingisugust.»

Tõusin, läksin oma tuppa ja vaatasin, kuidas vihm klaasidel voolas, ja läksin tagasi.

Rahel istus endises asendis. Mulle tundus korraga, et me ei ole teineteisega sõnagi vahetanud.

Praeguseks olen ma veendunud, et sõnad on asjad, mis sa annad maailmale, ilma et sulle midagi vastu antaks.

Ta ei teinud minu liikumistest väljagi, ainult küsis: «Ja millal ta siis Tartusse tagasi tuleb?»

«Ei tulegi. Ma arvan, et jätab Ülikooli pooleli.»

«Ja kõik Inga pärast?»

Ma ei öelnud midagi, ainult veeretasin oma pead siia ja sinna. Tüdruku hää oli vali. «Rumal, rumal poiss. On ise süüdi, kui oma elu ära rikub.»

Ma vaatasin ta silmadesse: need olid jahedad, vankumatud.

Siis pöörasin pilgu ära ning oli, nagu neid silmi poleks kunagi olnud; nagu mu toverit Intsu, tema armastust poleks kunagi olnud.

V Teine tagajärg

Mees eeneb korterisse, paneb ukse kinni. Riputab mantli nagisse, paneb tuhvliid jalga. Siis viib plastikaatkoti toitostudega köögilauale, tuleb elutuppa. Ta seisatab korraks akna juures, istub diivani nurka, mis seljatoega akna poole.

Hää: Tuled töölt, nagu näen.

Mees: Jah. Kuigi kerkib küsimus, kas seda saab üldse tööks nimetada. Mõned mu töökaaslased ütlevad, et selle raha eest, mis neile makstakse, nad on kohustet kõigest tööle ilmuma. Tööd nad selle raha eest tegema ei hakka.

Hää: Ma loodan, et sina niisuguste inimeste hulka ei kuulu.

Mees: Ei. Mina arvan, et me elame sellepärast nii halvasti, et

inimesed ei viitsi tööd teha. Kui nad igaüks . . .

Hääl: Hea küll. Ma märkan, et me kaldume teemast kõrvale.

Mees on vait, vahib enese ette.

Hääl: Ma näen, sa tuled täna veerand tundi hiljem kui tavaliselt.

Mees: See ei ole minu süü.

Hääl: Me ei aruta siin süü küsimust. Selleks me peaksime alustama õige kaugelt. Peaksime küsima, kelle süü on see fakt, et sa üleüldse niisugune oled, nagu sa oled.

Mees on vait. Ta nagu tahaks midagi öelda, kuid mõtleb ringi.

Hääl: Kuule, mispärast sa vait oled? Iga teine oleks sinu asemel küsinud, milline ma olen tegelikult. Aga paistab, sind ei huvita, milliseks sind peetakse. Võib-olla sa ei taha üldse seda kõnelust jätkata?

Mees: Ei, mispärast. Minugipoolest võib jätkata, kui ma saan millegagi kasulik olla.

Hääl: See on sinust tubli, et sa niiviisi arvad. Sa võtad maailma nii, nagu see on. Sa tead, millised on sinu võimaluste ja tugevuse piirid. Kui sa enesele ei teadvustaks, et maailm on sinust tuhat korda tugevam, siis sa ei istuks siin nii vaguralt. Aga see teadmine võtab sult viimasegi jõu ära. Aga nüüd palun ütle, millest see siiski tuleb, et sa täna nii hiljaks jäid? Seda juhtub sinuga väga harva. Oled väga korralik ja täpne.

Mees: Ma pidin veel poest läbi tulema. Tavaliselt ma teen seda alati peale tööd. Sõidan bussiga lõppu ning lähen «Kaunase» poest läbi. Seal on küll alati järjekord, kuid see liigub kiiresti. Aga täna ütles üks mu töökaaslane, et viskab mu autoga ära. Tee peal käis ta veel lasteaiast läbi ja seal kulus tal oodatust kauem aega.

Hääl: Nii et sinul endal autot ei ole?

Mees: Ei ole.

Hääl: Aga suvilat?

Mees: Ei ole.

Hääl: Ja korter on kooperatiivi või riigi omand?

Mees: Riigi.

Hääl: Näen, et sul on ebamugav.

Mees: Ei, mitte sugugi. Kas me siiski ei võiks asja juurde asuda? Ma tahaksin veel natukeseks pikali visata, enne kui naised koju jõuavad. . .

Hääl: Milliseid naisi sa silmas pead?

Mees: Ma mõtlesin oma naist ja tüdart.

Hääl: Nii, tähendab, sa räägid oma kõige lähedasematest inimestest umbisikulises vormis. On sul selle kohta midagi öelda?

Mees mõtleb järele; siis: Ei.

Hääl: Aga miks tahad pikali heita, millest tahad puhata?

Mees: Ma tavaliselt ikka pikutan peale tööd. Töö teeb kuidagi närviliseks.

Hääl: Sa armastad ikka juttu majanduse peale viia. Mispärast sa ei taha rääkida tõelistest põhjustest?

Mees: Sellepärast, et armastan konkreetset. Ma ei saa aru, mis on need tõelised põhjused. Kõigepealt tuleks täpsustada, mille põhjused.

Hääl: Sa oled kaval. Algul sa püüdsid väsimuse taha pageda. Nüüd püüad targutamisega aega viita. Sa ei taha üldse oma elust kõnelda.

Mees vaikib.

Hääl: Sa arvad võib-olla, et see pole huvitav nähtus.

Mees vaikib.

Hääl: Alustame niisiis otsast peale. Sinu tütar on kahekümne ühe aastane, kas pole.

Mees tõuseb püsti, läheb kardinat juurde, vaatab aknaklaasile.

Hääl: Su käitumine pole põrmugi mõistlik. Sa ei tohiks oma nõrku kohti lausa avalikult näidata. Näita vaid oma nõrk koht välja, otsekohe hakatakse sind sinna peksma. — Nõnda siis proovime uuesti. Su tütar on kahekümne ühe aastane, kas pole?

Mees tuleb istub endisele kohale, keha võtab endise asendi: Jah on.

Hääl: Ning käib kolmandal kursusel?

Mees: Jah, arstiteaduskonnas.

Hääl: Mida sa tead rooside loost?

Mees võtab sigareti, süütab. Vaatab enese ette, aga kurbust temas pole.

Hääl: Sa ju ometi teadsid, et ma seda küsin?

Mees: Teadsin.

Hääl: Ja ikka ei valmistanud ennast ette. — Kas sind tol korral kodus ei olnud?

Mees: Ei, me olime tütreaga minu emal külas.

Hääl: Ja miks su naine kodus oli?

Mees: Nad on teineteisele ebameeldivad. Minu naine ja minu ema.

Hääl: Nii-nii. Täheandab, ka Inga ema ei mõista inimesi, või hoopis sinu ema.

Mees on vait, ta silmad ei peegeldu.

Hääl: Kas kuulsid, mida ütlesin. Kas Inga ema või sinu ema ei mõista inimesi. Või ei mõista kumbki. See on väga otsene vihje pärilikkusele. Ja sina jäta oma perekonna kaitseta?

Mees: Et kaitsta, peaksin olema veendunud nende süütuses.

Hääl: Kas Inga teadis, et Ints lubas külla tulla?

Mees: Teadis.

Hääl: Ning mis ta ütles?

Mees: Mu naine tuletas talle seda enne meie äraminekut meelde. Tütar ütles, et too poiss lubab enesele liiga palju.

Hääl: Kas ka sina arvad, et lubas endale liiga palju?

Mees: Mina arvan, et kumbki nendest ei käitunud korrektselt.

Hääl: Sa pole elus midagi saavutanud, aga ometi asetad end jumala positsioonile. Aga need sõnad ei tähenda sulle vist midagi.

Niisiis tulgem tagasi sinu maailma. Niisiis, mida Inga tegi, kui te koju jõudsite?

Mees: Ta jagas vaasid tubade vahel ära ning hakkas siis õppima.

Hääl: Kas ta sugugi ei nutnud?

Mees: Mina ei oska öelda. Meil pole kommet tema toas käia. Siiski ma arvan, et mitte.

Hääl: Ja mis edasi?

Mees: Edasi käis too poiss meie ukse taga, aga Inga ei lubanud kellelgi avama minna.

Hääl: Ja teie ei teinud tüdruku korralekutsumiseks midagi?

Mees: Ei teinud. Mu naine istus kogu aeg diivani nurgas ja luges mingit raamatut. Ta oli lugemisse süvenenud. Võib-olla ta ei kuulnudki helistamist. Mina läksin küll esikusse, aga seal seisis Inga seljaga vastu välisust. Siis tulin tuppa tagasi ja Inga pani ukse vahelt kinni. Aga too noormees muudkui helistas ja helistas. Ja kõik see aeg Inga seisis seljaga vastu ust. Järgmistel päevadel too noormees ukse taha ei tulnud, kuid seisis Inga akna all. Kui ma töölt tulin, oli ta juba platsis. Ütles alati viisakalt tere. Ära läks vist kesköö paiku.

Hääl: Ja mis tegi Inga?

Mees: Ei midagi. Elas vanaviisi edasi. Ainult kolmandal päeval viskas ta kõik need lilled aknast poisi jalgade ette. Aga noormees seisis edasi. Kolm öhtut järgemööda. Lihtsalt seisis, ei teinud muud. Siis kadus. Rohkem ei ole ta välja ilmunud.

Hääl: Ütle palun, mis oli tolle noormehe nimi?

Mees kohe: Ints Raouli poeg Toomet. — Mis temast on saanud?

Hääl: Ei midagi erilist. Üldjoontes on tema saatus siiski traagiline. Aga keda see huvitab. Tema isa on surnud ja ema teist korda abielus. See abielu ei ole õnnelik. Täpsemalt öeldes on too noormees oma ema jaoks kõik. Seepärast polnud poisil suuremat hirmu kui see, et teeb oma ema veelgi õnnetumaks. Aga kindlasti tegi ta seda Ülikooli pooleli jättes ning Tartust ära kolides. See on elu nii, nagu ta on.

Vaikus. Järsku hääled trepikojas. Mees ütleb hajameelselt: Ning milline on lõplik arvamus?

Hääled lähevad järgmisele korrusele. Mees rahuneb.

Hääl: Arvamus oli juba varem olemas. See on viimase poole tunni jooksul veendumuseks muutunud.

Mees vaikib.

Hääl: Tõeliselt see sind ei huvita, ega?

Mees vaikib ikka, tõuseb ning läheb üle toa, jääb kardinale kõrvale seisma.

Hääl: See on järgmine. Sina ei armasta oma naist ega tütart. Su naine ei armasta sind ega tütart. Teie tütar ei armasta oma vana-maid. Te elate kõrbes.

Mees pöörab pilgu aknast välja, näeb betoonsilda ja päikest selle taga rippumas. Autod sõidavad, inimesed käivad ja mõned

seisavad.

Hääled koridoris.

Mees vaatab ja vahib aknast välja.

(Järgmise päeva pärastlõuna. Me oleme lõuna söömise lõpetanud, ootame Jaak Tohverti vanaisa ning vanaema, kes lubasid meile autoga järele tulla.

Ma pikutan diivanil, Jaak istub oma tavalisel kohal söögilaua ääres rohelise kleidiga tüdruku all. Kuni selle ajani me pole mu novellist sõnagi rääkinud. Oma vaikimisega ta mängib mulle trumbid kätte.)

J. T.: Ma mõtlesin terve tänase hommiku, kuidas seda öelda. Mulle näib, et su novellis on juttu hoopis teistest inimestest, kui olin mina ning oli Inga. On juttu hoopis teisest reaalsusest. Ainult linna nimetus ning tänavate nimed on samad.

K. J. (Panen sigareti põlema. Pole viimane tund saanud suitsetada, sest olen koos Jaaguga nõusid pesnud ja tube korda teinud. Minust on temale küll vähe abi olnud. Ikka on mind tabanud mõne akna ääres seismas, niisama varitsemas.)

J. T.: Ma mõtlesin, et sellest novellist ei saa keegi peale asjaosaliste aru. Sa oled mõnesid detaile omast peast välja mõelnud, mõnesid tähtsaid asju oled päris suvaliselt juurde pannud. See pole tõsieluline novell, vaid muinasjutt — liiga ilus.

K. J.: Mida tähendab ilus või inetu? Need pole esteetika parameetrid. Sina muidugi seda ei teadnud? Sa mõtlesid nende sõnade all vist seda, kas kirjanik on usutav või mitte. Luba endale öelda, et ka see pole kirjaniku asi. — (Vaatan üle öla tema poole — Ta vahib keskendunult enese ette, vist kuuleb mu sõnu, aga mulle näib, need ei mõju temale.) Igatahes sul võttis kaua aega, enne kui mu novelli suhu võtsid. Kas ma pean sellest nii aru saama, et see puudutas sind sügavalt? Eks tõesta aga seegi, et mu novell on kõigest hoolimata usutav. (Aga samas näen ta näost, et eksin. Ei, mu novell ei puudutanud teda. Ta hingamine on selleks liiga rahulik. Ma ootan, et ta midagi vastaks, aga ta vaikib. Neli või viis minutit võivad niiviisi mööduda. Ta nägu sädeleb päikese valguses. Ja nüüd olen mina see, kes ta pilku ihkab.) — Millele sa nii kaua mõtled? Hei!

J. T.: Ma olen mõelnud, kas need muudatused, mis sa sisse võtsid, teevad teiseks ka selle sündmuse tunnetusliku tähenduse. (Sest tegelikult Jaak ei kinkinud Ingale mitte kakssada roosi, vaid nelikümmend krüsanteemi. Teiseks Inga ei elanud Tartus ühes vanematega, vaid ühiselamus Leningradi maanteel. Ta ei visanud lilli aknast välja, vaid jaotas need ühiselamus sõbrannade vahel laiali. Neljandaks Jaak ei läinud sugugi Tartust minema, vaid õpib praeguseni.) Ma mõtlesin, kas sinu novelli-variandis on neil sündmusil traagiline lehk juures või mitte? Või kas üldse oli see traagiline sündmus? Ma pole selle nurga alt varem mõelnud, ma lihtsalt o s a l e s i n. Sa kirjutad ühes

kohas, et polnud traagikat kübemeegi eest, aga kas sul oli selles õigus või mitte?

K.J.: See ei ole minu enese seisukoht. Mulle lihtsalt tundus, et nii on sobiv öelda, et niiviisi on võimalik mõelda. Aga kas traagika oli või mitte, seda ei oska ma otsustada.

J. T.: Aga mina oskan. Mina arvan, et traagikat pole ei tegelikkuses ega kirjanduses. Aeg on selleks liiga ambivalentne. Võib-olla kunagi see nii polnud, ma ei tea.

K. J.: Mina samuti ei tea.

J. T.: Muide on Kalmet S. su novelli kõige värvitum tegelane. Ei kujuta teda ette lihast ja verest inimesena. See tuleb sellest, et tal pole seisukohti, isegi triviaalseid mitte. Ta on samasugune kui sina, kui sa parajasti ei viitsi pingutada.

K. J.: (Ma võiksin jätta vastamata. Mul pole talle mitte midagi öelda, mida ei võiks ütlemata jätta. Ja midagi tähtsat välja mõelda ma ei viitsi.): Ma olen sulle juba seletanud, et tegelaste värvitus pole mingi näitaja. Tähtis on nende esteetiline kujutamiskiis. Ma kujutan ette ideaalis, et psühholoogilisest küljest äärmiselt ebahuvitav isik on kujutat äärmise esteetilise vormivõluga.

J. T.: Ma ei saa nendest sõnadest hästi aru. Mina hindan kirjandusteost selle järgi, kas mul on huvitav lugeda või mitte. See on selge ja lihtne. Mina hindan seda, kui on huvitavad tegelased ja huvitavad sündmused. Nagu seda on näiteks Rahel ja Hääl. Võib-olla tõesti, et sina hindad teost mingite spetsiifiliste tunnuste järgi. Kuid mis on selle mõte? Milline oleks reaalselt selliste teoste elujõud? Ja kas selliseid teoseid on üldse kirjutet? Ma arvan, sellised on surnult sündinud teosed, kasutatud oma ilus.

K. J.: Jah, nagu tühjad hõbedast linnad Marsil. — Võib-olla näiteks Rein Saluri kirjutab ligilähedaselt selliseid tekste.

J. T.: Nagu Marsi linnad? (Ta ei naera ning ma imestan, miks. Tõepoolest tal pole relvadest aimugi).

K. J.: Jah, ning samavõrra kummalisi, et keegi ei viitsi süveneda.

J. T. (Ta on kallutanud pea paremale küljele ja vahib enese ette.)

K. J.: Nii et sa arvad, et psühholoogilisest küljest on Rahel ja Hääl õnnestunud?

J. T. (Vaikib, ning kui rääkima hakkab, siis vahib ikka enese ette edasi.): Ka esteetiliselt on nad õnnestunud.

K. J.: Ma ei tea.

J. T.: Ei tea? Ise kirjanik, ja ei tea, kas tegelased on esteetiliselt õnnestunud või mitte? (Nüüd ta juba on pilgu tõstnud, muigab.)

K. J.: Jah, ei tea. Igatahes ma püüdsin näidata, et ühele ja samale sündmusele on võimalikud mitmed erinevad vaatevinklid.

J. T.: Jah? Ning kas sellepärast siis maksis novelli kirjutada? Ainult selleks, et seda vana tõde meenutada? — Aga millisel seisukohal sina ise oled?

K. J.: Sul oli ennemalt õigus, et ma olen nagu Kalmet S., hinge-kuivuse vähki täis. Nagu kohtunik, kes tuttav poolte argumentidega ja leidnud need kõik põhjendat.

J. T.: Aga see on positsioon elamiseks, mitte suremiseks.

K. J.: Kas see on sinu järeldus olnu põhjal? (Ma tean, et olen teinud Jaaguga vestlusel taktikalisi vigu. Olen liiga palju pärinud, näidanud oma huvisid. Ning tühjadest hõbedast linnadest Marsil poleks tohtinud iitsatadagi. Aga praegu ma ei hooli sellest. Sest kui me oleme siit ära sõitnud, siis on nii, nagu poleks seda nõrkusetke kunagi olnudki. Praegu ma peagu ei kuule Jaagu vastust: «Ma ei oska isegi nüüd öelda. See teadmine lihtsalt elab minus. Ja ma leian, et miski muu pole tähtis, ainult see, et sul on positsioon elamiseks, mitte suremiseks.» Ma peagu ei kaalugi, kas ta pole ehk liiga noor niisuguste lohutuste tarvis. Praegu mu keha, mu käed on nõrgad. Nagu voolaks veri nendest välja.) Niisiis sa arvad, et mu novell on läbikukkumine?

J. T.: Läbikukkumine sellele, kes taotleb kõige kõrgemaid sarikaid.

K. J.: Aga kas siis mina üldse taotlen neid? Ma ei oska öelda. Kunagi oleksin osanud, aga praegu mitte.

J. T.: Järelikult su novell pole läbikukkumine.

K. J.: Ning kui sa pärid, mis pärast ta kirjutasin, siis ma vastan, seepärast, et ma ei osanud midagi targemat teha. Mul oli õhtuti igav. — Parema meelega ma oleksin seisnud Inga akende all.

J. T.: Aga ometi ei seisnud?

K. J.: Ei seisnud.

J. T.: Aga ainult see on tähtis. Et sina ei seisnud, et sa mitte kunagi sellega hakkama ei saaks. Aga mina saaksin.

K. J.: Aga mis minul selle vastu parata on? Ma ei saa ju heast peast kedagi vihkama või armastama hakata. See ei käi ju teoreetilistel kaalutlustel, et tänasest päevast lihtsalt hakkann ning kõik. Mis on teha, kui mul on erapooletus veres ja ma ei saa ju verd ära vahetada.

(Ma ei usu, et ta mulle vastab. Ma räägin ja samas imestan, et räägin. Võtan sigareti, hakkann seda süütama ning samal hetkel märkan, et ka Jaak on sigareti võtnud, seda suitsetama hakates üles vaadanud. Meie mõlema näod on tõsised.)

J. T.: Sellega ma olen nõus, et on veres. Ning et verd ei saa vahetada.

K. J.: Ning sellest ei saa enam lahti.

J. T.: (Astub akna juurde, vaatab autoteele. Ma tean, et sellel on päikese jõgi.): Ma kuulen automootorit. Nad vist tulevad juba. — Jah, ning ei saa enam lahti.

K. J. (Istun edasi, kumaras, käed vakstul koos, sigaret toetatud tuhatoosile. Nüüd kuulen ka mina automootorit.)

J. T.: Eriti meeldis mulle see, et sa kirjutasid novelli igavuse tõttu. Ning et sul pole seisukohti selle suhtes, millest sa kirjutasid ning kuidas sa seda tegid. Ning et sa seejuures ikka veel pärid,

kas su novell on läbi kukkunud või mitte. Endal sul seisukohta pole, aga teiste omi ihkad enesesse koguda. — Sa oled tore sõber, aga mina ennem laseksin oma soontesse vett, kui nõustuksin sinult vereülekannet saama. — Inga. Inga.

(Ma vaatan talle otsa ning tema vaatab mulle. Ma tean, et mu silmad on tuhmid ning tühjad.)

BERNARD KANGRO

Vastamata küsimusest

Me ei aima, kus ometi peitub
mõte lausunud sõnades,
tõde lauses enne punkti.

Päevast päeva kulgeb me elu,
ööst öösse käib kodukäija külas,
pime, kurt ja tumm ent on temagi.

Ah kellele antakse mõista
selle maailma tumedat tõde,
meie kaduva elu mõtet?

Mitte keegi ei aima, ei tea,
kus peitub lunastav sõna,
rõõm lauludes enne lõppu.

Õhtu Sappho moodi

Mõte kohtab rändajat külmal õhtul,
jäisel väljal jahtuva eha paistes,
peites jälgi lumisel rabal kõnnib,
kustudes sootuks.

Valget tuisku ennustab pilves laotus,
vapraid tähti pilkumas läbi tuule.
Kunas äkki tigidaks tuisuks muutub
taganev kaugus?

Vaikseks tuhmut kivide kirglik hõige
hapras hinges jumala hüüdvaks hääleks. —
Pika päeva rabelev kutse kaigub
saabuvast õhtus.

Pihtimine

Unustamine on Ükskõiksuse Poeg.
Viimase Surma salajane verevend.
Kes võtab vastu ristsele kutse,
leiab end peagi peieliste seltsist.

Selle jõe nimi, kust unustust jood,
on Lethe, õndsamaalaste Elujõgi.
Ent keegi ei ütle sulle: Absolve te!
sest su surmapatu nimi on accedia.

Küsimus luulest

Kas tunned seda salavärvat,
mis sind, kui sa tõeliselt tahad,
su igatsetud pärismaale viib,
juba enne viib,
kui üldsegi jõuad
nii pikka reiseed alustada?
Kuid lähed, ei miski su usku ei murra.
Ei maailm, see tõelus nii pime.
Vaid ime,
üksnes ime
su silmad nägejaks muudab
ja võid surra,
kui surm kogu tõeluse luuleks muudab.

Uks hommikusse

1
Vanade tantsude samme
seguneb varase valgega,
tunase tuhatolmuga.
Õhtuvarjud ärkajatega paaris. —
Kõik mis läheb, ei kao,
tuleme tagasi uues voorus.

Elame kus elame,
oleme kes me oleme.

Viiul magab sõgeviku kõlakojas.
Vanu ent viise siprab me sisse
veel sel ajal kui juba tiidsalt
kõdunenud seinu maha kistakse.

Vaatad lihtsalt pealt,
tagasituliija Eikuskimaalt.

2
Olen tahtnud süüdata kõik tuled,
kui kutsutud külalised tulevad.
Ent nendega on alati kaasas
lapulised, kontvõõrad,
öörändajad, rahutud hinged.

Kuidas võtta vastu neid,
keda tegelikult ei ole,
pole iialgi olnud?

Tere tulemast, vennad ja õed,
tundke end nagu kodus
nii kaua kui minagi
muutun ürgkodutuks oma kodus!

3
Sinimäed taevarannal
on vaid sumu, põuahuits.
Kõik on vaid muinasjutt
või pole sedagi.

Oh kui kauged on täna
tunased maasikamaad!
Oh kui raske on pakkida
ärasõiduks oma kohvrit!

Rongid kihutavad mürisedes
meist üle, meist mööda
kauge silmapiiri poole
kutsuva siniviiru taha.

Jäähüvastijätud hallil sügisel
tuikavad rinnus seni
kui roheline rong kevadesse
teekurve taga vilistab.

4.
Kuupaiste ruttab tulla
sel õhtul kui tuulepilved
on kadunud, kui oled
teisel pool tormi südamikku.

Vaikus nagu hallaöö vari
langeb peatselt su peale.
Hommikuks oled valge
nagu eilne ädalaniit.

Vahi talveaknast kumavat
külma märtsitaevast
ja mõtle valgetest juuniöödest
keset tuhakarva novembrit.
Kuni see ongi su sees.

Mine!
Mida ootad sa veel,
igatsev inimeselaps!

5
Lahkuvad kutsutud külalised
ja kutsumata kontvõõradki.
Küünlad on lõpuni põlenud,
üks seisab ristseli valla
kastekargesse hommikusse,
uude ilusamasse päeva,
mille esimesi märke näed
ärkava ulmametsa kohal.
Tere tulemast, tuttav reisikepp,
vana igiarmas matkasau!
Kaugele sinisele kujutlustemaale,
üks hommikusse on valla.

ITAALIA BUKETT

REIN RAUD

Saateks

See pisike tekstivalik on koostatud lootuses, et ta aitab lugejal paremini aru saada Francesco Petrarca osast itaalia ja Euroopa kogu hilisema luule arengus, kuigi tegelikult oleks selleks muidugi vaja paksu luuleantoloogiast ja mõnesajaleheküljelist uurimust. Tehniliselt kuulub valiku esimene autor DANTE ALIGHIERI veel keskaega ja esindabki siin pigem tausta, millelt lähtudes Petrarca kaasaegsed tema luulet hindasid, ehk siis «uut mahedat stiili» tema kõige täiuslikumal kujul (selle kohta vt «Vikerkaar» 8/87). Sisuliselt asub Dante luule keskaja ja renessansi vahel. Tema mõtlemine on juba peaaegu inimkeskne, aga kuna ta esitab oma mõtteid veel vanas vormis ja vanade kategooriate abil, on sellest praegu raske aru saada. Siiski oleks mõnisada aastat enne «Vita nova» kirjutamist tundunud meeletuna julgus samastada taevaõnnistust maise naisega ainuüksi põhjusel, et autor on hinge kirgatumisvõimalust just tema kaudu tajunud. See julgus on palju suurem samm renessansi maailmapildi poole kui Dante arveteõienudused oma poliitiliste vastastega, keda ta «Jumalikus komöödias» põrgusse paigutab, aga kuna mõte on valatud hiljem kõikumalöönnud hierarhilisse süsteemi, ei pöörata sellele praegu enam küllalt tähelepanu.

Ka siinsed kaks luuletust on pärit «Vita novast» (VIII ja XII ptk). Esimene on pühendatud ühe Beatrice sõbratari surmale, teine on kirjutatud unes nähtud Amori juhtnööride järgi, et hoolimatuses kahtlustatavat Dantet Beatricega lepitada. «See, kes minu muret tabub» (ballaadi viimase salmi tekstis) on Amor ise.

Võrreldes Dantega on FRANCESCO PETRARCA luulelaad märksa iseseisvam, mis aga ei tähendanud itaalia luule jaoks tervikuna sugugi kaanoni kui niisuguse hülgamist. «Uue maheda stiili» võtetega ei olnud pärast «Vita novat» enam peaaegu midagi põhimõtteliselt uut võimalik öelda ja luuleuueenduse tulek oli seega igati loogiline. Petrarca tundis eelkäijate kaanonit suurepäraselt — Bologna ülikoolis kanoonilist õigust õppides käis ta Cino da Pistoia juures luuletundides — ja on mitmeid tema elemente ka oma loomingus kasutanud, aga tervikuna see teda rahuldada ei saanud: esiteks sellepärast, et «uue maheda stiili» luuleilma pidi luuletaja võtma vastu valmis kujul

ning see oli Petrarca jaoks liiga staatiline, ja teiseks seetõttu, et Petrarca luule põhineb pigem vastuoludel kui selgusel, eelneva aja luuletajatel oli aga vastupidi. Eriti ilmne on see Petrarca sonettides ja teistes lühemas vormis kirjutatud luuletustes, mis moodustavad tema *canzoniere* («laulude kogu») pealkirjaga «Riimid madonna Laurale elus ja surmas», samas kui tema pikem kuueosaline poem «Triumfid» seisab vaimult «uuele mahedale stiilile» palju lähemal. Võib-olla on asi selles, et pikem teos nõuab vormilise ühelaadsuse säilitamiseks kindlamaid reegleid, millest autor ei tohi üle astuda, isegi kui ta seda ise tahab.

Petrarca *canzoniere* muutus hiljem enamiku luuletajate vormimudeliks, teiste sõnadega, ta lõi uue kaanoni, kuigi Petrarca ise tõenäoliselt seda hoopiski nii ei kavatsenud. Kogu sissejuhatust (siinse valiku esimene sonett) parafraaseriti ja tsiteeriti suurema osa järgneva aja *canzoniere*de sissejuhatustes, mis muidugi jäid mõttevärskuselt Petrarcale kaugelt alla. Samuti võtsid tema järgijad, keda kirjanduslugu nimetab petrarkistideks, üle tema kujundikäsitluse ja motiivistiku. Näiteks Petrarca III sonetis (eesti keeles ilmunud A. Kaalepi tõlkes «Renessansi kirjanduse antoloogias» lk 34) on kaude kirjeldatud tema armumise päeva, mis on tema käsitluses veel vaba võte; petrarkistid tegid selle motiivi poolkohustuslikuks, mistõttu ta hilisematel autoritel kõlab juba üsna kunstlikuna. Aga loomulikult ei piirdunud petrarkism ainult vormiga. Põhiline sisuline uudsus Petrarca luules on muidugi isikliku tunde väärtustamine ja analüüs, mis pöörab armastatule tegelikult palju vähem tähelepanu kui «uue maheda stiili» platooniline daamikultus, ning selle vaimu võtavad ka kõik petrarkistid valmilt omaks. Petrarkism jääb itaalia luules pikaks ajaks juhtpositsioonile ja levib üsna kiiresti ka üle keelepiiride, eelkõige Prantsusmaale, kus tema mõju võib täheldada Plejaadi ning Lyoni koolkonna luules.

Ometi ei olnud petrarkism renessansi-Itaalia ainuke luuletamisvõimalus, mida tõestavad näiteks GIROLAMO SAVONAROLA tekstid. Savonarola nime on aegade jooksul seostatud eelkõige vaimse piiratuse ja jõhkra usulise fanatismiga, aga küllap on see nagu ka iga teine kategooriline hinnang veidi

ühekülgne, näiteks selgub hiljuti ilmunud Th. Manni novellivalimiku järeldõnast, et Thomas Mann pidas Savonarola pilti elu lõpuni oma töölaual. Loomulikult ei olnud Savonarola silmaring just lai ning kultuuril oli tema maailmas täita vaid rangelt funktsionaalne osa, aga erinevalt igasugustest hili-semate aegade totalitaristlikest süsteemidest ei olnud tema riik loodud isikliku võimu kindlustamise huvides. Tema karm karskus oli kahtlemata siiras ja muutus agressiivseks eelkõige reaktsioonina Medicite Firenze elulaadile, ning siirad seisukohad tuleks alati ära kuulata, ükskõik kui vastuvõetamatud nad üldisemas kontekstis ka ei ole. Savonarola luuletused jagunevad kahte liiki — osa on kirjutatud kirikulauludeks, need on enamasti keerulise riimiskeemi ja huvitava kõlalise struktuuriga, aga sisult tavapärased tekstid, teine osa esitab Savonarola poliitilisi vaateid või reageerib päevasündmustele. Ta

on kirjutanud ka sonette ja muide isegi neis on täheldatud Petrarca ja ka Dante mõju.

Valiku viimane autor on naispetrarkist GASPARA STAMPA (1523—1554), kelle sonett näitab selgesti, kui elujõuline oli Petrarca luulesüsteem veel ligi kakssada aastat pärast tema surma. Paradoksaalsena võib tunduda Stampa pretensioon «uut moodi stiili» loomisele, ent tegelikult ei ole selles midagi imelikku — püüd olla originaalne on petrarkistliku kaanoni koostisosa, üks argument, millega autor oma loomingut lugeda ees õigustab. Tegelikult ei loonud Stampa midagi põhimõtteliselt uut, isegi kui ta seda püüdis; kanoonilise kunsti tippsaavutused on ikka mõõdetavad sügavuti ja mitte laiuti ning alles siis, kui kõik tema võimalused on ära kasutatud, on ta küps uusi elemente orgaaniliselt omaks võtma. See aga ei vähenda sugugi tema väärtust.

Tõlkinud Rein Raud **DANTE ALIGHIERI**

*

Nutke, armunud — nutab Amor ja tema
põhjusteta ei iial pisaraid vala.
Kuuleb Amor tundlike daamide hala,
kibe valu neil silmad lööb vesitsema,

kuna poetanud surm, me valude ema,
õrna südamesse on julma mürgi pala,
kummardajate silme alt viies sala
kaasa hea daami, aulistest aulisema.

Kuulge, kui raskelt leinab Amor ta surma,
lugupidamist tõelist ma olen näinud
teda pakkumas kirstuski võluvale.

Taevaste poole tihti pöördub ta pale,
kuhu igaveseks on elama läinud
hing, kes oli kord daam täis rõõmu ja hurma.

*

Ballaad, sul tuleb Amori juurde minna,
et otsida madonna vastuvõttu
koos temaga, ja laulda, mille tõttu
ma loonud neile jutuks olen pinna.

Su laad, ballaad, on nõnda õilistatud,
et olles seltsitugi
sa kõikjalt pärimaelsust leidma peaksid,
ent juhul, kui sa siiski häтта satud,
on Amor sinu tugi —
hea oleks, kui ta kõrvale end seaksid,
sest sellel, kes sind kuulab — et sa teaksid —
vimm, näib, mu vastu meeles mõlgub kole
ja kui sul kaasas abilist ei ole
võib tabada sind häbi üle linna.

Häält magusat madonna ees on vaja,
kui sõna saad sa suhu.
Eelkõige palu mulle andeks anda:
«Mu daam, teid anub minu läkitaja,
et leiate ehk juhu,
mil võin ta vabandused ette kanda.
Ei käske Amori ehk pahaks panda,
kes teab te ilu toel ta nägu muuta?
Ta pilku viia teisele võib suuta,
kuid — teadke — puutumata jätab rinna.»

Siis lisa: «Daam, ta süda truu on seni
ja usus kindel püsib:
ta mõtted iial kaudu suure hoole
teid teenida ei lange pettuseni.»
Kui ta siis tõendust küsib —
tõtt kuulmaks vaadaku Amori poole.
Arg palve ütle lõppu oma loole:
ehk läheb nii, et tema viha väsib,
las kirjaga ta surra minul käsib —
mu orjatuudus tasub selle hinna.

Ja siis: et see, kes minu muret tajub,
teeks leebusüksed lahti,
sa ütle, kuni pole lahus veel te:
«Nii kaua, kui mu kõla lummus hajub,
pea daami juures vahti,
su teenri äng, kuis saad, sea kaitsekeelde
ja külva lahket seemet kalli meelde,
et rahuõnumi saaks minu laulik.»
Mu õrn ballaad, siht ootab sind nii aulik,
su au — kui arvab heaks — sind kandku sinna.

FRANCESCO PETRARCA

*

Te kuulake mu ohkamise kaja
neis värssides — mu hinge kibe arm
jäi hetkest, kui mind pettis noorustarm.
Nüüd teiseks olen saanud läbi aja.

Käin nuttes üle mitme luuleraja,
kus asjatu on lootus, valu karm.
Te silmis, kui neid puutunud on arm,
ma loodan leida mõistva halastaja.

Näen alles praegu: rahvas ümberringi
mu kohta aina räägib kõike seda,
mis sageli teeb mulle ainult häbi.

Kui on mu hullul kirel vili mingi,
siis on see teadmine, et aeg on kahetseda.
Maailm on lumm, mis hetkega saab läbi.

*

Võib-olla talutav on valu krõbe
ja piin mind enne lõplikult ei laasta,
kui läheneb me elu viimne aasta,
mil halvamas te pilku, daam, näen tõbe,

kui kulla asendab te juustes hõbe,
te palge sära mingi jõud ei taasta
ning tõrjuda te rüült ei suuda saasta,
siis taganeb mind hoidev hirmuvõbe,

siis — andku ainult Amor seniks püsi —
toon oma vaeva julgelt teie ette,
mis aastaid, päevi miilanud kui süsi.

Kui aeg ent võtab selle lootuspette,
te ärge ohketa — muud ma ei küsi —
küll laske uppuda mind silmavette.

*

Kas võib see tunne kanda armu nime?
Kui võib, miks heidab mulle ta siis kinda?
Kui ta on hea, miks rebib ta mu rinda?
Kui halb, miks magus on mind piinav ime?

Kui põlen oma süül, miks on mu nutf nii kime?
Kui ei, kas on mu kaeblustel siis hinda?
Oo sulnis surm, mu elav hukk, kuis pinda
mu hingest sulle anda võis mu tahe pime?

Kui tunnistan sind, ennast valu valda annan:
end näen kui avamerel habrast laeva,
kus tuulte tõrjeks keegi pole valvel,

kus lastiks vähe mõistmist, palju vaeva.
Ma ju ei tea, mis kirge rinnas kannan
ning suvel külmetan ja tules põlen talvel.

Surma triumf

(katkend)

«On surnud voorus, au ja ilujaatus,»
näen kurvalt kurtmas õilsat naistekoori
ta voodi ees. «Mis lubab meile saatus?

Kas iial ilm saab näha neide noori,
kel igast sõnast hoovab täiuslikkust?
Kas kuuleb' laulmas häält kui inglikoori?

Kui hülgab hing nii kauni keha rikkust
ja tõuseb üles, voorussuled tiivas,
ta taevalegi lisab pühalikkust.

Ei ükski võistleja nii polnud kiivas,
ei ükski vaenupilk nii vihatume,
kuni kord Surm ta eluniiti riivas.»

Siis lõppes leinaliste kaebus kume
ning igaüks neist lootusetus pinges
veel meelde vajutas ta puhta jume.

Mitte kui leek, mis kustub tuules vinges,
vaid lõõm, mil iseendast vaibub vära,
ta rahuteed käis, rahu kandes hinges

just nagu õrn ja habras tulesära,
mil üha vähemaks jääb toitvaid halge
ja lõpuks kustub lihtsalt vaikselt ära.

Ei, mitte kahvatu, vaid helevalge
kui vaikselt orus lumi sametine
nüüd jume kattis tema väsind palge.

Ta silmile kui magus unevine
siis laskus see, mis juhmilt surma nime
küll saab, kuid on vaid hinge lahkumine.

Ka Surm ta kaunil näol näis kaunis ime.

GIROLAMO SAVONAROLA

Kõikvõimas Issand, Sulle

on teada mu tööde tarvilikkus
ja mida on vaja mulle:
ei huvita mind ei võim ega rikkus,
mida ihkavad ahne ja rumal,
ega looda ma linna või kindlust luua;
ühte palun, oh Jumal,
vulnera cor meum caritate tua.

*

Kiitus ja au sulle, kuningas Kristus, me Lunastaja,
kellele nooruslik ilu laulab ülistuslaulu.
Iisraeli kuningas oled, Taaveti õilsa soo võsu,
Jumala nimel tuled, kuningas õnnistatud.
Kõrgel taevas su kiitust laulavad ingliskooid,
surelik inimene ja loom all kajavad kaasa.
Heebrea rahvas tuli palmiokstega vastu
sulle, palvega meie pakume siirast kiitust.
Nemad sind ülistasid, kui sa surema pidid,
meie sind kiidame nüüd, kus käes on su valitsusaeg.

GASPARA STAMPA

Kui olen kord juba võtnud nii õilsa tule
viletsana ja nõdrana enda kanda,
oleks õiglane soont ja joont mulle anda
sõnade seadmiseks, mis muidu välja ei tule.

Säde Amori kivist taas viib mind rännakule,
tõstab kõrgele, tõukab kaugesse randa —
miks minu sees ent iial kokku ei panda
vaeva ja osavust, mis nobedaks teeks mu sule?

Vist looduseadused sel sündida ei lase —
ei jää mul enam üle loota muule
kui imele, mis murraks reegli vaevaldase.

Mil viisil, veel ei tule üle huule,
ent saate näha: tõesti on mu hinges ase
uut moodi stiilil, mis on minu luule.

TSITAADIMOSAIK

Ajalugu on tõestanud, et süsteemi tegelikku iseloomu ei määra sugugi see, mida ta ise enda kohta väidab, vaid see, mida ta teeb.

Ära vaata ainult tema suud — jälgi tema kätti!
E. Hollõs. Kuhu nad jõudsid? Tln 1972, lk 31.

Katoliku kirik võõraste alade alistamisel on ikka ja jälle püüdnud kasutada alistatava rahva hulgast pärit olevaid üksikuid ületulijaid, samuti neid ette valmistada ja kasvatada.

Artur Vassar. Esimese Tallinna piiskopi päritolust. «Keel ja Kirjandus» 1970, nr 1, lk 33.

...luua kiht, kelle «mõtlemisvabadus» väljenduks valmisolekus omade pähe vastu võtta ja serveerida võõraid mõtteid.

J. Ivanov. Niilusest Eufratini. Tln 1970, lk72.

Aga isegi siis, kui kõik teid toetaks, olete siiski lootusetult kadumisele määratud. Te olete kaotanud sisemiselt ja seda kaotust ei tee miski tasa. Kui kaotus on tulnud väljastpoolt, siis võib jätkata vastupanu ja loota revanši. Teie häving aga peitub teis enestes. Teie eksimuste vältimatud tagajärjed panevad end teie tahtest hoolimata maksma ja te võite üllatusega konstateerida, et teie allakäik ongi alanud. Teie olete ebaõiglased ja vägivaldsed, ebaõiglus ja vägivald saavadki teile hukatuks. Ja te näete, et suur, seni puutumatuks, austatuks ja kardetuks peetud ülekohtukaitsjate partei variseb iseenesest kokku.

Anatole France (Kirjakunsti näituse ekspositsioonist Tallinnas 1976.)

Pahe sünnitab oma hukutajaid.

Henn Saari, «Keel ja Kirjandus» 1979, nr 11, lk 666.

Võim on mitte sellel, kes jagab käske, vaid sellel, kellelt neid oodatakse.
Arvo Valton. Märklaud kilbiks. Tln, 1980, lk 38.

JAAN KAPLINSKI

INGE KUDISIIMU KAUGIDALIKKUS

Äsjane Lembit Karu, Jüri Marrani, Paul Saare ja Inge Kudisiimu näitus veenis, et esimesena meil on Inge Kudisiim selgelt võtnud eeskujuks Euroopa-välise, Kaug-Ida (Hiina, Korea, Jaapan) kunstiraditsiooni. Seda rõhutavad mitme pildi jaapanlikud allkirjad, piltidele paigutatud Bashō haikud ja viimaste aastate töodes avalduv vaimsus tervikuna. Ei jää erilist võimalust kahelda, et Inge Kudisiimu eeskujuks ning ideaaliks on üks Kaug-Ida kunsti vooludest — valdavalt zen-budistide harrastatud tušimaal. Kui kunstnik on oma ideaali nii ühemõtteliselt esitanud, tasub kindlasti jälgida, kuidas ja kuivõrd ta selle saavutanud on.

Seni on eesti keeles olemas üksainus pikem Kaug-Ida kunsti käsitus — Mart Helme raamat «Jaapani puugravüür». See käsitleb aga vaid üht, Euroopas küll suurt tähelepanu leidnud, kuid kohapeal sugugi mitte kesksemat kunstikoolkonda.

Ei saa siiski eitada, et raamat ukiyo-e'st ei aitaks meil mõista ka jaapani või hiina kunsti muid voolusid. Ka ukiyo-e's peegeldub see budistlik-taoistlik zen-vaim, mis on Kaug-Ida kultuuri sügavalt viljastanud. Uki tähendab «ajuv, ulpiv»; yo on «maailm» ning «e» — «pilt». Niisiis on ukiyo-e «pildid ulpivast maailmast». Oluline on maailma põgususe, püsimatuse tajumine ja püüd seda kunstis haarata. On nimetatud, et ukiyo-e meistrid on tabanud oma voolavat maailma nii virtuosselt, et nende piltidel näeb elusolendeid sellistes hetkpoosides, mida Euroopas on hakatud märkama alles momentfotode ajastul ja kujutama mõnikord näiteks «slaidimaailmas», mis võib õige isemoodi efekti anda.

Lääne tsivilisatsioon on antiigist saadik seostanud ilu igavikuga, püüdnud iluideaali kunstis ja filosoofias põlistada. Nii Platon: «... ei avaldu Ilu talle nagu nägu või käed või midagi muud... vaid nagu iseendaga iseendale igavesti samakujuline olemus.» Või Baudelaire: «Ma olen kaunis, oo surelikud, nagu kiviunelm... ma troonin sinas kui mõistetamatu sfinks... ma vihkan liikumist, mis paigutab teisele jooned, ja ma ei nuta ega naera kunagi... mul on... puhtad peeglid, mis teevad kõik asjad kaunimaks, mu silmad, suured, suuresti selged silmad!» (Luuletusest pealkirjaga «Ilu»).

Peaaegu alati on kujutatut püütud näidata ajatult, igavikuliselt. Seda taotleb kompositsioon, mis on zen-tušimaali kui ukiyo-e

omast selgesti staatilisem ja suletum, seda taotleb figuuride paigutuse rituaalsus, liigutuste seisukumus — isegi väga dünaamilise temaatikaga piltidel (lahingumaalid). Isegi Rubensit või Ostadet vaadates võib tunda, et maalil on aeg tardunud, saanud igavikuks.

Euroopa kompositsioon eristab rangelt suurt ja väikest (perspektiiv!), kesket ja perifeerset.

Lääne kunstiraditsioon on kuni XIX sajandi lõpuni tõsimeelne ja töömahukas. Kunstiteos on teos, mille loomisele kulutatakse palju aega ja ressursse. Valmis teos on omaette väärtus, see kunstiväärtus (*ars longa, vita brevis*) võib olla midagi, mis varjutab looja ja üldse inimelu eluväärtused. Selle kontseptsiooni kunstiteose igavikulisest omaväärtusest arendab ülima piirini Oscar Wilde «Dorian Gray portrees».

Lääne kunstiteos on midagi täiuslikku, lõpetatud. Pildipind on täidetud, teostus läbi mõeldud — pole kohta lõpetamatusel, tühjusel, juhuslikkusel. Valmis kunstiteos on midagi oluliselt muud kui visand — viimane saab õigustuse alles esimese kaudu.

Niisugune «platooniline» suhtumine kunstisse valitses Euroopas kuni impressionistide ja karikatüristideni, kes ei teeninud enam tõsimeelset igavikulist iluideaali. Huvitav on, et nii impressionismil kui karikatüüriil on leitud ühisjooni Kaug-Ida kunstiga. Ukiyo-e on impressioniste ka otseselt mõjutanud.

Erinevalt platoonilisest igavikulise ilu kultusest teadvustab zen-esteetika ilu lahutamatuna kaduvusest. Kunstiteos peab seda ilu ja kaduvuse lähedust kuidagi kajastama. Pole asjata Jaapanis ülima ilu kehatust kiirelt pudenev kirsiõis. Kaug-Idas ei pea iluelamus aitama meil ajast pageda, vaid pigem eemalduda oma minast, oma mõtetest, soovidest ja siis ka igavikuideaalist. Ilu võib aidata meid ligemale tõelusele, millest kipume eemalduma mööda oma soovide, hirmude ja illusioonide täitsemata meelelennu puutujat.

Tõelus, millega ilusähvatuse valgel kohtume, ei ole niisugune nagu meie kujutus temast — tõelus ei vasta meie mõistetele ja määrangutele, veel enam, ta erineb neist põhjalikult. Kujutlused-mõisted-määrangud on sulerdud, tõelus avatud. Iluelamuses tajume seda vastuolu sügavalt ja valuliselt.

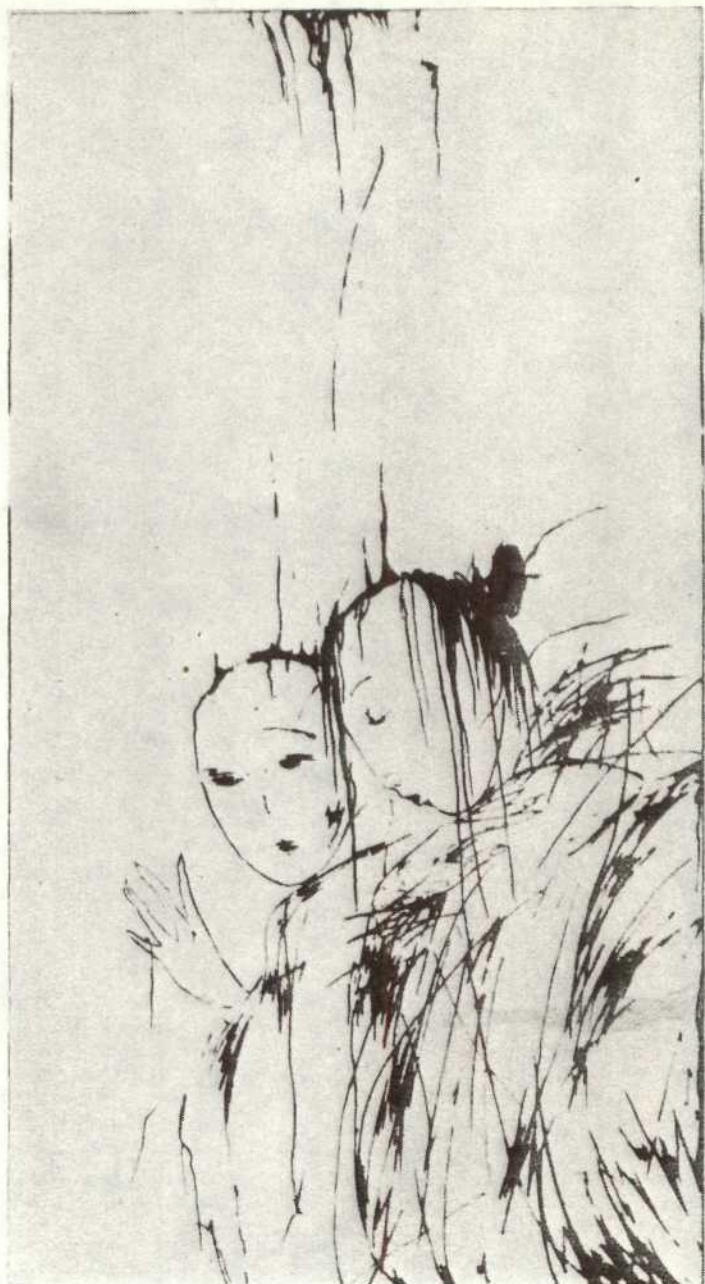
Iluelamus purustab midagi meis, võtab meilt mingi veendumuse ja teadmise. Ta võib

Inge Kudisiim.
«Tants Bashole I». Lito.
1981.

Inge Kudisiim.
«Tants Bashole II». Lito.
1981.

Inge Kudisiim.
«Vihmavaling». Lito.
1982.

Inge Kudisiim.
«Oksad tuule käes». Lito.
1982.

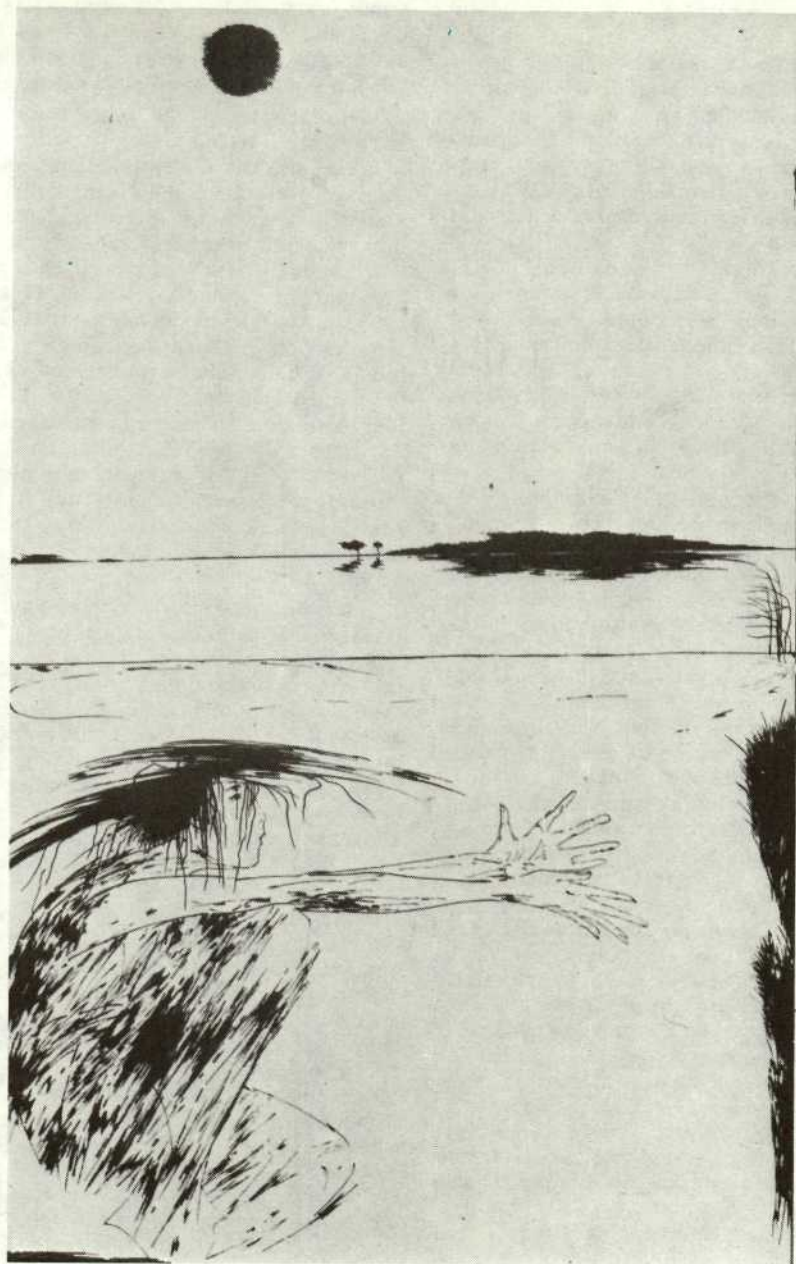
Inge Kudisiim.
«Peegeldub vees». Lito.
1983.

Inge Kudisiim.
«Tants trummidega».
1983.

Inge Kudisiim.
«Vihmapiisad». Lito.
1983.

Inge Kudisiim.
«Kuuvalge rand». Lito.
1983.

olla nii alandav kui ülendav selle järgi, kuidas me ta vastu võtame. Igatahes puutub siin inimene kokku avarusega, mis on suur ja erineb kõigest, nii et mõjub tühjusena. Selle suure tühjuse palge ees tõdeme, et meie ei ole maailma keskpunktis, et õigupoolest ei saa avatud maailmal keskpunkti ollagi. Mis seni tundus tähtis ja suur, osutub nüüd väikeseks ja natuke naljakaks. Väärrikas tegevus muutub mänguks, täiskasvanu sarnastub lapsega.

Tühjuse kõrval seistes tunneb luuletaja ja kunstnik, kui sobimatu ja mannetu on pikk ja põhjalik seletamine. Kirjeldustest-kujutustest jääb vähe järele, mõni sõna, mõni täpp ja joon — Kuud ei saa seletada, osutama. Kuule aitab aga sõrmest, kõrrekesest, pintslilöögist. Kirjeldus minimiseerub, asendub vihjega. Tekivad minimaalse kommunikatsiooni vormid. Sellised on mondo'd — dialoogid, filosoofilised aforismid, luules seitsmeteistsilbised haikud, kunstis monokroomne tušimaal, mis vahel pole muud kui paar pintslilööki puhtal pinnal. Oluline ongi puhas pind — pildi avatus, raamimatus, see, et ta kujutab tühjuse taustal toimuvat, temast välja kasvatav hetksündmust.

Kas Inge Kudisiimu pildid on siis lähemal Lääne või Kaug-Ida traditsioonile? Esimene mulje ühendab nad muidugi viimasega, seda rõhutavad mõned välisedki seigad — seostatus Bashō ja Urmas Karu haikudega, figuuride ja maastike äratuntav jaapanlikkus, eksootika. Selles Inge Kudisiimu rõhutatud jaapanlikkuses on aga paradokssel kombel just midagi, mis zen-kunsti tavadest lahku läheb. Sealsetes piltides puudub igasugune eksootika. Eksootika mõistegi on zen-filosoofia järgi eksiteele viiv, kuna see põhineb dualistlikul oma-võõra, keske-perifeerse vastandamisel. Zenil ja zen-kunstil ei saa olla eesmärgiks tutvustada ja avastada meile Jaapanit, vaid kõigepealt meid endid. Seetõttu on mõned autoriteetsed zen-õpetajad resoluutselt astunud vastu Ida ja Lääne vastandamisele. Oluline pole mitte, mis keegi kuskil ütles, mitte see, mida meie sellest teame ja arvame, vaid see, kes me ise oleme, mis on siin ja praegu.

Siin-ja-praegu-tunnetus on seesama, mis minatunnetus. Minatunnetus aga toob vabanemist minast, tema ahistavast ja ruumi sulgevast raskusjõust. Ei saa lahti tundest, et Inge Kudisiim kaldu mõnigi kord seda vabastavat vahetut minatunnetust asendama kütkestavate ja ilusate kujundite edasiandmisega. Siin eemaldub ta zen-kunstist, kuigi tulemus võib olla lääneliku esteetika seisukohalt huvitav. Kui tuua näiteid, siis tulevad esimesena meelde välist kaugidalikkust pakuvad «Teejoojad», «Maskid» ja «Tants Bashōle». Ehk oleks Bashōle parem pakkuda

tassi teed kui tantsu? Meeleolutsemist-ilutsemist tajun piltides «Kõnelused sajus», «Kuu ja tähed». Zen-esteetikaga ei sobi päris hästi ka inimfiguuri kalduvus piltidel nii statistiliselt kui kompositsiooniliselt domineerida.

Zen-meistrite piltide kohta ei saa öelda, kas on tegu visanditega või päris teostega — see eristus siin ei kehti. Sellelt seisukohalt on Inge Kudisiim küllalt kaugidalik, hoolimata sellest et ta kasutab zen-piltidele loomuldas võõrast graafilist, vahendatud vormi (ofort, lito — viimane peaks tema taotlusega paremini sobima). Kui miski kahtlusi sünnitab, siis mõnel pool märgatav «visandlikkus», mis on Euroopa joonistusele üldse iseloomulik, millega siin rõhutatakse tahtlikult või tahtmatult joonistuse vabadust, kus kõrge ideaali sunni alt pääsnud kunstnikukäsi naudib oma ülemeelikust. Niisugune vormirangust tahtlikult trotsiv väljenduslaad ei ole muidugi zen-kunstile omane nagu ka vormirangus omaette eesmärgina. Siin väldib zen-kunst taas üht vastandust, olles ühtaegu range ja vaba.

Omaette küsimus on muidugi tehnika. Graafiliste lehtede kõrval on Inge Kudisiimul mõned pliiatsijoonised. Teatavasti kasutab zen-kunst peaaegu ainult tušimaali. Võib-olla tasuks seda proovida ka meil, kuid tuleb arvestada, et Kaug-Idas on tušipintsel seda, mis meil veel hiljaegu sulg ja pliiats, kõige harilikumad kirjutusvahendid. Kasutades kirjutuspintslit joonistamiseks vähendab kunstnik vahet kirjutamise ja joonistamise vahel ning samuti vahet kunstniku ja teiste loovisiksuste vahel.

Kaugidalik on Inge Kudisiim oma taotluses leida minimaalset väljendust. Usun, et piltides, kus see minimaalsus kõige jõulisemalt on saavutatud, on Inge Kudisiim kõige ehedam, näiteks «Meditatsioonis», kuigi võiks norida allkirjaga — Hiinas-Jaapanis muide tavatseti meditatsiooni asemel öelda lihtsalt «vaiksel istumine» või midagi muud selletaolist. Pilt omas lakoonilisuses on minu meelest tõsine saavutus, midagi, millega kunstnik kustutab piiri sise- ja välisilma ning konkreetse ja abstrakte vahelt — sellise piiride kustutamiseiga oleks vist iga zen-meister päri.

Muidugi ei tohi zen-arusaamade järgi seada piiri ka kunstniku ja pildi vahele, teose ja teostamise vahele. Pilt ei ole eesmärk omaette, vaid sõnum. Kuid ka mitte kõigepealt sõnum kunstniku suurest või väikesest, huvitavast või igavast minamaailmast, vaid midagi muud. Kunstniku sõnum on zen-arusaama järgi sama mis luuletaja, koolmeistri või filosoofi sõnum, veel enam, see on ühtaegu inimese sõnum teisele inimesele kui iseendale, ühtaegu monoloog kui dialoog.

Kunstisõnum on a r u s a a m i s e, äratundmise (jaapani keeli satori) märk.

Arusaamise, äratundmise kõige mini-maalsem märk on naeratus, olgu lapse naeratus emale, ema naeratus lapsele, Kasyapa naeratus Buddhale, kunstniku naeratus pildi-vaatajale, vaataja naeratus kunstnikule. Naeratus tahab palju vaba ruumi, avatust, kuid ka annab seda. Naeratus ei taha tõsi-meelsust, mis ikka kaldub suletusse, oma murede ja probleemide ümber keerlemisse. Naeratus on kõige lihtsamad asju, kuid meil on raske selleni jõuda, sest oleme ise väga keerulised ja meil on kahju sellest keerulisusest loobuda, seda enam, et see loobumine nõuab tööd ja vaeva. Selle loobumise, töö ja vaeva tasuks on — ainult naeratus. Ons seda vähe või palju? Usun, et Inge Kudisiimu looming ja selle arenemiskäik osutavad sellele, et täiesti piisavalt. Naeratusega väljendatav tõde on meist kaugel kui taevast maast. Kord torkinud rätsepa lapsed taevasse näppudega auke. Kas see oli minevikus, olevikus või tulevikus?

1982

P. S.

Eeltoodu kirjutasin pärast Inge Kudisiimu väljapanekut nelja kunstniku (Paul Saare, Jüri Marran, Lembit Karu ja Inge Kudisiim) näitusel Tartu Kunstnikkude Majas 1982. aasta kevadel. Tookord jäi ta ilmutama. Loen teda nüüd üle ja leian, et muuta teda enam ei tahaks: isegi viis aastat muudab inimest omajagu. Kaplinski 1982 ei ole Kap-

linski 1988. Sama vähe on Kudisiim 1982 seesama mis Kudisiim 1988. Ometi on mõlemas ühist ja usun, et tookordset Kudisiimu oli mõtet paigutada hiina-jaapani tušimaalide taustale. Nüüdne Kudisiim on väliselt kahtlemata vähem jaapanlik, vähem eksootiline. Tema viimase aja töödest hindan eriti maale, kus tundub olevat rohkem julgust ja jõudu kui graafikas, kus peened jooned vahel otsekui kooksid kaitsva kookoni kunstniku (või vaataja? või kujutatud olendi? või kellegi muu?) õrna hinge ümber.

Hinge aga peita ei saa. Ta paistab välja. Näiteks silmadest, mis olevat hinge peegel. Inge Kudisiimu piltidelt vaatavad otsa haprad figuurid tohutute silmadega. Mulle meenutavad nad suuri putukaid, liblikaid või kiile, natuke abituid võõras keskkonnas. Neid, keda vanasti peeti hingeloomadeks, hinge- (inge-)olenditeks. Nii võiks nimetada ka Inge Kudisiimu kujutatuid. Ta püüab joonistada-maalida hingi, olevusi, kes võivad eksisteerida ka peenemas, vähem-materiaalses materias. Nende kujutamine nõuab teisi vahendeid ja võtteid kui jäme-materiaalse kujutamine. Inge Kudisiim läheb siin teed, mida läksid juba muistsed kunstnikud, hiljem ikoonimaalijad, zen-kunstnikud ja mõned modernistid sellel sajandil. Hingelilmas kehtivad muidugi teised seadused, ka geograafia on siin teine kui maise ilmas. Nii ei oleks nüüd enam mõtet rääkida Inge Kudisiimu lähedusest Kaug-Idale, küll aga kindlasti lähedusest hingele. Hing on aga võib-olla meil kõigil ühine.

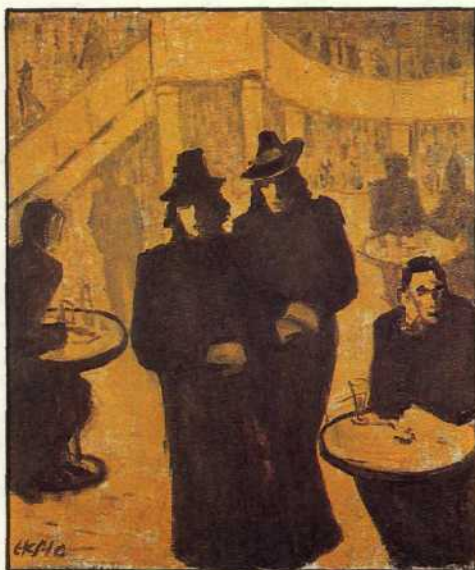
TIINA ABEL

SAATEKS ENDEL KÕKSI VARASTELE INTERJÖÖRIMAALIDELE

Ükski sugupõlv ei ole täiesti terviklik ega homogeenne. Generatsioonides avaldub elu mitmepalgsus nagu igal pool mujal. Kuid on ilmseid põhjusi, miks umbes üheaegselt sündind ning arenend inimestel vaimne ilme tavaliselt on teatavate piirideni ühtlane, miks teatud sugupõlve liikmete omavaheline sarnasus keskelt läbi on suurem kui nende sarnasus ühegi teise põlvega.

A. Orase saatesõnast «Arbujaate» kogumikule Artistlik on inimloomuse see osa, mis püüdleb habraste tõdede kujutamise poole ilu, harmoonia ja rahu nimel. Õige prantsuspärane

see vaim, mis arukuse ja meelte tasakaalustatult toimides suudab kõrvale hoida liigseid emotsioonidest ja selitada argifaktist kunstivahenditega tõde, mis sõnad tarbetuks muudab. 1930. aastate kunstikoolis «Pallas» viljeldi nimelt seda elulähedust ja meelelise vahendamise peeneid vormivõimalusi, mille kokkukõla andis meisterlikke tulemusi K. Liimandi, K. Lutsu, N. Kummitsa ja paljude teiste töödes. See puhtisiklik, sisim, peaaegu võõraste eest kaitset vajav ümbritseva maailma nägemise viis, ilusat ja huvitavat vahendamist otsiv, viimasest tuge leidev, ent ometi

kõvasti elus kinni, meeldis ka noorele Endel Kõksile. Nii lõi ta paari-kolme õpingujärgse aasta jooksul maalid «Puhkepäeval» (1942), «Tütarlapsed» (ka «Peegli ees», 1943), rea kohvikupilte ja natüürmorte, millest elegantsete interjöörimaalide meistriteostena kumab kummatigi läbi kõigi tõenäoliste mõjutajate kõrval Ado Vabbe artistinatuur. «Pallase»-kooli kõrge tase üldse, sest 1934. aastast, kooli astumise aastast peale, suunasid E. Kõksi A. Vabbe õpilased K. Liimand ja A. Vardi, nende kõrval V. Ormisson ja muidugi Vabbe ise — kõik erinevad ja eeskujuaandvalt head kunstnikud. Ent espiid, liikuva ja aruka vaimu käike, sai Endel Kõks enim jälgida A. Vabbe isikus ja loomingus. 1936. aastaks, kui E. Kõks Vabbe ateljees õppima asus, oli viimane kunstiavalikkusest mitmetel põhjustel tagasi tõmbunud, kuid ta uues, impressionismihõngulises laadis maalitud väikestes töodes ei puudunud elavus ja kõrge maalikultuur. Ka oli A. Vabbe oma kunstivaimustust paljude maade kunstiaarete ning kunstihaarde harda tundmaõppimisega harinud. Kunstniku selgepilguliste järelduste väärtust võis aastatepikkune kristalliseerumine tõstagi, igal juhul oli kokkupuude niivõrd erudeeritud, küpse ja lakkamatult uusi ideid produtseeriva kunstnikuloomuga kunsti pürgijale hädavajalik ja innustav. Endel Kõks suutis endast selle toel rafineerida silmatorkava esteedi.

1940. aastal lõpetas E. Kõks «Pallase» ning näis alles nüüd tõeliselt kunstiväärse rakenduse leidvat neile tugevaile impulssidele, mida 1939. a Tallinnas asetleidnud prantsuse moodsa maalikunsti näituse nägemine andis paljudele toleaeegseile kunstinimestele. Näituse silmaringi avardav toime osutus seda hinnatavamaks, et kunstnikul polnud siamaale ette tulnud võimalust reisisida. Juba lõputöö «Mustlastüdruk Astra» (1940) esitab sedavõrd ehedat värvirõõmu, et tekib paratamatult vajadus kõrvutada E. Kõksi interjöörimaale H. Matisse'i loominguga ühelt poolt ning «Tartu Matisse'i» K. Pärsimäega teiselt poolt. Kuigi võiks arvata, et kaks väikese maa kunstikeskkonnast võrsunud kunstnikku on loomult teineteisele lähemal kui mõnele Lääne-Euroopa kunstnikule, näitab E. Kõksi interjööride vormianalüüs ometi suuremat sugu- lust Matisse'i kui Pärsimäega. Mitte ainult sel põhjusel, et ühel juhul on tegemist teatud kunstiidee lättega ja teisel ehk mitmekordse vahenduse läbiteinud puhanguga,

Endel Kõks. «Kohvikus». Õli, löuend. 1940.
 Endel Kõks. «Kohvikus». Õli, vineer. 1942.
 Endel Kõks. «Peegli ees» («Tütarlapsed»).
 Õli, vineer. 1943.

Endel Kõks. «Kohvikus». Õli, vineer. 1942.

vaid küsimus on neis jõududes, mis teose sünnil toiminud. Mõistuse korrigeerivat ja piiravat jõudu ei talu K. Pärsimägi oma töödes pooltki nii meelsasti kui E. Kõks, kellel joonest — olgu triibu dekoratiivses («Peepli ees», «Kohvikus», kaks tööd, mõlemad 1942. aastast jt), kontuuri vormi markeerivas ja kompositsiooni lineerivas tähenduses — on saanud maali vormilise külje põhilisi kujundavaid elemente. Joonekasutuse radikaalsuselt seisab Kõks õieti Matisse'i ja Pärsimäe vahepeal. Kontuur pole kunstnikul nii jõhkralt tume ja elegantne kui Matisse'il, ent läbikaalutud ja korralikum kui Pärsimäel. Muidugi ei saa E. Kõksi maalide vormiprintsiipidest kõneldes juttu olla joone vääramatust primaadist, vaid nägemise terviklikust loomust, mil selge, ent mitte peale-tükkiva, vormi tähistava joone kõrval oluline

osa õhukesel vibreerival värvikihil. Tundlik pintslikiri annab interjööridele maalilise määratlematuse varjundi, milleta intiimsus fookuse pildisüsteemis võimatuks osutuks. Kammerlikkus traditsioonilise süžee puhul on eesti kunsti olemuslikumaid jooni. Kujundatud põhjamaise endassepööratuse pinnal, on talitsetud elegantne atmosfäär E. Kõksi interjööride võluvamaid omadusi. Nii on kunstnik loominguliselt lähemal Matisse'ile, kes 1920. aastail, osalt mõjutatud 1918. a asetleidnud kohtumisest A. Renoiriga, maalib kammerlikke väikesemõõdulisi interjööre. Teisalt näitab peaaegu korrapäraseks liigendatud, ühel külmrohelisel värvitoonil ning daami mõjuval käeliigutusel põhinev «Kohvikus», et ka kõige kammitsetum Matisse on E. Kõksi kõrval kunstivahendeid pillav.

Kuigi E. Kõks oma loominguga läbi ühines

uuenduslikuma suunaga eesti kunstis, on kõnealuste interjööride aines, figuuride pöösid, miljöö traditsioonilised. Raske on moodsa kunsti ajaloos leida ateljeeatmosfäärist populaarsemat teemat. E. Kõksi «Peegli ees» pole aga tavaline ateljeepilt. Tegemist on rafineeritud buduaarikeskkonnaga, kus alatus ja riietatus, peegel ning peegeldus, esemete valik natüürmordis, poosid tingivad kõikumise esteetilise-erootilise piirimail. Samal kombel kui J. A. D. Ingres'i odaliskide, E. Manet' «Olympia», H. Matisse'i või K. Liimandi aktimaalide puhul. E. Kõks on eelkõige ilunautija ja mitte psühholoog, ometi tuletab ühe ja kahe peategelasega kompositsiooniskeemi kasutamine sama efekti, mis A. Vabbe ning eriti J. Greenbergi samasüsteemilistes

töödes («Kahekesi», «Lillemüüja» 1938 jt). Üksi- ja paartiolek esitab pildis psüühiliste jõudude suurt kontsentratsiooni, aga erinevalt J. Greenbergi naistegelaste kurvameelset tõsidusest ja emotsionaalsest keskendatusest, vajutab E. Kõksi interjööripiltides rafineeritud elegantsist (olemuselt raske-meelsele süvenemisele vastanduvast) sünnitatud pealiskaudsus oma pitseri, maandades tegelastevahelised võimalikud pinged jõudeoleku melanhooliaks. Nii esitavad E. Kõksi artistliku vaimu läbi peenendunud ruumielamused ühtaegu ka niisugust eluviisi, mis hindab meelelist ilu ja aru nõtkust, elu nüanssidele toetuvat tarkust rohkem kui filosoferimist üldmõistete tasandil.

PEKKA ERELT

ARBUJATE KOJAKUNSTNIK

Tänaseks on möödunud juba üle kümne aasta Ott Kangilaski (14. VI 1911—28. IV 1975) surmast, kuid siiani pole temast ilmunud ühtki ulatuslikumat käsitlust. Siiski teatakse teda kui silmapaistvat kunstnikku, vabagraafikut ja raamatuillustraatorit. Mäletatakse ta suurt loodusearmastust, laiu kirjandushuvisid, sädelevat huumorimeelt. Ent seda külge ta elust, millele alljärgnev kirjutis püüab valgust heita, on mõneti puudutanud üksnes Bernard Kangro oma raamatus «Arbujad. Märkmeid, mälestusi, mõtisklusi» (Lund, 1981), mis paguluses ilmununa on pealegi väheköttesaadav.

Ott Kangilaski tutvus tulevaste arbujatega sai alguse ta ülikoolipäevil — 1931—35 õppis ta Tartu ülikoolis kunstiajalugu, eesti ja üldist kirjandust, osales üliõpilasselts «Veljesto» tegevuses. Ta käsikirjalistest mälestustest loome, et ta «ligemateks tuttavateks ja sõpradeks kujunesid tollal Paul Viiding, Harald Paukson-Parrest, Heiti Talvik ja Betti Alver. /Ääremärkusena on lisatud veel Edgar Saadre nimi. — P. E./ Siis Magnus Kindlam ja Rein Nurkse, kelledega aastaid elasin koos venna Jaani korteris. Hästi sobisin veel paljude teistegagi, nagu Bernard Kangro, Enn Koemets, Nigolas Loone, Helmut Tarand, Artur Vassar, skulptor Jõesaar oma noorikuga jt. /---/ Hiljem lisandusid neile veel August Sang ja Kersti Merilaas.» Andeka parodistina, «Veljesto» «mardioperite» kaasautorina, sai ta üliõpilasnoorte seas peagi tuntuks. Nende oope-

rite «aariad» olid nõökamisnööled poliitiliste ja ülikoolipoliitiliste nähtuste ja päevakorras olevate isikute pihta. /---/ Neist «aariatest» kujunesid lauldavad laulud, mis levisid Seltisist kaugemalegi. Kirja pani meie nahkkaanelisse «Laulikusse» ja joonis tas jubegrotesksed pildid juurde arbujate kojakunstnik Ott Kangilaski» (B. Kangro. Arbujad. Lk 62—63).

Bernard Kangro. Ott Kangilaski sarž.

Paul Viiding. Ott Kängilaski sarž.

Oma kirjanduslikku loomingut hakkas Kängilaski avaldama ka trükis. Tema vesteid ilmus «Üliõpilaslehes», pilkevärse, parodiaid, valme ja epigramme «Tänapäevas», «Vabas Maas» ning «Postimehes». B. Kangro on omis mälestusis ta tabavalt ristinud eesti Ringelnatziks¹. Avaldamisel kasutas Kängilaski ka pseudonüüme, milledest tuntuim oli King Kong Kongivere. Palju aastaid hiljem oma kirjanduslikku toodangut üle vaadates ja taasavaldamisele mõeldes (teoks sai vaid valimik vesteid «Jutulõng» — «Loomingu» Raamatukogu» 1968, nr 30) ütleb ta oma toonase loomingu kohta järgmist: «Kõik need lood ja laulud on ainult ühe keskmise noore inimese, liberaalse intelligendikese, muljed. ümbritsevast maailmast» (käskkirjast: «Minu esialgsed muljed elust. Mõningad teesid eesõna jaoks»).

Ott Kängilaski kuulus ka «kammissesepade» hulka, nagu neid hakati kutsuma pärast niisuguse kirjastusmärgi all veebruaris 1934 ilmunud Heiti Talviku esikkogu «Palavik». Nimi ise sündinud vahetult enne «Palaviku» ilmumist. Kord 1934. a algul kogunenud Kängilaski, Talvik, Alver ja Viiding «Segerlini» restorani «ahju taha». (Restorani saalis oli valgest kähkelkivist ahi, selle taga nurgas laud, kuhu ümber mahtus neli tooli.) Paber raamatu jaoks oli olemas, samuti trükkalite nõusolek — puudus ainult kirjastuse nimetus. Kaudu pakutud üht ja teist, sobivat leidmata. O. Kängilaski mäletamist mööda oli Betti Alver see, kes Gottfried Kelleri novelli «Kolm õiglast kammissesepa» (ilmus eesti k-s 1927) eeskujul pakkus «Kolme Kammissesepa Kirjastust». «Vabale Maale»

(25. apr 1936, lk 8) antud intervjuus selgitab Talvik: «Hiljem hakati selle järgi meie sõprade ringkonda, mis sageli istus koos kohvik «Werneris» ja kuhu peale Viidingu kuulusid veel Betti Alver, Ott Kängilaski ja Harald Paukson, kutsuma «kammissesepadeks». See oli muuseas ainult sõprade ringkond, ilma et oleks olnud mingit programmi või sihti.» Suviti käisid «kammissesepad», leidmaks vaheldust linnaelu üksluisusele, maal arheoloogilistel väljakaevamistel. Ott Kängilaski oli kaevamistel 1933. aasta juulis Lüganusel koos P. Viidingu ja Richard Indrekoga, 1934. aasta juunis Lammasmäel koos H. Talviku, Edgar Saadre ja R. Indrekoga. rekoga.

Lähitutvus Heiti Talvikuga andis Ott Kängilaskile alust ka järgneva — tõenäoliselt palju aastaid hiljem kirja pandud — iseloomustuse visandamiseks:

Heiti karakter

Tema luuletuste põhjal võiks arvata, et ta oli sünye elupõletaja, joomar ja naistekütt, kui ei midagi veel hullemat.

Tegelikult — nii, nagu ta mulle on meelde jäänud.

Äärmiselt leebe ja tagasihoidlik inimene. Ta ei püüdnud kunagi olla seltskonna naelaks, ei tahtnud olla tegelinski, ei sobitanud kiiresti tutvusi. Ei olnud suures seltskonnas kõnekas, ka mitte koosolekutel.

Kuid paari-kolme-või neljakesti, heade ja ammuste sõprade hulgas võis olla hästi jutukas, võis väga innukalt vaielda, viskas nalja ja oskas olla lõbus.

Heiti Talvik. Ott Kängilaski sarž.

Viina võttis keskmiselt. Tähendab armastatav võtta, kui selleks juhust oli, ja oli siis tavaliselt lõbusam ja jutukam. Kuid ma ei mäleta, et ta oleks end kunagi joonud maani täis või nii kaugele, et jutul enam loogilist mõtet sees poleks olnud. Ta võis küll istuda vapralt hommikuni, kuni teise päevanigi — aga ei olnud mingsugust pahandust. Vahel heas tuuris tegi mõne kõvema hõike — see oli kõik.

Vahel deklameeris mõnd rahva lorilaulu, näiteks:

Tütar linna kooli pandi.

Riietus oli tavaliselt kehvapidine, püütud korras hoida nii palju kui võimalik, aga üldiselt välimusele rõhku ei pannud. Mõnikord juhtus habegi kontsu näitama.

Raha oli alati vähe. Aga kitsi ta ei olnud, vaid oma piskust oli alati valmis aitama. Ka muidu oli ta abivalmis.

Võõras kohas ja võõras seltskonnas äärmiselt tagasihoidlik. Ta ei sõbrunenud ülepeakaela.

Kõige pruugitavam jutuaine oli kirjandus, eriti luule. Ja alati oli jututeemaks viimati loetud raamat.

Tal oli köidetud (vist nahkaantega) raamat. Sellesse oli korjatud tema lemmikluuletused — kogu eesti ja maailmakirjandusest kokku. Suurelt osalt tema oma käega, aga ta lasi sinna kirjutada ka sõpradel. Kui seda viimati nägin, siis oli see umbes poolelisti täis.

Maises elus — söömisel, joomisel, riietuses, magamises — äärmiselt vähenõudlik.

Paul Viiding. Ott Kängilaski sarž.

Ants Oras. Ott Kängilaski sarž.

*

Kängilaski on kujundanud nii «Kammisepade» kui ka teise autorikirjastuse — «Kuldvillaku» kirjastuseemblemid. Kolm K-tähte esimesel tähendavad «Kolme Kammisepa Kirjastust», teisel on kujutatud oinas, laev ja taevatähed.

Järgnevalt annaksin ülevaate neist arbutate 1930. aastatel Tartus ilmunud teostest, mis on Ott Kängilaski illustreeritud:

B. Alver. «Viletsuse komöödia». 1935 — kaas (naisekuju maja taustal) ja siseillustratsioonid;

B. Kangro. «Sonetid». 1935 («Kammisepad») — 5 sulejoonistust;

B. Kangro. «Vanad majad». 1937 — kaanejoonis B. Kangro ideekavandi järgi (stiliseeritud vägihein vanade majade taustal);

B. Kangro. «Reheahi». 1939 — kaas reheahju kujutisega;

A. Sang. «Üks noormees otsib õnne». 1936 («Kuldvillak») — kaanejoonis;

A. Sang. «Müürid». 1939 — kaanejoonis müürikujutisega;

H. Talvik, «Palavik». 1934 («Kammisepad») — kaas initsiaalidega ja siseillustratsioonid;

P. Viiding. «Traataed». 1935 («Kammisepad») — kaanejoonis (traataed ja päike) ja siseillustratsioonid.

H. Talviku «Palavik» oli ühtlasi Ott Kängilaski esimene edukam esinemine raamatugraafikuna, siin ilmusid juba ta edaspidistele kunstitöödele iseloomulikud jooned, nagu kohati grotesksuseni tõusev romantikaotlus ja sümboolika. (Vt ka: R. L o o d u s.

Eesti raamatukunsti teke ja areng. Tln, 1982, lk 118—119.) Arbujuate luuleraamatute illustreerimine oli oluline etapp Kangilaski kunstilise arengu teel, nagu ettevalmistus tulevaste hiilgavate rahvaluuleaineliste töödeni jõudmiseks. Arbujuaid endid on Kangilaski jäädvustanud mitmetes šaržides- karikatuurides.

Endale kõige hingelähedasemaks pidas Ott Kangilaski Betti Alveri loomingut. Tutvumist Alveri luulega meenutab ta järgmiselt: «Olin noores eas küllastumatult luulejanuline. / - - / Iga uus luulekogu, mis vaatepiirile ilmus, oli uue põnevuse allikaks. / - - / Küllap vist Paul Viidingu vahendusel tutvusingi esmakordselt Betti Alveri veel trükkis ilmumata värssidega. Ja see oli, nagu öeldakse, armumine esimesest pilgust, mis on kestnud tänaseni» (Lauakõne Betti Alveri juubeliks. «Sirp ja Vasar», 25. nov 1966, lk 3). Selle hingeläheduse viljaks olid Alveri «Tähetunni» (1966) ja «Eluhelveste» (1971) kujundus ja illustratsioonid, aga ka kirjutis «Värviline luule. Betti Alverit illustreerides» («Sirp ja Vasar», 14. apr 1972, lk 3).

* Ülikoolipäevil teenis Kangilaski enesele ülalpidamist raamatukujundust, ajalehekaastöö ja tõlkimisega. 1934. a sügisel asus ta «Pallasesse» joonistamist õppima. Selline koormus mõjus tervisele kurnavalt; 1935. a kevadel avastati tal raskekujuline kopsu-tuberkuloos, mis sundis õpingud katkestama. Ta seisund oli nii raske, et arstid andsid elulootust kõige rohkem aastaks. Järgmised viis aastat tuli enamasti voodis veeta. 1935—1940 elas Kangilaski vaheldumisi kodutalus Viljandimaal ja Taagepera sanatooriumis, jõudumööda endistel aladel edasi töötades. Taagepera-perioodist pärineb hulk käsi-kirjalisi vemmälvärse, mis «ei olnud kunagi mõeldud trükkimusta jaoks, vaid need on saadetud kirjadena sõpradele, kirjutatud kaminähtutel lugemiseks, ärasaatumiseks sünnipäevadeks ja muudeks juhtumiteks. Ühe sõnaga — juhuluuletused. Kui mõned neist nüüd siiski avalikkuse ette tõin, siis selleks, et heita natuke valgust minu mõtlemistele ja tundmustele selles surma varju orus, tiisikuse tapvas ja masendavas atmosfääris» (käsi-kirjalise värsitsükli «Tiisikus» eessõnast). Kangilaski Taagepera-meeleolusid iseloomustavad hästi nelikvärsid luuletusest «Minu esialgsed muljed tiisikusest»:

Kel haige olles puudub võime
paar rida riimi laduda,
sel on, nii julgelt öelda võime,
aeg mulla alla kaduda.

On totrus mõelda töövaevast,
veel iga madrats pole haud!

Näed aknast tüki sinist taevast,
kui viitsid ainult tõsta laud.

Samasugust juhuluulet esindab ka kiri B. Alverile ja H. Talvikule, mis järgnevalt tervikuna ära tuuakse. Värsckiri peegeldab ilmekalt nii Taagepera-miljööd kui ka «kammissseppade» vahel valitsenud usalduslikku suhtlustooni. Kiri on valminud tõenäoliselt 1938. a kevadel.

Kiri kahele sõbrale

Ju kaskedest mahla niriseb
ja urbi ajavad lepad.
Ma teada tahaksin meeleldi
kuis elavad kammisssepad.

— — —
Oleks loetud niipalju raamatuid
kui mängitud bridžipartiisid!
Mu ainsamaks lohuks ja troostiks siin
on raadiost keeratud viisid.

Nii õhtuti närin kuivikuid
ja rüüpan magusat teeveet
ja kuulan kuis Hubermann² viiuldab
de Falla «La vida breve»³.

Ja vida breve mul endalgi
võib lõpule jõuda varsti
kui need tohtrid õieti peatselt
mu lõõtsu terveks ei arsti.

Vaimu hingitsev lõke on kustunud
mahamagatud tundide tuhas
ja paberilade, mis kaasa sai võet,
kaante vahel on endiselt puhas.

Mu ammuse unelma «Maarjamaa»⁴
talvel matsid hangede sargad.
Kas äratad, päike, ta elusse,
kui kuumalt ta turjale kargad?

Ja süüme noomib: «Miks oled nii laisk?
Miks nii vähe tööd teha viitsid?
Kuhu jäänud ja kadunud on su särts
mida vanasti teisedki kiitsid?

Miks su värss nii raskesti lohiseb,
miks sul ridugi tekib nii vaevu?
Miks sa kõik oma õilsad ja uljad ideed
oled uputand laiskuse kaevu?»

Ma Kadakanõmmes olen näind
paar korda metsikuid kitsi
ja samas paigas ükskord jõin
mingit puskarit väikese pitsi.

Kuid kõhu see läbis kiiremalt
kui liipriwahe dresiina.
Ah kui meeleldi teeksin ma tühjaks siin
ühe pudeli joodavat viina!

Seda kahjuks on võimatu saada siit —
lähim konjakipood on vist Tõrvas.
Kuid mu ettevõtlikkus kadunud on,
julm tüdimus sellegi mõrvas.

Olen endiselt kõhn ja kuivetu
kuid selle eest rasvub mu aju.
Ning jalutan tuimalt nagu robott
läbi päikesepaiste ja saju.

Ent armsad hinged! Nii sageli teid olen meenutand lebedas sängis. Mu uimane mõte kui kassipoeg lõngakeraga — teiega mängis.

Ma Betti raamatut «Tuli ja tolm» pole seni saanud lugeda kahjuks. Kui seda saaksin, siis usun, mul vist kindlasti vaim ei lahjuks.

Mis teevad Heiti ja Paulike, kas punšid neil auravad klaasis? Kas viimase taskud jällegi keegi piljardis puhtaks laasis?

Ja tihti meenutan kurblikult truid sõpra Tarvastust, Hotsa.⁵ Kas ta endiselt võlub taskutes kümnekrooniseid nagu Kastrozza?⁶

Oi, igav on, igav on vaadata tempokõvera karglevat tantsu. Ma palju meelsamalt kuulaksin John Keatsist rääkivat Antsu.⁷

Ja Täditütar ja Prouake on kaugel, nii kaugel siit äral! Kus on nende hurmavad dekolteed, keda võrgutab pilkude sära?

Oi, palju on sõpru ja tuttavaid, kes mul ripuvad südame küljes. Värsse kõikidest aga ei viitsi ma enam teha — olen laisk nagu hüljes.

Ning jalad ja kabjad mu Pegasus sõtkund lonkama vaevases traavis. Ta komistas tee pealt kõrvale ja konutab väsinult kraavis.

Hõikan siiski te gangsterikambale veel: «Vivat! Floreat! Crescat!»⁸ Adjöö, seakoerad! Ma ootan teilt nüüd õieti peatselt paveskat!»

¹ Joachim Ringelnatz (õieti: Hans Böttcher; 1883—1934), saksa etluskunstnik ja kirjanik, koomilis-skurrilsete värsseite autor.

² Bronislaw Huberman (1882—1947), poola viiulikunstnik, esines korduvalt ka Eestis.

³ Manuel de Falla (1876—1946), hispaania helilooja ja pianist. «La vida breve» — hisp k «Lühike elu».

⁴ O. Kangilaski pooleilolev poeem.

⁵ Ilmselt on mõeldud «Akadeemia» tegevtoimetajat Jaan Otsa, kes oli pärit Tarvastust.

⁶ Kastrozza — omal ajal tuntud illusionist.

⁷ S. o Ants Oras.

⁸ Lad k «Elagu! Õitsegu! Kasvagu!»

MART ORAV

ÜHE ANTOLOGIA SÜNNIST

Ühe ajas laienenud kirjandusliku sõpruskonna keskmes oli kahe- ja kolmekümne-aastaste Tartus Heiti Talvik. «Talviku ümber koondus noori luulehuvilisi, kes said temalt äratusi, ilma et ta end kuidagiviisi oleks pidanud mingi uue kooli juhiks. Ta oli aga tegelikult selle uue luuletajageneratsiooni südametunnistuse äratajaks ja vaimseks teetunnetajaks,» kirjutab Aleksander Aspel. Heiti Talviku Tallinna (Staadioni) tänava elupaika on Harald Parrest nimetanud maailmakirjanduses orienteerumise «täienduskooliks»; vabas ja heitlikuski suhtluses refereeriti seal loetut, vaieldi, deklameeriti, nii saades innustusi teiste tehtust ja omandatust. Sõpradegi elamiskohad ja kodud olid avatud samaks: Laur Tamm on meenutanud Heiti Talviku, August Sanga, Paul Viidingu, Bernard Kangro ja Harald Parresti üsnagi tormilisi sümposioone viimase juures kolmekümne-aastaste keskpaigas; Bernard Kangro — «varjupaika» arheoloog Osvald Saadre isa majas Kivi tänaval jm. Oluline oli üliõpilasseltsi «Veljesto» osa sõpruskonna kontaktides ja kujunemises. Veljestolasi olid Heiti Talvik, Paul

Viiding, Ott Kangilaski, Ants Oras, Aleksander Aspel, Bernard Kangro, August Sang, Laur Tamm jt, Harald Parrest oli EÜSlane. «Veljesto» koosviibimisel on noored kirjanikud mitu korda ka koos esinenud. Nõnda 10. veebruaril 1934. aastal Bernard Kangro korraldatud kirjanduslike algupärandite õhtul kuulati lisaks nimetatule Artur Vassari, Paul Viidingu ja Heiti Talviku luulet. 26. oktoobri 1935. a kirjandusõhtul pidid esinema Valmar Adams («Veljesto» vilistlaskogus aastast 1932), Heiti Talvik, Paul Viiding, Bernard Kangro ja August Sang, esimene seda vist siiski ei teinud. 25. septembri 1937. a kirjandusõhtul esinesid pärast Ants Orase sissejuhatust Betti Alver, Bernard Kangro, Kersti Merilaas, August Sang, Heiti Talvik, Laur Tamm ja Paul Viiding. 5. veebruari 1938. a kirjanduslik-muusikalisel külalisõhtul kõneles Aleksander Aspel «Möödunud aasta luulest» ja Bernard Kangro ning Heiti Talvik lugesid oma loodut. Viimasel «arbujalikul» algupärandite õhtul «Veljestos» 8. oktoobril 1938 esinesid ühtedel andmeil Bernard Kangro, August Sang, Laur Tamm ja Karl Ristikivi, teisel

Bernard Kangro, August Sang, Betti Alver (luges Laur Tamm), Karl Ristikivi ja Ott Kangilaski. Veel olid sidemeks ülikooliõpingud, tegevus kultuuriorganisatsioonides jm.

Paul Viiding oli nagu Heiti Talvik ja Harald Parrestki õppinud Treffneri gümnaasiumis. Heiti Talvikuga võis ta kohtuda kas koolis või «Veljestos». Betti Alveriga tutvus Paul Viiding aastal 1927. Viis aastat hiljem andis ta enda luulet lugeda Heiti Talvikule ja Betti Alverile. «Need olid ka mu esimesed — kahjuks liig heatahtlikud — kriitikud,» sõnas ta 1936. aastal. Betti Alveri reageering olnud kas naljakas või tõsine: «Oh mind! Mõtlesin, et oled viimane aus luule lugeja, kes luulet armastab. Milline pettumus! Kirjutab ise ka!» Osalt määranud Paul Viidingu lugemusegi «kirjanduslikkude sõprade» eeskuju ja mõju.

Betti Alver oli kutsutud külaline «Veljesto» aastapäeval 1931. Tallõ kutse viimine ja end saatjaks pakkumine oli tutvuse algus Heiti Talvikuga. Nende lävimise ja abielu (1937) mõju mõlema isiksusele ja loominguale on püüdnud hiljem iseloomustada Ants Oras ja Harald Parrest. Mõlemad on osutanud ka Heiti Talviku mõjule Betti Alveri pöördumisel luulesse. Enda luuletete algusest on viimane kõnelnud isegi. «Hakkasin lihtsalt luuletama. Mulle toodi värsikogusid... üks käsitsi kirjutatud kogu... /---/ Hakkasin luuletusi lugema. Värsid meeldisid. Siis otsustasin ise katsetada,» ütles ta 1936. aastal, jättes küll abilise saladusse. Teisel on aastal 1938 refereeritud ta sõnu: «Kord proovinud nii pooleldi naljaks ja leidnud, et seotud kõnes on parem ja kergemgi oma mõtteid väljendada.» Otsesõnu sidus Betti Alver oma muidugi sise-eeldustega luuletajate alguse Heiti Talvikuga 1944. aasta intervjuus: «Arvan, et siin sai määravaks mingi sisemine vajadus värsikujulise väljendusvormi järele ja siis ka vastavate autorite lugemine. Minu puhul langeb suur osa süüst Heiti Talvikule, kes tutvustas mind paljude maailmakirjandusse kuuluvate luuletajatega ja sel teel mu huvi värrsides vastu veel mitmeti süvendas.»

Bernard Kangro kohtas Heiti Talvikut «Veljesto» külalisõhtul 1929. aasta sügisel. «Ta heatahtlik huvi mu õpingute jm. vastu oli liigitav. Ta ise tundus mulle tookord närvilisena, suitsetades vahetpidamata ja ise vabandades, et ta seda teeb. Minul polnud aimu, kes mu jutukaaslane tookord oli, veel vähem temal minust, kuigi ma temaga koos ühe tema pakutud paberossi ära suitsetasin,» meenutab Bernard Kangro. Viimase lähem suhtlemine Heiti Talvikuga algas aastail 1934—35.

Heiti Talvik ja Harald Parrest olid aas-

tal 1931 aega teenimas Tartus Kuperjanovi üksiku jalaväepataljoni I kompaniis. Samal ajal Paul Viiding ja Bernard Kangro olid kaitseväes II üksiku jalaväepataljoni I rühmas Lembitu kasarmus. Vist siis kohtas Bernard Kangro esmakordselt Harald Parrestit. Kuperjanovi pataljonis oli samuti Laur Tamm, kes Harald Parrestit juba varem veidi tundis: nad olid pärit ühest vallast ning Laur Tamm oli käinud ühes algkoolis Harald Parrestiga õe ja vennaga. Harald Parrestiga kaudu sai ta nüüd tuttavaks Heiti Talvikuga. «Niil sügavuti polnud ma kirjandusega varem kokku puutunud,» on ta öelnud suhtlusest nendega. Hiljem Tondile sõjakooli sattudes sõbrunes ta seal Bernard Kangroga.

Kolmekümnendail aastail ei katkenud Heiti Talviku side Pärnuga, ehkki ta külas käigud emakoju kümnendi lõpul harvenesid. Pärnust olevatki tuttavad olnud August Sang ja Heiti Talvik. Kaarel Ird on meenutanud Pärnu rahvaukooli juures aastail 1933—34 tegutsenud kirjandushuviliste rühma, kuhu kuulusid ka koolivennad August Sang ja Arno Vihalemm, samuti 1934. aasta algul koos käima hakanud kirjanduslikku sõpruskonda, kus olid nimetatudki. Kord kohtusid nad mh päriskirjanik Heiti Talvikuga.

Heiti Talviku esimese luulekogu ilmumine ei olnud tema enese algatus. «Talviku kirjanikuks hakkamine oli õieti vastumeelne nõustumine sellega, et sõbrad ta kirjanikuks tegid,» kirjutab Harald Parrest, küll veidi lihtsustades. Siiski oli ilmselt olulisim osa «Palaviku» avaldamisel Paul Viidingul, keda on nimetatud sõprade kirjutuse «Kammissepad» algatajaks ja hingeaks, samuti Harald Parrestil, kelledega liitus Betti Alver. Väikesi rahasid kokku pannes ja võlgu tehes saadigi «kirjastus». Juhan Sütiste nimetas 12. veebruaril 1934 kirjutuse «Kolm Kammisseppa» igatahes äsja asutatuks ning sellelt kohe oodatavaks ta sõnutsi omapärase talendi Heiti Talviku «Palavikku». Peamiselt käest kätte müügiga realiseeriti 600 eksemplari erandlikult kiiresti, kahe kuuga; sõbrad Harald Parrest, Paul Viiding, Osvald Saadre, Edgar Saadre, Ott Kangilaski jt levitasid seda kohvikuis, restoranides, «Veljestos» jm. «E/esti/ K/irjanikkude/ L/üit/ peaks «kammisseppadelt» eeskujul võtma, kus seltsimehelik kaasabi palju mõjus,» kirjutab Johannes Barbarus Johannes Semperile. «Need olid ülevad ajad ülalkirjeldatud noorevõitu filosoofide seltskonnas — tehti midagi, mis ei olnud just karjäärism, kuid viis ometi kedagi edasi,» on Harald Parrest meenutanud tollast sõpruskonna meeoleolu.

Heiti Talvik riivas 1936. aastal viimaste aastate eesti luule suundumusis iseloomustades ka nn eluläheduslaste loomingu:

«Eesti «lüürlilise järeikasv» küsimus on viimase aastakümne jooksul muutunud üsna piinlikuks: üksvahe näis, et meie noorim generatsioon pole võimeline tootma ühtegi tõsiselt arvestatavat värsitalenti. Kuigi pärast Adamsit ja Sütistet on ilmunud vaatepiirile paar keskmiselt andekat algajat, kuid nende esinemine pole suutnud tekitada mingit elevust. Seda enam, et Tammsaare, Metsanurga ja Jakobsoni suurromaanid olid lugejaskonna võõrutanud parimastki lüürikast.

Kuid poeedidki on omajagu süüdi publiku ükskõiksuses luule vastu. Üheltpoolt, mõjustatud eluläheduse tendentsist, on püütud meie värsitoodangut (nii sisus kui vormis) lähendada tavalisele proosale, teiselt poolt — allutada seda igasugu keerukaile vormiekperimentidele, millega keskmine lugeja sammu ei viitsi pidada. Tänu just viimasele suunale, on eesti nüüdislüürika palju võitnud mõtte ja vormi nõtkusel, kahjuks aga sagedasti sisemise laulvuse ja hingesoojuse arvel. Missugune meie poetide esteetiline maailmavaade ka poleks, kuid argu neid pahandagu lugeja soov, et nende värsides (pääle muude vooruste) ka pisut luulet leiduks...»

Suhet nn eluläheduslikku laadi oli ta maininud ka juba 1934. aasta kirjas Aino Kallasele: «Minu luuletisvihiku kirjastajad, n.n. «kammissespad», on ringikene noori kirjandussõpru (Betti Alver, Paul Viiding, Harald Paukson, mina), keda seob ühine protest meil juba aastaid kestnud realismi lamestumise vastu.» Nimetatuid, tihti ka Wernerini kohvikus koosistunud sõpru (kellega ka Ott Kangilaski liitus), hakatigi hüüdma kammissespadeks. Nii Heiti Talvik kui Betti Alver tõrjusid aga katsed nimetada sõpruskonda mingiks rühmituseks. «See oli muuseas ainult sõprade ringkond, ilma et oleks olnud mingit programmi või sihti,» kinnitas Heiti Talvik aastal 1936. Sarnane on Betti Alveri öeldu samal aastal: «Rühmitust kui seesugust õieti polegi. Millegi pärast arvatakse, et «kammissespad» taga peitub kirjanduslik rühmitus.» Heiti Talviku erakirjas väljendatud «protest... realismi lamestumise vastu» on siiski üsna programmiline deklaratsioon.

Gottfried Kelleri novellikogu «Seldwyla inimesed» eesti keelde tõlgitud loost «Kolm õiglast kammissespa» nimemärgi saanuna, ilmusid lisaks Heiti Talviku «Palavikule» (1934) veel kaks luulekogu. «Kammissespad» väljaanne», kuid kirjastuseks «Eesti Raamat», oli 1935. aastal ilmunud Paul Viidingu luuletuskogu «Traataed. Luuletusi 1932—1935». Viimasena oli kirjastusmärk Bernard Kangro debüütikogu «Sonetid 1934—1935» (1935) palgelehel. Autor oli loobunud

tulutust mõttest pakkuda luuletusi mõnele kirjastusele ning julgustatud Heiti Talviku «Palaviku» õnnestunud müügist. «Küsisin Talvikult luba «Kammissespad» nime ja märgi kasutamiseks. — «Mis mul selle vastu!» vastas ta. «Küsi Viidingult.» — Viiding vastas: «Mis mul! Küsi Heitilt,» meenutab Bernard Kangro. Ainuke käsikirja näinu oli August Sang. Käsikirja viis Bernard Kangro ise trükkikotta, kus suulises lepingus määrati paber, formaat ja tiraaž, anti Jaan Kangilaski vastutusel võlgagi ning valmimisajaks mõni nädal. Endagi luulekogu 500 eksemplari müüas autor eelkõige käest kätte.

23. oktoobril 1935. aastal otsustas Eesti Kirjanikkude Liidu juhatus (August Jakobson, Eduard Hubel, Erni Hiir, Peet Vallak, Albert Kivikas ja Aleksander Antson) jätta kirjastamata Pedro Krusteni ja August Sanga luulekogu, «kuna need ei vasta mahult vajalikele nõuetele, sest peetakse soovitatavaks, et esikogud oleksid vähemalt 5 (viie) poognalised.» Küsimust oldi nõus taas arutama 1936. aasta kevadel, kuid seda ei tehtud vähemalt 29. märtsini (hilisem protokolliraamat puudub). Siis polnud sellel enam mõtetki. Ilmselt otsitud keeldumisajend võis olla üheks tõukeks uue, «Kuldvillaku» kirjastusmärgi tekkele. Küsimise ja jätame koos Bernard Kangroga vastuseta: «Miks kasutusele ei tulnud seni kolme sõbra raamatut ilustanud kolm K—d, skorpion ja kamm, on õieti selgusetu. Kas ei peetud «kolme õiglase kammissespa» nime vastavaks ning sobivaks või pidas kõige noorem generatsioon seda märki liialt varasemate assotsiatsioonidega koormatuks? Või olid ees kaugemad kavad, mille jaoks oli vaja uut ning puhast algust? Või olid autoril endal oma isiklikud põhjused? Või mängisid oma osa arusaamatused?»

«Kuldvillaku» idee ja nimigi pärines Bernard Kangrolt, keda 1936. aastal on nimetatud selle kirjastuse «direktoriks». Sama aasta ajakirja «Eesti Noorus» kolmandas numbris öeldi see olevat äsjaloodud, aga mitte eriti helge tulevikuga ettevõte. «Müüt kuldvillakust oli mind juba noorusest peale, kreeka muinaskangelastega tutvumisest alates fastsineerinud. Õnnetoov jääravillak, mida draakon valvas muinasjutulises Kolchises, ja Jason, kes oma laeva Argoga seda otsima sõitis, oma imelaevaga, mille nimeline tähtkuju särab lõunataeval...», meenutab Bernard Kangro nimest.

Aprillis 1936 kirjutas Helmut Tarand, et «Kuldvillak» polevat «mitte ainult äriiline silt, vaid koondavat ka rea noori ja vanu opositsioonilisi autoreid». Eesmärk oli niisiis kunstiline ja samas ka praktiline. Juunis 1936 ütles Bernard Kangro: «Mulle näibki, et on tulnud aeg koonduda tõsise kunsti nimel

«rakenduskirjanduse» vastu. Selleks tuleks kõik teha, et ma ise tugevneksin ja et mu kõrval oleks kaasalööjaid. Ma tean olevat neidki, kes ei kohku tulla barrikaadideni. Meie koondume «Kuldvillaku» märgi all. . .» Hiljem ta meenutab: «Kavatsesime «Kuldvillaku» kujul ka tulevikus ja teistele luule kirjastamisküsimust lahendada, koguni pike-mas perspektiivis, et head luulet rahva sekka viia.» Juunis 1936 andsid «Vaba Maa» inter-vjuudes Bernard Kangro ja August Sang informatsiooni n.ö «Kuldvillaku» sõpruskon-nast. Bernard Kangro on sõnanud: «Selle — s. t. «Kuldvillaku» — juure on koondunud praegu peamiselt nooremad luuletajad, näit. Sang, Merilaas, Sinimäe j. t. Meie loodame aga rinnet laiendada. Lähema tuleviku küsi-mus võiks olla oma koguteos, mis sisaldaks ainult luuletusi.» August Sang teatas: «Mu luu-letuskogu kannab küll kirjastusmärgi «Kuld-villak», kirjastusest endast on aga vara kõ-nelda. Küllalt palju on meil organiseeritud igasuguseid surnultsündinud ja sündimata kirjanduslikke rühmi, võib-olla lisaksin oma ennatu vastusega nende nimestikku veel ühe. Niipalju võiks ometi öelda: esialgu on «Kuldvillak» sõprade ring, mitte kirjanduslik kool. Kirjanduslik publik on sellesse ringi kuuluvaid (Kangro, Merilaas, Sinimäe) õppi-nud tundma «Loomingust». Ja milline on «kuldvillaklaste» kirjanduslik credo, peaks selguma juba kirjastuse nimest.»

«Kuldvillaku» kirjastusmärgiga ilmus kaks luulekogu. August Sanga «Üks noormees otsib õnne» trükiti 1936. a kevadel Ott Kangilaski kaanega, kavand oli olnud Arno Vihalemaltki. Avaldama olid innustanud seda Bernard Kangro ja Heiti Talvik. Vii-mane oli August Sanga poolt eesti noore-maist kirjanikest enim hinnatav ning üks ta kirjanduslikke lemmikuid. Väga tunnustav oli ka Heiti Talviku arvamus August Sanga debüütkogust. Tejsena ilmus samal aastal Juhan Sinimäe mahukas sonetikogu «Isa-maa», mille oli läbi vadanud Helmut Tarand. Nõnda seostub uue kirjastusega vaid neli nime: Bernard Kangro, August Sang, Kersti Merilaas ja Juhan Sinimäe. Viimane töötas kolmekümnendate aastate keskpaigast Tal-linnas nimede eestistamise büroos ja Üle-maalises Eesti Noorsoo Ühenduses, Tartu sõpruskonnas oli ta kaasas eelkõige Ber-nard Kangro kaudu. Kersti Merilaas «leiti» aga Bernard Kangro ja August Sanga juba nimetatud koondumisideega, kui tahti «kirjandusliku noorpõlvega üle Eesti sidet otsida, koondada noori samamõttelisi, koos-tada mingi ühisprogramm, kui kaasatuli-jaid leidub. Igal juhul kindlaks teha: kes on kes?» Bernard Kangro püüd olnuks ka noori pro-saiste ühendada, milleks ta hilishinnangus aga siiski tingimusi polnud. Küll kirjutanud

ta seepärast Saaremaale Aadu Hindile kutse Tartusse, August Sang kas samal alusel või luulevõlust Kersti Merilaasile Rakverre, pärast talle küllagi juhtudes. Vastukülastu-sest kirjutab Bernard Kangro: «Käisime kol-mekesi Ko-Ko-Kos, tudengite Supiköögis ja tegime visiidi Tallinna tänavasse Heiti Talvikule. . .» Peagi asus Kersti Merilaas Tartu ja nad abiellusid August Sanga aastal 1936. «Igatahes koondus sõpruskond tihedamini Kersti tulekuga,» kinnitab Ber-nard Kangro. Teistegi noorte luuletajate kogude avaldamiseks kavatsesid «Kuldvillak» jt lennukad ideed jäid sõpruskonna isiklikus ja loomingulises edenemises teostamata. «Loobusime sellest «Eesti rahva hea luulega varustamise» missioonist ja jätsime kirjastus-tegevuse arendamise teistele. Olime ise juba noorluuletajate seisusest välja arvatud. Ja uusi aspirante peale Sinimäe ei ilmunud,» laenab taas Bernard Kangro mälestusist.

Bernard Kangro nimetatud koguteos luuletusist ja rühmana esinemine jäid aga päevakorda ka sõpruskonna tuumiku suhtes. August Sang kirjutas aastal 1967: «Rühmana esinemist minu teada laiemalt kõne all ei olnud. Mäletan uduselt, et me seda küsimust omavahel küll arutasime, aga ainult üldises plaanis, et ei oleks halb, kui . . . jne. Konk-reetsel kujul me seda mõtet minuteada ku-nagi teiste ette seadnud ei ole, sest oli ju ette ära teada, et enamik seda oluliseks ei pidanud.» Kersti Merilaas ei olnud aga rüh-mituse mõttestki kuulnud. Kui ka jätta välja Mart Raud ja Uku Masing, ei moodustanud ülejäänud hiljem antoloogiasse hõlmatud mingit formaalset rühma. «Ainult kitsamas ning väiksemas ringis näidati üksteisele või loeti värskelt kirjutatud luuletusi ja analüü-siti neid. Aga kaugeltki kõik, mis keegi kirju-tas, ei käinud seesugusest «kadalipust» läbi. Ja kommentaarides ei surunud keegi teistele peale oma arvamisi või katsunud teist mõju-tada, vaid kui, siis ikkagi ta individuaalseid jooni avastada ja ta omapära ergutada,» kirjutab Bernard Kangro. «Tõsiasi on, et ar-bujate seltskonnas tervitati ka teiste juures siiralt iga uut teemat, värsket motiivi, õnnes-tunud võtet, koguni üllatavat riimi kui võitu. Ja see oligi, mis kõiki üksteisele lähendas ja innustas — sõpruskonna suurim panus eesti kirjanduse hüvanguks. Teiste loomingust otsiti esmajoones head, uut, edasiviivat ja oldi rõõmsad sel puhul. Kollegiaalne kadedus ei leidnud iialgi aset. /- - -/ Seda tõsiasja arvestades on arusaadav, miks arbu-jateks kokkukupatatud ise ei organiseerunud mõ-neks ühiseks aktsiooniks, näiteks üksteise kaitseks väljaastumiseks, programmi sisal-davaks koguteoseks.» Teisal on ta arutanud: «Muidugi oli ka selge ju, et mingit rühmi-tust meie eas ei olnud vaja enam esiletõus-

miseks, ideoloogiline alus oli vahest liiga ebamäärane ja lai, et liitumist soodustada. Ja see oli ju põhigrupi vahel tihedam kui siis, kui rühm oleks selle liikmeid omavahel tülli ajanud /- - -/.» N-ö programmi sisaldas looming ise.

Ka ühisväljaande jaoks jäi pinnas viljatuks. Bernard Kangro oli küll «ettevaatlikult ja põhimõtteliselt» kõnelnud ühisväljaandest Heiti Talviku ja Betti Alveriga, kuid kiire eitava tulemusega, «põhjendusel, et see on otstarbetu jõukulutamine ja koguni kahjulik, sest siis kleebitakse valesildid kõigile laubale (mis siiski juhtuski).» Teisel on ta kirjutanud: «Mäletan selgesti, et Talvik—Alver olid ühisesinemisele vastu. /- - -/ Ta /Heiti Talviku — M. O./ põhimõte oli, et igaüks ise ja oma loominguga eraldi. Seda mäletan toonitatud kujul tema suust.» Ühisesinemise ideest meenutas Kersti Merilaas hiljem: «Isiklikult ei näinud ma sellest mingit loomingulist tegurit.»

Bernard Kangro mõte on tugevnenud Ants Orase suhtes ajakirjanduses tehtud rünnete mõjul, mille taustaks oli mh Ants Orase varjamatu sümpaatia nooremate luuletajate (eriti Betti Alveri) loomingule. «Küllap siis mõtekäik võis olla selline, et tuleb näidata kuidagi selle generatsiooni nägu. Nii küpses tähelepanematult valimiku-antoloogia alternatiiv.»

Hiljemalt 17. juulil 1937 reklaamiti ajakirjanduses Eesti Kirjastuse Kooperatiivilt ilmuvaks Ants Orase toimetatud teost «Eesti uuemat lüürikat». (aasta lõpul kirjutati: «Eesti uuem lüürika»), mis sisaldanuks üle 150 luuletuse «meie noorema põlve luuletajate B. Alveri, H. Talviku, K. Merilaasi, M. Raua, P. Viidingu, B. Kangro, H. Maasingu ja A. Sanga toodangust». Juba oli kindel ka illustraator: Arkadi Laigo. Antoloogias esinesidki samad isikud tähestikulises järjestuses. Hilisema reklaami järgi pidi kogumik ilmuma 1937. aastal lõpul.

Ants Oras on mitmel korral Bernard Kangrole kirjutanud antoloogia tekkeajest. ««Arbujate» mõte tekkis minu mälestuse järgi Sinul. Kõnelesid sellest esimesena ja leidsid ka nime. Olid ka vist see, kes mulle ettepaneku tegi seda koostada. Uus põlv oli küpsenud, ja oli muidugi aeg näidata selle palet suuremas ulatuses» (195/6/7). «Minu mõte see antoloogia ei olnud. Minule tuldi juurde, paludes seda toimetada. Üks ettepaneku tegijatest olid Sina ja Sul oli päälkirigi valmis. Alver, Talvik ja Sina — kes teist esimesena, seda ei tea — olid antoloogia mõttele tulnud» (1979). August Sang kirjutas Eesti Kirjastuse Kooperatiivi juhust August Pillist 1967. aastal: «Võimalik, et see ei olnud Pilli enda idee, vaid talle kellegi teise poolt inspireeritud, aga igal juhul võttis Oras koostamise

käside alles siis, kui talle Pill konkreetse ettepaneku oli teinud.»

Kirjastuse vastutulelikkust võis ajendada järgnev. Eesti Kirjastuse Kooperatiiv oli avaldanud 1936. aastal Marie Underi valikkogu «Ja liha sai sõnaks» ning Jaan Käneri koostatud antoloogia «Sadaviiskümmend aastat eesti luulet. Valik armastuse-, looduse-, kodu- ja isamaalaule.» Selles 346-leheküljelises valimikus lõpetati esitatu Juhan Sütiste ja Erni Hiire loominguga, seega kaasamata noorimaid luuletajaid. Seda heitis ette arvustuse. Igatahes otsustatudki jätkata kahe nimeetatud väljaande laadis Gustav Suitsu «Kogutud luuletustega» ja koguteosega «Eesti uuemat lüürikat».

Antoloogiasse luuletuste valiku viisist kirjutas Ants Oras 1979. aastal: «Palade valiku tegid autorid ise, Raud kaasa arvatud... Kõik sündis autorite teadmisel ja suuremalt osalt nende ettepanekul... Koostöö autoritega oli muidugi hää ja sõbralik, kuna ma milgi kombel oma tahet päale ei surunud. Olin ainult vahendaja.» Bernard Kangro sõnutas «valiku alused olid ikkagi tema /Ants Orase — M. O./ määratud ja otsustav sõna tema poolt». Ants Orast valiku teostajaks nimetas 1967. aastal ka August Sang: «Minu mäletamist mööda jäi valik täiesti Orase ülesandeks. Kas ta oma valikuga asjaosalisi tutvustas või mitte, ei ole mul enam meeles. Küllap oli nii, et tutvustas, aga see oli rohkem pro forma, sest esiteks langes vastustus valiku eest temale kui koostajale ja autoritepoolne vahelesegamine oleks tähendanud koostaja autoriõiguste piiramist, ja teiseks oli meil (vähemalt mul) Orase vastu niisugune usaldus, et olulised mõõdalõigid näisid võimalud.» Aasta pärast antoloogia ilmumist on Ants Oras öelnud end valiku teinuvat nii, et «teatav ülevaade isiksusest võib välja kujuneda». Arvatavasti on õigus Bernard Kangrol, kui ta peab võimalikuks kaastöö erinevaid viise. «Nii näiteks võis koostaja küsida autorilt tema ettepanekut, ta võis selle tähele panemata jätta või paluda, et koostaja ise esimese väljavalku teeks.» kirjutab Bernard Kangro.

Antoloogiasse on valitud trükkis ilmunud luuletusi nii autorite varasematest kogudest kui perioodikast. Siiski pole tekstid identsed eelnenutega, vaid on muudetud oluliselt interpunktsiooni, ka üksikuid sõnu, üks Heiti Talviku luuletus on pealkirjastatud varasemast erinevalt jm. Ilmselt võis see toimuda vaid autorite teadmisel.

Antoloogia ladumise järel vajati selle pealkirja. «Et figureeris ainult noore luule antoloogia nimetus, kinnitab muidugi seda, et kellegi ei olnud (ka minul siis) kavas mingit grupi antoloogiat,» kinnitab Bernard Kangro. Pärast kohvikus arutamist jäi see sõpruskon-

nal järgmiseks päevaks mõelda. Sobivaimaks arvati Bernard Kangrole endalegi enim meeldinud «Arbujad» (ta võimalusi oli olnud veel «Argo», «Argonaidid», «Termopüüdid», «Patmos» jm). «Ma ei mäleta, et teistel antoloogia puhul arvestatavaid nimeettepanekuid oleks olnud. /- - -/ Mina leidsin, et pealkirjas peaks kuidagi kajastuma, et on tegemist uue kirjanike põlvkonnaga, aga ühtki sobivat nime meelde ei tulnud,» meenutas August Sang Bernard Kangrole. «Pean tunnistama, et ma alguses ei teadnudki, mida «arbujad» õieti pidi tähendama, kuni Sina mulle seletasid,» on väitnud omakorda Ants Oras. «Nimi tuli küll selle juhuse kaudu, et ma huvi tundsin ühise ilme andmisele ja ikkagi alateadvuses rühmaliselt mõtlesin,» viib Bernard Kangro kokku koguteose ja antoloogia ideed. Kuid «Arbujad» oli antoloogia ilmumisel ikkagi vaid pealkiri ühel raamatul, autoritele kandus ta alles pärast seda.

1938. aasta kevadel ilmunud «Arbujad. Valimik uusimat eesti lüürikat» hõlmas eelmise aasta suvel reklaamitud luuletajad, ligikaudu ühtis ka luuletuste arv (tegelikult 186, kahanevas järjekorras Heiti Talvikult, Bernard Kangrolt, Betti Alverilt, August Sangalt, Paul Viidingult, Kersti Merilaasilt, Uku Masingult ja Mart Raualt). «Honorar autoreile oli naeruväärt väike, — kolm senti rida. Nähtavasti oli Pille Eesti Kirjastuse Kooperatiivist läbi ja läbi äriimees. Isegi autorieksemplare ei annud ta kellelegi rohkem kui ühe. Pärast lisis ta küll armu pärast veel ühe juurde . . .» meenutab Laur Tamm.

Antoloogias esindatud Uku Masing ja Mart Raud olid mõlemad veidi erakordsed. Esimese toonud kaasa Bernard Kangro teatel Ants Oras «ja see oli maitse küsimus, ning ühtlasi ka üldantoloogia üks tõelisi fakte. See, et ta passis arbujate nimega, kuulub juhuste hulka, millega elu meiega nalja teeb.» Kaaslasist ei tundnud teda keegi enne antoloogia ilmumist. Uku Masing on kirjutanud Bernard Kangrole 1980. aastal: «Ei mäleta, kas saime tuttavaks /Bernard Kangroga — M. O./ Veljestos (paar korda ma seal ikka käisin) või Salme kaudu alles meil. Samuti Salme kaudu Ristikivi, kes käis sagedamini ja sobis meiegagi, küllap vist ka Sanga ja Kerstit. Kord käis Viidingki, kellele olin nii meelevastane, et ta mind ei soovinud seltskonda ja otse pahasdas.» Vähemalt vanemate antoloogias olnutega suhtles Mart Raud (s 1903). Ta antoloogiasse hõlmamise põhjuseks on Bernard Kangro pidanud arvatavasti luulekogu «Kauge ring» (1935) (mida on arvustanud näiteks Heiti Talvikki) suhtelist lähedust teistele ning ta tartlase seisundit; teisel nimetanud teda aga eelmise

põlvkonda kuuluvaks nii ealt kui loomingult (debüteerinud enne tinglikku piiri aastal 1934) ja loomelaadi erinevaks. Ants Orase järgi olnud Mart Raud asjast ise huvitatud ja «käis peale ja kuna ta oli nagu väljajäänu ja halvas olukorras, siis taheti teda nagu aidata». Laur Tamme sõnitsi oli Raud «oma olemuselt kui ka luulelaadilt kaaslastele võõras . . .» Antoloogiasse võetud teda aga arvamuse küsimisega teistelt. Peatselt ütles Mart Raud lahti kaaslastest ja teised temastki.

Ants Oras on aasta hiljem arvanud antoloogiasse lisada võinuvaks ka Arno Vihalemma (s 1911), kuid kellelt 1938. aastal oli trükitud veel vähe. Hiljem on sama tõdenud Bernard Kangro: «Sanga sõbrana ning seltsiva kamraadina, ulja boheemlasena liikus ta Tartus ja muu seas ka arbujate sõpruskonnas. Ta oleks olnud sobiv «Arbujate»-antoloogias esineja, kui ta tollane looming oleks ulatuslikum olnud.» 1938. aasta algul nimetati Arno Vihalemma tuntuks oma teravate ja huvitavate epigrammidega, mis küll polevat kannatanud trükki. Johannes Sempergi oli ta osalt «Loomingust» «ühistkonna-kriitiliste» Peldikute pärast . . . seenele saanud», nagu Arno Vihalem kirjutab hiljem. Vähemalt 1939. aasta kevadel oli tal kavas oma luulekogu. Kunagi kolmekümnendate aastate lõpul ta on esitanud Ants Orase kaudu selle ka August Pillile Eesti Kirjastuse Kooperatiivis kirjastamiseks, kuid tulemuseta. Kui Arno Vihalem jõudis eesti luules tunnustatavale kohale eksiilis, siis Laur Tamme (s 1911) väljajäämisega on hiljem tähelepanuta jäänud väga talendikas luuletaja. «Laur Tamme luuleläte ei saanud täit jõudu mitmesugustel põhjustel ometi sel määral, et tal «Arbujate» koostamise ajaks oleks olnud küllaldast trüki avaldatud loomingut seljataga,» kirjutab Bernard Kangro. Hiljem katkes Laur Tamme avalik luuletee masendava aja sündmustes. Sõpruskonnast ei jõudnud pärast Siberi-aega enam luuletuste avaldamiseni Juhan Sinimäe (1910—1984 Abja), kes viimased kümnendid oli täiesti eemal kirjanduslikust elust, ilma et temast oleks huvitunud kultuuriloom. Samasugust purgatooriumi läbinud veljestolane Helmut Tarand on hiljem aga Bernard Kangrolt saanud «järelarbuja, kui mitte pärisarbuja» tunnustuse. Tema luuletuskogu «Vorkuta värsid» ilmus Annus Rävälä pseudonüümiga Lundis kahes trükis aastal 1981.

Siinses taas kord punktiirses esituses antoloogia «Arbujad» meenutamiseks olen püüdnud jälgida vaid eelkõige väliseid teid selleni. Kuidas jõudis iga seal esindatu selle nime alla mahtuvaks oma luuletuste jt tekstidega, kuidas reageeriti nende loomingule enne ja kohe pärast antoloogia ilmumist jms, — need on juba hoopis uued lood.

MEELIK KATTAGO

TRAKTAAT ISELIHKUMISE ALLIKAST. (TASATUSE KONTSEPTSIOON) V

MAAILMAVAATELISED ARUTLUSED

Need, kes teevad revolutsiooni poolikult, kaevavad vaid endale hauda.

A. Saint-Just

Üheks materialistliku dialektika alussambaks peetakse «üleüldise arengu printsiipi». Selle töösuuna krooniks on 1982. aastast väljaantav mitmeköiteline kollektiivteos «Materialistlik dialektika kui üldine arenguteooria» (Материалистическая диалектика как общая теория развития. — М.: «Наука»).

«Totaalse arengu» tees kujutab endast Hegeli tuntud seisukoha («absoluutse idee» lahtirullumine) otsest ülekandmist materialismi. Kogu jõud ja vägi, mis viib arengule läbi vastuolude, oli Hegelil «idees», «vaimus» eneses. Kuid materialistidel tuli ju vaimust lahti oelda. Järele jäi müstiline vastuolu ja «imeareng», mitte midagi maksuma minev progress.

Tõsi, poole sõnaga mainitakse regressi, kuid see ei ole «tasu» progressi eest, see on mingi väärastunud, umbteine tendents, ajutine tagurpidi liikumine, mis varem või hiljem ületatakse pidurdamatu progressi poolt. Uuringute teravik on suunatud üha uute ja uute progressiivse arengu kinnituste väljajätmisele. Võimutseb tema puhtmetafüüsiline absolutiseerimine: kiita ja ülistada!

Kirjanduses võib kohata diskussioone arengu ja liikumise suhetest. Kuid kuna materialistlikku dialektikat loetakse «arengu teooriaks» ja seejuures pretendeerib ta kahtlemata üldisusele, lahendatakse taolised vaidlused üheselt — arenemine tunnistatakse üldisemaks kui liikumine, või siis äärmisel juhul nad samastatakse.

Nüüdisaja teadussaavutuste üldistamine on viinud meid aga täiesti teistsugusele maailmamõistmisele. Maailmas valitseb üleüldine degradatsioon. Seejuures pole degradatsioon samastatav regressiga. See pole mitte ajutine tagurpidikäik, vaid üleüldine, monotoonne maailma «laskumine», allapoole liikumine, mille käigus ja mille arvel tekivad paratamatult tõusvad keerised, arengukolled, mis võivad omada nii progressiivseid kui ka regressiivseid tendentse. «Saladus» paljastus — areng makstakse täielikult kinni degradatsiooni kiirenemisega.

Toodud seisukohast osutub materialistlik dialektika mitte «üleüldiseks filosoofiaks», vaid «arengukollete filosoofiaks»!

Appi tuleb tasatusteooria — ta laiendab

materialistliku dialektika piire. Samuti nagu degradatsioon ei lükka ümber, vaid kinnitab ja hõlmab arengut, ei lükka tasatusteooria kui «degradatsiooni ja arengu filosoofia, liikumise filosoofia üldse», kui «üleüldine filosoofia» ümber, vaid kinnitab ja hõlmab «arengukollete filosoofiat». See on materialistliku dialektika uus aste! «Üleüldise arengu» paradigma asendub «arengukoldeid sisaldava üleüldise degradatsiooni» paradigmaga.

Omala ajal olid arenguideed kõrgemaks astmeks metafüüsilistel arusaamadel soikuvast, mittekuhugi viivate ringkäikudega maailmast. Sündiv evolucionism tugines tööstusrevolutsioonidele, oli nende ideoloogiks. «Roosa progressi» perspektiivid sõna otseses mõttes haarasid hinge. Üleüldine optimistlik meelestatus kajastus ka materialistlikus dialektikas.

Tänapäeval ei üllata arenguga enam kedagi. Tema absolutiseerimine asendub teatud krititsismiga. Keskkonnaseisundi halvenemise ja globaalprobleemide teravnemise pinnal kujuneb stiihiliselt uus, ökoloogiline mõtlemine. Pime optimism asendub karmi realismiga, tees «Areng!!!» — teesiga «Areng! Kuid mille arvel???».

Nõukogude filosoofia opereerib aga endist viisi pidurdamatu tasuta progressiga. Ta on jäänud «hurraa»-kolmekümnendatesse, «kukuruuslikesse, dagoonim-peregoonim» viiekümnendatesse-kuuekümnendatesse. Kaiguvad üha uued «kiirendamise» üleskutsed. Kuid! Meil pole vaja kiirendust üldse, «iga hinna eest», vaid on vaja kiirendust minimaalse hinnaga. Rääkida arengust ja mitte mainida selle hinda on vastutustundetud. Aga just sellele häälestab meid praegune dialektika — panus «imele», «majandus havi käsul», stahhaanovlus...

Tasatuskontseptsioon viib dialektika vastavusse tänapäeva nõuetega. Nagu me nägime, ühelt poolt tõukavad sellele kaasaja teaduse saavutused, teiselt poolt aga on ammugi olemas «sotsiaalne tellimus» uue mõtlemise filosoofilisele fundeerimisele. See-ga pole tasatuks mõtlemine mitte ainult uus filosoofiline mõtlemine, vaid ka tänapäeva ökoloogilise mõtlemise alus.

Niisiis: metafüüsika → dialektika → tasatu dialektika. Kui esimene on teaduse «mustatööliste» tööriist, siis teine — kõrgkvalifitseeritud õpetlase instrument. Kuid

seegi võimaldab lahendada vaid taktikalisi, hetkeprobleeme. Tasatu dialektika näeb aga ära ka perspektiivid, ta on teadusliku mõtlemise mastaapne strateegia.

Tasatu mõtlemine ei suuna teadlasi mitte niivõrd arengu uurimisele, kuivõrd «mille- arvel-arengu» uurimisele. Ta nõuab tähelepanu pööramist ka arengu «hinnale», see on omalaadne «isemajanduslik tunnetamine», tulu ja kulu vaadeldakse nende ühtsuses. Seni arvestati «kulu» vaid stiihiliselt, nüüd on see aga saanud teadmiseks.

Tasatusteooria väljatöötamine on heaks näiteks, kuidas teaduse saavutuste filosoofiline üldistus viib uue mõtlemise kujunemisele, mis aga omakorda võib mängida heuristilist rolli edasistes teadusuuringutes. Dialektiline mõtlemine polnud mitte ainult teadustulemuste saamise, vaid ka nende integratsiooni aluseks. See viis tasatu-dialektilisele mõtlemisele, mis omakorda saab uute teadusuuringute ja integratsioonide aluseks. Teaduse ja filosoofia liit! Liit tunnetuse nimel.

Tasatuskontseptsioon põhineb otse meie silmade all sündival uuel loodusteaduslikul maailmapildil. Kaua aega oldi arvamusel, et füüsikaseadused on aja märgi muutumise suhtes invariantid, kuna klassikalise ja kvantmehaanika võrrandites võetakse aeg ruutu. See lõi kujutluse «pööratavast maailmast», vähemalt — mikro maailmast, kus entroopia kasvu seadus ei määra vahetult elementaarosakeste vastasmõju. Nüüd tuli aga ilmsiks, et ka mikromaailm on pöördumatu. Aja jooksul lagunevad isegi stabiilseimad osakesed, pole midagi igavest ja pööratavat.

I. Prigogine'i töödes sai pöördumatus range füüsikalise-matemaatilise tõestuse. See väljus termodünaamika piirest ja asus vallutama loodusteaduse teisi valdkondi. Aeg muutus perifeersest kategooriast, «sündmuste järjekorra loendajast» loodusteaduse keskseks lülaks. Selgus, et temporaalsus, pöördumatus ei tulene detailide mitteteadmise faktorist, vaid on maailma fundamentaalne omadus. Pööratavad, dünaamilised mudelid ja võrrandid, mis pretendeerivad protsesside mastaapsele, adekvaatsele kirjeldusele, peavad tingimata endasse lülitama «aja noole», pöördumatuse faktori... Looduseadused muutuvad. «Mängureeglid» luuakse «mängu» enese käigus. Võimalik, et miljoneid aastaid tagasi toimisid hoopis teised, teistsugused «reeglid» kui praegu. Pole midagi muutmata peale selle, et kõik muutub... Kuivõrd meil on vaid üks Universum, näib kõik selles toimuv meile seaduspärane ja ainuvõimalik. Kuid kõik võib olla ka juhus. Me juba mainisime juhuse tähtsast rolli iseorganiseerumises. Selle üle tasub mõelda...

Uut maailmapilti iseloomustavad peami-

selt teaduse tavamõistete antonüümid: pöördumatus, mittelineaarsus, ebapüsivus, tasakaalutus, asümmeetria... Alles hiljuti seostati neid anomaaliatega, nüüd aga on nad saanud normiks. «Maailm» muutus «mitte-maailmaks», «maailmatuseks». Peale loetletud karakteristikute seostuvad temaga veel spontaansus ja iseorganiseerumine...

VIII rahvusvahelisel teaduse loogika, metodoloogia ja filosoofia kongressil (Moskva, august 1987) I. Prigogine'i ettekande järgsel «ümmarguse laua» arutlusel konstateeriti, et Brüsseli koolkonna tööd on uue füüsika, uue maailmamõistmise prelüüdiks. Kuid õhku jäi rippuma küsimus: kuidas lülitada seni puhtlooduslikku maailmapilti sotsiaalne inimene?... Tasatuskontseptsioon pakub välja vastuse. Sünteesisid loodusteadusliku ja humanitaarse, annab ta meile üleüldise maailmapildi, mis hõlmab nii looduslikku kui sotsiaalset, — t a s a t u s l i k u m a a i l m a p i l d i. See on pingestatud, piinlev, aktiivne, püüdlev, spontaanne... maailm. Tema tulevik on vähem tasatu kui minevik. Mitte aja kulg, vaid protsesside suundumus. Kust ja kuhu? Soe jahtub, suits hajub, tasatus kahaneb, ühesuunaliselt, asümmeetriliselt. See on fundamentaalne. Ja isegi kui lokaalne tasatus kasvab mitteaktuaalse tasatuse arvel, jätkab ta samaaegselt ka kahanemist, kuna «laskub» allapoole kogu maailmaga. Maailm on pöördumatu, seepärast et kogutasatus võib ainult väheneda.

Tasatuskontseptsioon fundeerib aja pöördumatuse väite. Ilma temata oleks see vaid puhtdeklaratiivne avaldus. Aeg on pöördumatu sellepärast, et ta iseloomustab pöördumatu protsessi, tasatuse kahanemise kestust. Iga moment on loodus juba vähem tasatu, kui oli.

Siiani uuris filosoofia aega välise vaatleja seisukohast nagu probleemi, nagu objekti. Tasatuskontseptsioon teeb aga filosoofiaga seda, mida loodusteadusega tegid I. Prigogine'i ideed. Ta lülitab aja, sümmeetria, pöördumatuse filosoofia mõttekoesse endasse, selle läbi aga ka maailmavaatesse, maailma mõistmisse üldse. Filosoofia muutub temporaalseks. See aga tähendab, et ta võib adekvaatsemalt mõista ja kirjeldada ümbritsevat maailma. Me võime rääkida teatud «tasatuse noole» sisseviimisest filosoofiasse, maailmavaatesse.

Tasatuskontseptsioon eitab «mustandelu», ta näitab, et ajalugu kirjutatakse kohe «puhtandina» ja ühes eksemplaris. Pärast võib teha uusi tegusid, kuid tehtut ümber teha ei saa. Me vastutame igal hetkel kõige eest, sest kõik on unikaalne, kordumatu, pöördumatu, parandamatu, kõik on seotud kõige... Ja siiski eksimist ei maksa karta,

sest edenev liikumine toimub vaid läbi fluktuatsioonide, milledest enamik osutub «ekskluks». Aga kui neid üldse poleks...

Tasatuskontseptsioon annab meile kaosest korda loova materialistliku «demiurgi». Degradatsiooni, entroopia kasvu vastu ei teugte mitte üleloomulik jõud, mitte Looja-Jumal, vaid maailma olemisest enesest tulenev, teatud piiri ületanud tasatus. Vastavatel tunnetuse tasanditel on see jällegi rangelt füüsilikal-matemaatilisel tõestatud. Tasatuskontseptsioon tõstab selle teadmise aga maailmavaate tasemele. See on hoobiks abitudetele religiooni apologetidele, kes püüavad ära kasutada mõningaid teaduse saavutusi (üheks nende põhiteesiks on «jumalast tulevate» entroopiavastaste protsesside fenomen).

Tasatuskontseptsioon annab vastulöögi ka range sotsiaalprogrammimise entusiastidele. Ta näitab, miks sageli «nii targalt» kavandatu nii rumalalt välja kukub; miks plaanija «head kavatsused» lõppkokkuvõttes tihti kahjurluseks osutuvad. Tasatuskontseptsioon rõhutab iseorganiseeruva maailma spontaansust, see ei allu kabinetivaikuses väljahautud «parandamise skeemidele». Sünnib uus ratsionalism — iseorganiseerumise ratsionalism.

Kui omal ajal võis maailma kergesti kirjeldada staatikaga, siis praegu ei piisa ka dūnaamikast, vaja on pöörduvatuid, temporaaldūnaamilisi mudeleid.

Laialt levinud arvamus maailma «tasakaalust ja harmooniast» variseb põrmuks. Selgub, et valitsevad nende «antipoodid». Maailm on sügavalt tasakaalutu, võib rääkida vaid ebapüsivatest balanssidest, erisuunaliste protsesside liikuvatest tasakaaludest.

«Maailmapilt on pilt sellest, kuidas materia liigub» (Lenin)⁶². Olles maailmavaate aluseks on see alati osutanud ja osutab tugevat mõju kõigile sotsiaalsfääridele. See pärast kutsuvad maailmamõistmise olulised muutused paratamatult endaga kaasa ka kogu ühiskonnaelu ümberkorralduse. Selle ulatus ja tagajärjed on etteaimamatud. Me võime vaid ähmaselt kujutleda, et seisame põliste alusprintsipiide purunemise lävel, suurte muutuste lävel... Kuid milleni nad viivad?

Tasatuskontseptsioon puudutab sügavalt kogu dialektilist filosoofiat. Ta süvendab arenemise mõistmist, näitab, miks, kust ja kuhu kulgeb liikumine, seletab seda. See on vajalik täiendus kirjeldavatele dialektikaseadustele, mis iseloomustavad, kuidas toimub muutumine — vastuoluliselt, hüppeliselt, läbi eituste, keerdukena ja spiraalselt. Dialektika printsipiidel avanuvad uued

tahud. Näiteks ei nõua historismiprintsiip nüüd mitte ainult nähtuste vaatlemist nende kujunemises, vaid ka kujunemise spontaansuse, pöörduvatuse ja «hinna» avamist. Aga dialektika kategooriad... Kuidas peavad nemad ennast ülal uutes tingimustes? Kuidas suhtuvad alanevasse liikumisse, degradatsiooni? Jne jne. Küsimusi on lõputult. Sest jutt on ju uue, tasatu dialektika loomisest.

Me leidsime materia «eluvaimu» — tasatuse. Ta võib materialisti teenida samamoodi, nagu omal ajal teenis idealisti Hegeli «vaimu».

Tegelikult polnud meil siiani kohati tegu mitte materialistliku, vaid müstilise dialektikaga. Sest tema mõisted, eelkõige lähtemõisted, «rippusid õhus». Tasatus mitte ainult ei lase nad «maa peale», vaid seob ka ühtseks süsteemiks. Laialipillatud mosaiigi kivikesed asetuvad vastavalt pildi mõttele. Me saame Hegeli idealistlikule süsteemile alternatiivse materialistliku (tõeliselt materialistliku!) süsteemi. Avaneb dialektilise filosoofia uus arengukeerd.

Traktaadi esimeses osas me väitsime, et sellist süsteemi ei saa olla, kuna ta kanoniseeriks «elava» dialektika. Tõepoolest, me ei saaks üles ehitada dialektika «süsteemi» nii, nagu «süsteemi» mõisteti eelmise sajandi keskpaiku — suletuna ja lõpetatuna. Ja võib-olla mitte juhus, vaid selle tõsiasja tajumine hoidiski klassikuid «süsteemi» loomast. Nad kavandasiid vaid selle ülesehitamise tee: abstraktselt «algrakukesel» konkreetsele.

Nüüdiseaduse saavutustel põhinev tasatuskontseptsioon võimaldab teha järgmised sammud. Praegu pole meil mitte ainult klassikute kavand ja meetod, vaid me võime osutada ka reaalsele «maailma algrakukesele» — see on «Suur pauk». Tema filosoofiline tõlgendus on muidugi spekulatiivne. Kuid filosoofia peab ju millestki algama. See aga tähendab, et me ei saa läbi ilma algpostulaadita. Meie jaoks on selleks «Suur pauk» kui «eimiski» fluktuatsioon. Maailm kangastub välistasavuse välistasatusliku fluktuatsiooni-na, olematuse fluktuatsioonina. Muuseas, see ei ole vastuolus meile teada olevate loodusseadustega. Edasi, «Suurest paugust» tuleneva «meie materia» alusel konstrueeritaksegi ühtne seostatud süsteem. Õeldes «materia», kerkib ta meie ette; õeldes «materia, kao!» — haihtub ta jäljetult.

Süsteemi ühendavaks, liikumapanevaks algeks on tasatus ise kui «vaimu asemik». Sellist alust omades ei saa süsteem mitte niivõrd kirjeldava, kui võrd seletava iseloomu.

Tuginedes süsteemiteooria saavutustele võime me välja pakkuda ka tulevase süsteemi printsipiiliselt uue vormi — avatud tasatu süsteem (nagu maailm ise!). Ta-

⁶² V. I. Lenin. Teosed. 14. kd, lk 328.

satu dialektika peab ka ise tasatu olema! Teda toidavad pidevalt teadus ja kunst, ta on igavesti kujunev. See on süsteem-protsess, ta erineb põhjalikult kõigist «suletud ja lõpetatud» filosoofilistest püstitistest. Ta ületab ka «kahe materialismi poliitika» — taasühendab dialektilise ja ajaloolise materialismi, loogilise ja ajaloolise . . .

Kuid! Kas meile on üldse vaja sellist süsteemi? Võib ju ka edaspidi «dialektika vaimu» «õhust» püüda. Muidugi võib. Võib käia viiskudes ja kirjutada hanesulega, võib . . .

«Püüdmisses» on siiski oma iva. Asi on selles, et määratletult võib kirjeldada vaid maailma vastandlikke pooli — tasatust ja tasavust, muutumist ja püsimit, kuid ei saa kirjeldada nende sünteesi. Seda võime me vaid tunda (täiendusprintsip on kõikjal!). Aga maailm on just nimelt süntees, vastandite süntees. Tähendab, ta on põhimõtteliselt üheselt määratlematu. Meeleline süntees nõuab aga teatud dialektilist «kuulmist». Dialektika süsteemne esitus aitaks madaldada «kuulmise» vajalikkude läve — dialektiline maailmamõistmine saaks kättesaadavamaks suuremale inimeste ringile. Peale selle, igasugune materjali esitamine õppe-eesmärgil nõuaks nagooni süsteemset ülesehitust. Olgu see siis juba parim.

Teiseks, vist keegi ei vaidle vastu sellele,

et maailm on süsteem. Kui aga nii, siis võib ja peab teda ka süsteemselt kirjeldama. Hea on see teooria, mis objektiivset tegelikust adekvaatseimalt kirjeldab.

Niisiis, süsteem — tasatuse alusel ja läbi vastandite! Süsteem, mis geneetiliselt sisaldab endas avatuse, lõpetamatuse, tasatuslikkuse — aga tähendab ka immuunsuse dogmatismi suhtes. Dialektikal on alati rohkem ees kui seljataga.

Loomingu teed on arvatud. Me otsisime mateeria iseliikumise allikat, aga esitamisega tegelikult materialistliku dialektika perestroika programmi. Aga ilma filosoofia perestroikata pole mõeldav ka elu perestroika (ja vastupidi!). Tuleb välja, et tasatuse kontseptsioon osutus tahtmatult perestroika teooriaks üldse!

* * *

Filosoofilised ideed, mis esitatakse vaid «arvavalitute» kitsale ringile, on surnult sündinud. Elujõu omandavad nad alles üldise kultuuri rüpes. Seepärast olen ma väga tänulik «mitteakadeemilisele» ajakirjale «Vikerkaar», kes asus lahkelt minu mõtetele elujõudu andma.

Samuti tahan ma tänada oma kolleege filosoofiakandidaate Priit Järvet, Ülo Kaevatist, Aado Keskpaika ja Leo Näpineni väärtuslike märkuste ja abi eest käsikirja teise variandi ettevalmistamisel.

RAIVO PALMARU

JUURED JA VÕRSED II

Kõige paremad

Mõistagi pidid kahekümnendate aastate lõpu ja kolmekümnendate alguse sündmused leidma kajastuse ka ideoloogias. Ühiskonnaohjad oma kätte kiskunud autoritaarne võim vajas kujunened olukorra põlistamiseks ning süsteemi autoriteedi kindlustamiseks ideetikku, mis oleks ühteagu nii õigustus kui eneseõigustus ning ametlik hinnang uutele suhetele (à la nii peabki olema, ainult nii saabki olla).

Punktiks ajajoonel, millega seesuguse ideoloogia ilmumist siduda, on 1929. aasta. Selleks ajaks hakkas selgemaid piirjooni saama senisest erinev majanduspoliitika. 1928. aasta jaanuaris oli alanud leninliku isemajandusliku sotsialismi demontaaž. Seda tähistasid voluntaristlik hinnapoliitika, vägivald talumehe kallal, lahtütlemine objektiivsete majandusdusaduste arvestamisest. 1928. aasta aprillis toimunud ÜK(b)P Keskkomitee pleenumil iseloomustati tolleks ajaks võetud meetmeid kui «leiba tootvate organisatsioonide

ühisrindede moodustamist ja konkursi lakkamist» ning seesugune poliitika sai üha hoogu juurde. Tulemuseks oli põllumajandustoodangu vähenemine juba 1928. aastal.

Mis aga veelgi tähtsam, selleks ajaks oli lõplikult lahendatud rohkem kui viis aastat õhus rippunud küsimus «kes keda». Stalini võitu tähistati pompöösselt seoses tema viiekümnenda sünnipäevaga. Pärast juubelit aga hakkasid kirjastused ja toimetused oma publikatsioonide võrdlema pidustuste materjalidega.

Stalini 1931. aasta kiri ajakirja «Proletarskaja Revolutsija» toimetusele kuulutas diskussioonide mittevajalikkust, tõi käibele mõiste «bolševistlikud aksioomid», rajas nurgakivi uuele teooriale, mille kohaselt partei juhtkonnas olevat paadunud pahategijaid ja häbituid reetureid, ning päästis valla mitme revolutsioonitegelase sõimamise. Võideldes näiliselt trotskismiga, oli kiri suunatud kõigi nende vastu, kes polnud nõus kujunevate dogmaatiliste mõttestereotüüpidega.

Järgnes ajalooteaduse, seejärel ka filosoofia, poliitökonoomia, kirjandusteaduse, teadusliku kommunismi teooria revideerimine.

Tolle ideoloogianihke üldist suunda otsides hakkavad silma kaks sõlmpunkti, mille poolest kolmekümnendate aastate ühiskonnakäsitlus Marxi ja Lenini õpetusest erines. Need on *steitism* ning valesti mõistetud dialektika.

Kõigepealt *steitismist*. Kolmekümnendate aastate ühiskonnakäsitlus läks pealisehituse ja selle tähtsaima komponendi riigi absolutiseerimise teed, ülistades viimast kui juhtimise ja initsiatiivi põhjatut allikat. Siit juhtimise ületähtsustamine, ainult administratiivsete meetodite tunnistamine, riigi ja organisatsiooni lausa religioosne kummardamine, kaljukindel usk, et reaalselt elu saab muuta paberist dokumentide abil. Kasutusele tulid steitistlikud autoritaarset võimu ülistavad stereotüübid.

Repressiivsete meetodite toel juurutatav administratiivsete struktuuride ideoloogia puhus taas elu sisse paljudele vana ideoloogia klišeedele. Loosung «sotsialismi ehitamine ühel maal» hakkas saama natsionalistlike ülemtoone. Esialgne ja õige «me ei ole halvemad» kasvas niiviisi üle valepatriotistlikuks «oleme kõige paremad». Tolle patriotismi üks tahtke oli vene prioriteedi rõhutamine peaaegu igal alal. Kui vahetult pärast Oktoobrirevolutsiooni süüdistati rahvusmeelseid ajaloolasi Jevgeni Tarlet ja Sergei Platonovit kodanlikus objektivismis ning nad sattusid eksili, siis kolmekümnendate algul kutsuti nad tagasi ja taastati oma kohtadel. Seevastu Mihhail Pokrovski, kes asus marksistlikele positsioonidele juba enne revolutsiooni ning kelle ümber kogunes kahekümnendatel aastatel marksistlikku ajaloo teadust arendav noorte ajaloolaste ringkond, jäi koos Tarle ja Platonovi tõusuga ägeda kriitikatuule alla. Veel väljakujunemata marksistlik ajalookoolkond lõigati jalt.

Alguse sai Vene ajaloo ümberkirjutamine steitismi vaimus. Ülistati tsarismi sõjalisi võite ja territoriaalset ekspansiooni, viimast seletati vabatahtliku ühinemisena ning põhjendati vastava territooriumi arenguvajadustega. Selle asemel et uurida Venemaa arengu seaduspärasusi, pöörati erilist tähelepanu tema eripärale ja erilisele kohale maailma ajaloos. Küllalt läbipaistev oli seesuguste arutluste sugulus juba Ivan III ajal tekkinud kujutlusega Venest kui kolmandast Roomast, tema õigest usust ja selle üleolekust lääne (Rooma katoliku kiriku) väärdõpetusest, kunagise sallimatu ja kahtlustava õigeuskliku ühiskonna vastuseisuvõimeldusega võõrastele salaseptsustele. Viljeldi tugeva isiku kultust. Suvorovi ja Kutuzovi teemal

asuti kirjutama dissertatsioone, raamatuid ja näitemänge. Peeter Esimesest ja Ivan Groznõist said taas Vene ajaloo suurmehed ning patrioodid. Viimase despootlikke valitsemismeetodeid õigustati kõrgemate riiklike huvidega. Ilmne oli Stalini püüd end nende kahe valitsejaga ajaloolises plaanis identitseerida.

Ümbertegemisest ei pääsenud ka partei ajalugu. «ÜK(b)P ajaloo lühikursuses», mille käsikirja Stalin kannatlikult, pliiats käes, koos toimetajaga läbi töötas, pisendati vanade kommunistide osa, paljud nimed unustati sootuks, Stalini enda teeneid aga paisutati. Asi läks koguni nii kaugele, et bolševike partei öeldi olevat alguse saanud alles 1912. aastal. Kasutusele tuli kahe juhi teooria, mille kohaselt Oktoobrirevolutsioonil olnud kaks liidrit: Lenin teoreetikuna ja Stalin kui organisator.

Kirjanduses muutus valitsevaks Proletaarse Kirjanike Vene Assotsiatsioon (RAPP), mis nägi oma ülesannet «inimeste mobiliseerimises tööle ja võitlusele klassivaenlase vastu ajaloorindel». Nõukogude kolmekümnendate aastate esteetika ehitati üles marksismi-leninismi teostest väljarebitud vägagi konkreetsetele seisukohavõttudele. Tunnum neist on Engelsi «Minu meelet eeldab realism lisaks detailide tõetruudusele karakterite tõetruud kujutamist tüüpilistes olukordades». Kui Engels heidab M. Harknessile sellega ette, et too, vaatamata siirale soovile kirjutada sotsialismi ideid toetavat teost, pigem segab kui soodustab oma tendentslike skeemidega sotsialismi ideede levikut, siis tsitaat tema kirjust pandi teenima otse vastupidist — primitiivset tendentslikkust. Vehkides tsitaatidega nagu kaigastega asuti võitluse kõige selle vastu, mis bürokraatidele ei meeldinud, mis polnud nende meelet tüüpiline, mis ei vastanud otsustele, direktiividele ja instruksioonidele. Läbi bürokraatiakadalipu pääses vaid kunst, mis esitas tegelikkuse pähe soovitu väliseid detaile, nuusutas orjameelselt tuult, teenis minimeeleolusid, jutlustas käibemoraali; seejuures usuti, et niimoodi muutub kunst kasulikuks. Tulemus oli mõistagi hoopis vastupidine. Näilise reaalsuse ja välise õpetlikkuse järel joostes läksid kaotsi nähtuste sisemine reaalsus, ilu ja otstarve, nende olemus ning seesugune kunst muutus kõige asutumaks asjaks maailmas.

Nii igapäevapropagandasse kui teaduslikesse traktaatidesse ilmus harmoonia idee, kujutlus nõukogude ühiskonnast kui erinevuste harmooniast. Selle kohaselt olevat kõik nõukogude ühiskonna institutsioonid, inimgrupid ja üksikud inimesed vastuoludeta terviku osad. Sellisel harmoonial on tšinovnikliku kodurahu maik man. Harmoonia on alati

olnud reaktsioonijõudude, ajaloolise perspektiivi kaotanud, olemasolevat hetkesituatsiooni igavikustada püüdvate ühiskonnagruppide ideaal.

Labastamisest ei pääsenud ka dialektika, mida hakati tõlgitsemata triviaalselt: kõik, millel on kaks külge, on dialektiline! Hegeli, samuti nagu Marxi ja Lenini dialektika-käsitlus, vormel tees-antitees-süntees, avaneb aga esmajoonel «tulemise» mõiste abil — see, mida veel ei ole, saab tõelisuseks siis, kui tingimused täituvad. Just selliselt mõistetud dialektikale on üles ehitatud Marxi «Kapital», Lenini õpetus ja näiteks ka tema nepipoliitika. Artiklis «Kooperatsioonist» kirjutab Lenin: «Meil on tõepoolest, kui riigivõim on töölisklassi käes, kui sellele riigivõimule kuuluvad kõik tootmisvahendid, meil on tõepoolest ülesandeks jäänud ainult rahva kooperaerimine. Rahva maksimaalse kooperaerimise korral jõuab iseenesest eesmärgile see sotsialism, mis varem põhjustas nende inimeste õigustatud pilkeid, muigeid ja halvustavat suhtumist, kes olid põhjendatult veendunud, et klassivõitlus, võitlus poliitilise võimu eest jne. on paratamatu ja vajalik.»

Seame siia kõrvale Stalini sõnad ÜK (b) P XVII kongressil: «Selge, et klassideta ühiskond ei saa sündida niioelda isevoolu korras. See on vaja kätte võita ja ehitada/.../ proletariaadi diktatuuri tugevdamise ja klassivõitluse laiendamise teel /.../ võitluses sise- ja välisvaenlastega.»

Nii Marxile kui Leninile oli ühiskonna areng looduslooline protsess, midagi objektiivset, mida poliitika võib kas soodustada või pidurdada. Stalin seda loogikat kas ei mõistnud või ei jaganud. Temale oli sotsialism midagi sellist, mida sai otsuste ja poliitilise tegevusega kehtestada. Siit ka 1928. aasta otsused, sundkollektiviseerimine ja sundindustrialiseerimine.

Kolmekümnendate aastate algul sattusid löögi alla filosoofid, kes tegelesid dialektilise loogikaga. See öeldi olevat menševistlik idealism ning järeltõus, mis tollal seesuguste süüdistustega kaasnesid, pole raske ette kujutada. Koolkond aeti laiali inimeste poolt, kel polnud isegi teaduslikku kraadi, kuid kes sellest hoolimata tegid peadpöörivat teaduslikku karjääri, saades akadeemikuteks. Jutt on Mark Mitinist ja Pavel Judinist, kelle juhtimisel sai filosoofia ainsaks ülesandeks juhi ülistamine ja tema tarkade tööde kommenteerimine. Viljaka tegevuse eest autasustati mõlemaid ordenite ja Stalini preemiaga. Nii Mitin kui Judin olid punase professuuri instituudi kasvandikud.

Nõnda siis lasti kolmekümnendate aastate esimesel poolel verest tühjaks paljude ühiskonnateaduste arenema hakanud marksistlikud koolkonnad ja asendati kaadriga, kelle

teaduslik kompetentsus ja eruditsioon piirdusid vaid punase professuuri instituudis omandatud lihtsustatud ning marksismiga tihti karjuvas vastuolus olevate vulgaar-sotsioloogiliste skeemidega. Küllap oleks vale arvata, et kõiki neid uue teaduse apostleid pani liikuma karjääri- ja seiklushimu. Paljud soovisid tõesti siiralt arendada nõukogude teadust ja polnud nende süü, millist rolli nad selle ajaloos mängisid. Ometi pani see kaader aluse teadusbürokraatiale, kes tänini näeb oma ülesannet mitte objektiivsete seaduste tunnetamises, vaid päevapoliitika õigustamises-kommenteerimises ning «ülalt» tulevate teoreetiliste vormelite kaitsmises ja kanoniseerimises.

On huvitav märkida, et sama kordus, muidugi väiksemas määras, 1950. aastal ka Eestis. Pärast 1940. aasta juunipöört ja eriti pärast Suurt Isamaasõda hakkasid demokraatlikult meelestatud haritlaskonna baasil Eestiski arenema ajaloo-, kirjandus-, pedagoogika- ja paljude teiste teaduste marksistlikud koolkonnad. Märkigem ajaloolaste H. Kruusi, O. Madissoni, P. Tarveli, H. Moora, pedagoogikateadlase J. Käisi, kunstiteadlaste K. Kase, R. Kangro-Pooli, literaatide J. Semperi, N. Andreseni, P. Viidingu ja teiste teened meie kultuuri- ja hariduselu nõukogulikul ümberkorraldamisel. Paraku lõikas selle arengu läbi kurikuulus EKP Keskkomitee VIII pleenum. Neil päevil kirjutas «Eesti Bolševik»: «Kodanlusel läks veel kuni viimase ajani korda säilitada oma agentuuri Nõukogude Eestis oma ideoloogide Hans Kruusi, Nigol Andreseni, Aleksander Jõeääre ja teiste näol /.../ Kruusi «juhtimisel» oli Teaduste Akadeemia varjupaigaks ja teenistuskohaks endistele reaktsioonilistele kodanlikele professoritele, kes ka nõukogude võimu ajal on jäänud oma kodanlik-natsionalistlikele seisukohtadele, nagu näiteks Oengo, Madisson ja Kleis /.../ Kunstidevalitsuses ja pärastpoole Kirjanike Liidus jätkas Johannes Semper sama kodanlik-natsionalistlikku joont /.../ Ainult Semperi mõjul võisid tegutseda seesugused teatri «asjatundjad» nagu Kangro-Pool või «kriitikud» Karin Kask ja Viiding /.../ Andresen, Semper ja Kruus taotlesid mitte üksnes juhtivate kohtade andmist oma mõttekaaslastele, vaid püüdsid luua neile ka silmapaistvate teaduse-, kultuuri- ja kunstitegelaste oreooli. Nad saavutasid rahvakirjaniku ja akadeemiku nimetuse andmise eesti dekaden-tide juhile, kodanlikule natsionalistile Friedebert Tuglasele, eesti kodanluse silmapaistvatele ideoloogile, Lääne roiskuva kultuuri kumardajale /.../ Teenelise kunstitegelase nimetus anti sellesthele reaktsioonilistele elementidele nagu Riho Pätsile ja Alfred Karin-

dile. Teenelise arsti nimetus anti endisele majaomanikule Artur Linkbergile, teenelise õpetaja nimetus pedoloogia propageerijale Käisile.

Tehes neist süüdistustest järeldusi kirjutas «Eesti Bolševik»: «Ja nüüd, kus on saabumas Eestis nõukogude võimu kehtestamise 10. aastapäev, oleme me õigustatud oma tsitadelli jäänud vanadelt spetsialistidelt ja kodanlikelt haritlastelt küsima, kas nad on lõpuks mõistnud oma ülesandeid ja kohustusi Nõukogude riigi suhtes /.../ Nendel, kes Tuglase taoliselt ootavad midagi Läänest ja kurdavad taga kodanliku kultuuri kaunidusi, nendel, kes salamahti meie riigimasinale kaikaid kodaraisse pilluvad, ei ole meiega ühist teed. Nende asemel tuleb julgesti edutada noori inimesi tööliste, talupoegade ja nõukogude haritlaste hulgast.»

Uued ja noored inimesed leiti. Ajaloo Instituudi direktoriks määrati füüsik, Keele ja Kirjanduse Instituudi etteotsa pandi inimene, kes ei osanud eesti keelt. Küll aga jätkus neil oskust «mõista oma ülesandeid ja kohustusi». Kahe aasta pärast nägi ilmavalgust raamat, mis tahtis olla Eesti ajaloo esimene marksistlik käsitlus, kuid mida nüüd peidetakse häbelikult erifondide tagumistele riulitele.

Toimunu poliitiline mõte oli sama, mis kolmekümnendatel aastatel kogu Nõukogude Liidus: arenevad, kuid veel lõplikult väljakujunemata marksistlikud koolkonnad ja üksikuurijad suruti kõrvale ning asendati inimestega, kes olid nõus ebateaduslike ja skolastiliste steitistlike skeemidega.

«Kuna bürokraatia seab oma eesmärgiks «formaalsed» eesmärgid.» kirjutas Marx, «satub ta kõikjal vastuollu «reaalsete» eesmärkidega.» Ja häda neile, kes midagi tõsist ja tegelikku taotlevad! Muidugi polnud keegi nii lapsik, et otsesõnu öelda: sinu ausus ja iseseisev mõtlemine ei passi kokku minu omakasupüüdlike sihtidega. Selle asemel võeti näokatteks võitlus kodanliku natsionalismiga, mille seljas ratsutajate ainus eesmärk oli tsiviilühiskonna tasalülitamine.

Riik ja ühiskond ei ole sünonüümid

Kahekümnendate aastate lõpul, kolmekümnendate algul loodud majandussüsteem jooksis oma näilisest efektiivsusest hoolimata juba kolmekümnendate keskel karile. Saavutamata jäid oodatud küllus ja rahva kõrge elujärg. Enamgi veel, ajapikku selgus, et selle süsteemi geenides on tõsine haigus, mis tänini avaldub totaalsele riiklikule omandile tugineva majanduse võimetuses kindlustada objektiivselt võimalikku ning Põhja-Ameerikas, Lääne-Euroopas ja Jaapanis reaalset saavutatud tootmise ja tööviljakuse taset.

Too süsteem tuli suurepäraselt toime primitiivse akumulatsiooniga, kõigi vahendite koondamisega ühte, antud hetkel vajalikkude punkti. Kuid just sellesama primitiivse akumulatsiooni, voluntaristliku käsutamise ja katkematu vägivalda tõttu tootja kallal välistas ta ühiskonda edasiviiva iseregulatsiooni ja tootjate huvi, ühiskondliku alge ega saanud hakkama arenenud akumulatsiooniga.

John Locke, üks neist, kes aitas poliitilise mõtte välja usu hällist, ning esimene, kes kasutas mõistet tsiviilühiskond (*civil society*), oli ühtlasi ka viimane, kes tsiviilühiskonda ja riiki samastas. Juba Jean Jacques Rousseau jagas oma kuulsas «Contrat social's» Locke'i *the political or civil society* kaheks — tsiviilühiskonnaks ja riigiks. Esimese liikmena on inimene kodanik (*bourgeois*), teine teeb temast alama (*citoyen*). Samamoodi jagunevad inimese õigused: *droits de l'homme* ja *droits du citoyen*.

See lähtekoht oli ka Karl Marxi ühiskonnakäsitluse üks nurgakive. Artiklis «Juudi küsimusest» kirjutas Marx: «Inimese kahestumine juudiks ja riigikodanikuks, protestandiks ja riigikodanikuks, usklikuks ja riigikodanikuks, see lõhestumine ei ole vale riigi ja tsiviilelu suhtes, ei ole mõõdaminek poliitiliselt emantsipatsioonist, see just ongi poliitiline emantsipatsioon.»

«Hegeli õigusfilosoofia kriitikas» tõdes Marx, et inimese ühiskondlik elu erineb poliitilisest, et paljud ühiskondlikult tähtsad huvid jäävad poliitika, seadusandluse ja riigi poolt paratamatult märkamata. Tolle üldise ja erilise vastuolu tulemusena arenebki riik ja selle ametnikkond tsiviilühiskonna suhtes iseseisvaks võimuks. Siit Marxi oluline järeldus: riik ja selle aparaat ei saa olla üldise huvi väljendaja, ta on seda vaid formaalselt. Seda formaalselt, moodu pärast olemist nimetas Marx bürokraatiaks, mis tema meelet on põhimõtteliselt võimetu lahendada ühiskonna tõelisi probleeme. Seda, et Marxil oli õigus, koges süsteem esmakordselt siis, kui «ülalt» läbiviidavad industrialiseerimine ja kollektiviseerimine jäid oodatud tulemusteta. Sama saatus ootas kõiki hilisemaid mammutprogramme, ja mitte ainult meil, vaid näiteks ka seitsmekümnendate aastate Poolas. Kõikjal, kus võim lükkab kõrvale ühiskonna ja hakkab omatahtsi tegutsema «nii nagu vaja», jõuab ta tulemusteni, mida pole vaja kellelegi — isegi mitte võimule endale. Marx tõdes: «Kuna bürokraatia on oma olemuselt riik kui formalism, siis on ta formaalne ka oma eesmärgi poolest. Riigi tõeline eesmärk tundub bürokraatiale riigivastase eesmärgina... Kuna bürokraatia seab oma eesmärgiks formaal-

sed eesmärgid, satub ta kõikjal vastuollu reaalsete eesmärkidega. Ta on sunnitud esitama formaalset sisu pähe ja sisu millegi formaalsena. Riiklikud ülesanded muudab ta kantselei ülesanneteks, kantselei omad aga riiklikeks.»

Bürokraat kujutleb end tsiviilühiskonnast kõrgemal seisva võimuna, kellele muu maailm on vaid manipulatsiooniobjekt. Artiklis «Juudi küsimusest» hoiatas Marx, et «võimu eriti kõrgendatud tunnetamise hetkil püüab poliitiline elu oma eeldused — tsiviilühiskonna ja selle elemendid — lämmatada, konstitueeruda tegelikuna, vabana inimliku elu vastuoludest. Kuid seda võib ta saavutada vaid astudes vägivaldsesse vastuollu oma elutingimustega, vaid kuulutades revolutsiooni *pidevaks*. Seepärast siis lõpeb poliitiline draama sama vältimatult /.../ tsiviilühiskonna kõigi elementide taastamisega, nagu sõda lõpeb rahuga.»

Stalini surmale järgnenud 35 aasta jooksul on tema loodud süsteem mõneti muutunud. Kuid ühiskonna põhilised struktuurid — majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised, on jäänud tänini püsima.

Juba meie sajandi algul kirjutas sotsioloog Max Weber: «Juhtimisaparaadi totaalne bürokratiseerimine toob endaga kaasa bürokraatia ümberkasvatamise sotsiaalseks struktuuriks, mis praktiliselt ei allu ei hävitamisele ega ümberkorraldustele.» Nende sõnade õigsust tajume täna ilmselt teravamalt kui kunagi varem.

Kuristikku ei saa ületada mitme hüppega

Bürokraatia samuti nagu enamiku teiste murede juured peituvad tootmisvahendite riiklikus omandis. See omandivorm, mis pidi olema baasiks rahva loomingile, muutus viljakaks sõnnikulavaks bürokraatialle. Too omand pidi looma kõige eesrindlikuma majandusmehhanismi, andis aga hoopis pidurdusmehhanismi. Kogu majandus pidi olema rahva teenistuses, nüüd kaebame tarbija täielikku õigusetust. Tootmise eesmärgiks pidi olema kõigi ühiskonnaliikmete vajaduste üha parem rahuldamine, selleks sai aga plaani täitmine iga hinna eest. Tootmisvahendite riiklik omand pidi olema ühtaegu ka üldrahvalik omand. Tegelikkus näeme igal sammul, et ametnikest vahendatud omand ei suuda otseselt ja vahetult mõjutada töökollektiivide ja üksikute tööinimeste materiaalsel olukorda. Sestap tunnetab enamik meist seda omandit kui midagi formaalset, mil pole töös ja isiklikus elus suuremat tähtsust.

Riiklik omand on ühiskondlik vaid formaalselt. Ta on sidunud tootmisvahenditega küll tootjad kui tööjõu kandjad, kuid pole teinud neist tootmise juhtijaid, tegelikke

peremehi, kel on otsustav sõna öelda kõigis tootmise ja ühiskonnaelu korraldamisega seotud küsimustes. Siit laialt levinud vaade inimesele kui vahendile, kui vaid tööjõuresursile. Selle omandivormi püüdes on võimatu muuta senist majandusmehhanismi, mida pole loonud kellegi kuri tahe, vaid mis ongi välja kasvanud kehtivatest omandisuhetest. Tolle mehhanismi muutmiseks ei piisa ettevõtete iseseisvuse pisukesest suurendamisest, neile veidi avarama hingamisruumi andmisest. See tähendaks vaid kivistunud juhtimispiramiidi, tema formaalse tegevuse ning seda toetava ideoloogia ja psühholoogia säilimist. Olemasolevate probleemide lahendamiseks, sotsialismi arenguks on vaja ei vähem ega rohkem kui teistsuguseid omandisuheteid — tootmisvahendite kasutamise, käsutamise ja valdamise õiguse üleandmist töökollektiividele, neile, kes vahetult ühiskonna rikkusi loovad. Majandusmehhanism muutub alles siis, kui ettevõtted on iseseisvad ja korraldavad tootmist vastavalt sotsialismi objektivesetele majandusseadustele. See aga tähendab, et nad ise ostavad, ise toodavad ja ise müüvad, võistlevad konkurentidega, et olla ühiskonnale kasulikud ja saada teatud töö eest teenitud tasu.

Sisuliselt tähendab see ühiskondliku omandi uue, **kollektiivse** vormi kehtestamist. Selline omandivorm pole ühiskondlik mitte enam formaalselt, vaid sisuliselt. Siis muutub tööiskollektiivide ja üksikute tööinimeste suhtumine nende kasutuses olevasse omandisse. Töömees saab tootmise juhtijaks, muutub tööjõukandjast tõeliseks peremeheks oma tehases või vabrikus. Taas elustub tsiviilühiskond, tugeneb omavalitsus ja väheneb vajadus ametnike järele. Riigialamast saab taas kodanik.

Kuid ainuüksi omandireformist ei piisa. Muidugi hakkab uute omandisuhete mullas arenema ka demokraatia. Kuid teatud muudatused on hädavajalikud juba utmise algfaasis. Niikaua kui bürokraatide käes säilib piiramatult võim, eksisteerib isemajandamine vaid paberil. Senikaua kui ametnik on väljaspool kriitikat ja seadust, kui ta ei vastuta oma tegude eest, võib ta oma rumala või pahatahtliku otsusega karistamatult paela kaela libistada ükskõik millisele ettevõttele või kooperatiivile. Seepärast vajab kindlustamist ka ettevõtete õiguslik tasapind. Välis- ja sisetuleb võimalus, et asjad hakkavad arenema nii nagu 1928. aastal, mil suure käruga hakati välja juurima konkurentsi. Teha saab seda aga ainult seaduse abil, mis rangelt reglementeerib riigi ja ettevõtete vahelised suhted, andes viimastele maksimaalsed vabadused.

Kantseleides armastatakse toonitada, et

reformidega ei tohi rutata. Muidugi on suurim poliitiline tarkus lahendada kõik probleemid paindlikult ja sedamööda, kuidas nad tekivad. Aga kui õige aeg on käest lastud, kui vajalikud lahendused on ikka ja jälle edasi lükatud ning probleemid juba nii teravad, et tuleb tunnistada: perestroikal pole alternatiivi, temast sõltub riigi saatus? Siis toob iga kaotatud päev üha suurema mahajäämuse muu maailmaga võrreldes.

Viivitamine tähendab tavaliselt ka poolikuid lahendusi. Praegu ei ähvarda meie ühiskonda peale lämbumise bürokraatia käes ükski tõsisem poliitiline vapustus. Sest ükskõik millise jõu iseseisva poliitilise käitumise

eelduseks on alati majanduslik iseseisvus, omand. Plahvatusohtlikuks muutub õhk aga siis, kui poolikute lahenduste tagajärjel ilmuvad poolik omand ja osaline iseseisvus. See tähendab lõiget, mis lahutab ühiskonna leppimatuteks poolteks. Olla vaba- või vanameelne pole siis enam kõlbeline valik, vaid majandushuve väljendav poliitiline kirg, mis hakkab uuele jõuga teed murdma. Ajalugu pakub öeldu kinnituseks piisavalt näiteid. Mõõdunud aastasaja Prantsusmaal klaariti pea-aegu sajandi vältel barrikaadidel 1789.—1794. aasta revolutsiooni poolikuid tulemusi. Seepärast: hoidugem poolikutest lahendustest, kuristikku ei saa ületada mitme hüppega!

KAAREL HAAV

INTERNATSIONALISTLIKU RAHVUSTEADVUSE PÕHIJON — RAHVUSLIK SALLIVUS

Rahvusprobleemid — jätta kõik vana moodi? Ühiskonna juhtimise demokratiseerimine ja avalikustamine on hakanud ka rahvusküsimustelt osaliselt katteid kergitama. See on pannud mõningaid ühiskonnateadlasi manitsema: ärge puudutage midagi nii irratsionaalset nagu rahvuslikud tunded, demokratiseerime juhtimise ja reformime majanduse, küll siis rahvusküsimuski laheneb. Pimedaid emotsioone pole tõesti vaja mõtlematult õhutada. Kuid kas siis rahvuspoliitikas, ideoloogias ja rahvusteaduses peab jääma kõik vana moodi? Kas ei saaks ka rahvuslikku energiat kasutada ühiskonna arengu kiirendamiseks? Ilmselt peab uuenduspoliitika viima ka nende käsitlemise asjalikule, teaduslikule alusele. 1987. a oktoobris Tallinnas toimunud üleliiduline konverents «NSV Liidu rahvaste ühine ajalooline saatus: möödaniik ja kaasaeg» näitas aga, et rahvusprobleemide propagandistlik, etteantud teesidest lähtuv käsitus on ikka veel laialt levinud. Internatsionalismi mõistetakse kui emotsioonidest nõretavat rahvaste sõprust, rahvussuhete käsitlemist õigluse aspektist lausavast stagnatsiooniajastu ideoloogid lausa kuriteona. Ead tõsiteaduslikku käsitusel lubati seisakuaajastul vaid sel määral, kuivõrd see õigustas senist tegevust ja olukorda, siis on uuendamisvaimus tegutsevaid uurijaid vähe alles jäänud. Kas tõesti tuleks nendeigi tegevusvabadust endiselt piirata?

Meile kõigile on selgeks tehtud, et Nõu-

kogude Liidus on ellu viidud leninlik rahvuspoliitika, tõsiseid probleeme justkui polekski, kõik Nõukogude Liidu rahvad sulavad rõõmuga ühtseks massiks — nõukogude rahvaks. Kuid me kõik teame ka seda, et Lenini ideed sattusid Stalini kätte, mistõttu rahvad sulasid stalinliku päikese all. 30. aastate lõpuks vähenes nõukogude rahvaste arv rohkem kui kaks korda (õnneks küll osaliselt ainult paberil). Põhimõttelisi muudatusi pole rahvuspoliitikas toimunud ka Stalini-järgsel ajal. Reaalse ja ideaalse vastuolu kaotati sõnadega. Teadlased ei saanud tegelikku olukorda isegi mitte ausalt kirjeldada (veel vähem seda muuta), vaid pidid tardunud ja moonutatud ühiskondlike suhteid õigustama. Propagandamasin produtseeris roosat müra, et takistada inimesi teisiti mõtlemast. Selle tulemusena kaotas saastatud teadvus igasuguse mõtlemisvõime. Ometigi peaksid ideoloogid tegelikult hoopis viljastama rahva vaimu uute ideedega ja sellega soodustama tegelikkuse muutmist. Kõigepealt tuleks aga rahva teadvus kõntsast puhastada. Seda saab teha ainult siis, kui nii teadus kui ka ideoloogia hakkavad realsuses toimuvaid protsesse kirjeldama ühetähenduslike ja täpsete terminite abil.

Seega on tarvis hakata ka rahvusprobleemi uut moodi käsitlema ja seda mitte ainult teaduslikus, vaid ka propagandistlikus ja organisatsioonilises tegevuses. Selles mõttes

on majanduspoliitika rahvuspoliitikast kaugele ette jõudnud. Ent tundub küsitav inimfaktori ergutamise edukus, kui samal ajal rahvusfaktorit maha surutakse.

Põhimõisted

Käesoleva teema puhul on põhimõisteteks internatsionalistlik teadvus ja rahvusteadvus, internatsionalistlik ja natsionalistlik.

Rahvusteadvus peegeldab rahvuse ühiskondlikku olemist ja peab tagama rahvuse kui sotsiaalse subjekti eduka kohanemise väliskeskkonnas (st teiste rahvuste hulgas). Indiviidi tasemel on rahvusteadvuse sisuks suhtumine oma rahvusesse ja ka teistesse kontakteeruvatesse rahvustesse (internatsionalistlik aspekt). Indiviidi rahvusteadvus näitab tema samastumist oma rahvusega ja selle huvidega kõigis küsimustes.

Rahvuslikud huvid tulenevad vajadusest tagada mingist kindlast kultuurist pärit üht keelt rääkivate inimeste vaimne terviklikkus ja elujõulisus. Selleks et rahvus ei lahustuks teiste hulgas ja suudaks tagada oma liikmetele arenguvõimalused, on tarvis teatud territooriaalset, majanduslikku, poliitilist ja ideoloogilist ühtsust ning organiseeritust. Rahvuse huvides on arendada suhteid ka teiste rahvustega, selleks on vaja ületada oma rahvuse piirid nii füüsilises kui ka vaimses mõttes. Suhted rahvuste vahel võivad olla erinevad: sõbralikud või vaenulikud, üksteist rikastavad või vaesestavad (nt rahvuslik rõhumine). Ka indiviidi tasemel võib suhtumine teiste rahvaste esindajatesse olla mitmesugune. Põhimõtteliselt eristatakse kaht vastandlikku suhtumist: internatsionalistlikku ja natsionalistlikku, mis erinevad teineteisest üldnimliku ja rahvusliku vahekorra mõistmisel. Internatsionalistlik on käsitleda neid võrdväärsete poolustena, üldnimliku sisu ja rahvusliku vormi dialektikana. Inimlik olemus saab ilmneada vaid mingis rahvuslikus vormis. Mingi rahvusliku elemendi väärtuse määrab see, kuivõrd selle taga on üldnimlik sisu. Internatsionalistlik on otsida enda ja teiste kultuuris püsivaid väärtusi, näha rahvuslikku piiratust, olla kultuuriliselt avatud. Rahvuslik sallivus tunnistab inimeste õigust väljendada enda olemust erilises rahvuslikus vormis. Selliselt võib määratleda ka kultuurisust kui üldnimliku individuaalset väljendust.

Natsionalistlik on üldnimliku ja rahvusliku vastandamine, ühe hindamine teisest tähtsamaks. Piiratus on vaadata teist rahvust nagu mingit «asja iseeneses», kelle kultuuril on tähendus vaid tema enda jaoks.* Upsakus on käsitleda kõike rahvuslikku kui absoluutselt kõrgemat väärtust, sõltumata selle üldnimlikust tähendusest («mis sest, et vilets, peaasi, et oma, ja seepärast igal juhul parem»). Natsionalistlik on käsitleda oma rahva osa ajaloos ainult kiiduväärseks ja näha teis-

tes rahvastes ainult vaenlasi. Rahvuslik sallimatus võib viia teiste inimeste rahvusliku eneseväljenduse vajaduse ja õiguse ignoreerimise või koguni keelamiseni.

Rahvusliku sallimatuse ründavaks vormiks on šovinism (marurahvuslus). Selle erikujuks on suurriiklik šovinism — paljurahvuselises riigis valitseva rahvuse ideoloogia. Iseloomulik on valitseva rahvuse erilise ajaloolise osa, tema keele ja kultuuri ülehindamine ning sallimatus väiksemate rahvuste õiguste suhtes. Tsaari-Venemaal oli šovinism valitseva ideoloogia üks põhialuseid (keiser, usk, isamaa).

Natsionalismi varjatud vormiks on kosmopolitism, mis juhib rahvuslikkuse eitamisega tähelepanu rahvuslikult rõhumiselt kõrvale.

Nii rõhuva kui ka rõhutud rahvuse vastastikuse sallimatuse aluseks on rahvuslik ebavõrdsus. Valitseva rahvuse natsionalism õigustab oma üleolekut ja on läbinisti reaktiooniline. Rõhutud rahvuse natsionalism on sel määral edumeelne, kuivõrd ta on suunatud ülekohtu vastu.

Sellisel käsitel natsionalismi ka J. Stalin: rahvuslikku umbusaldust, eraldatust, vaenu ja kokkupõrkeid ei stimuleeri ega toeta mingisugune «sünnipärane» rahvusliku õeluse tunne, vaid imperialismi püüe alistada teised rahvad ja nende rahvaste hirm rahvusliku orjastamise ohu ees (Teosed, 11. kd, lk 337).

Meie propagandistlikus kirjanduses on tavaks seostada internatsionalistlik ja patriootiline. Viimase all mõeldakse emotsionaalselt positiivset suhtumist Nõukogude riiki, valmisolekut tema heaks töötada ja teda kaitsta. Internatsionalistliku teadvuse all (kui seda üldse patriootilisest eraldataksegi) mõeldakse enda samastamist ühtse nõukogude rahvaga. M. Kulitšenko iseloomustab seda kui üldrahvalikku, uhkust Nõukogude Liidu üle. Seega on tegelikult tegemist ühtse nõukogude rahva rahvusteadvusega, mis vastandab end teistele, mitte nõukogude rahvastele. Sellises tähenduses on kadunud salliv suhtumine nii teistesse nõukogude rahvustesse, kes ei ole «üldrahvuslikud, üldnõukogulikud», kui ka teistesse rahvustesse väljaspool Nõukogude Liidu piire.

Kui internatsionalistlikust teadvusest räägitakse ülaltoodud kontekstis, siis pole rahvusküsimust tegelikult puudutatudki.

Seda väidet kinnitab ka asjaolu, et internatsionalistlikku teadvust ei seostata rahvusteadvusega, viimasest ei armastata propa-

* Ses mõttes ei ületa rahvuslikku piiratust ka tutvumine teise rahva kunstiga, milles nähakse vaid veidrust, mitte aga endale mõistetavaid väärtusi teises vormis.

gandistlikes esinemistes rääkida, või siis antakse rahvusteadvusele negatiivne tähendus, mis takistavat internatsionalistliku teadvuse kujunemist. (Selle eelarvamuse on nõukogude etnosotsioloogid ümber lükanud: rahvusliku eneseteadvuse kasv ei takista soodsates sotsiaalsetes ja poliitilistes tingimustes sõbralikke kontakte eri rahvustest inimeste vahel.* Pigem on vastupidi: kui inimesel puudub eneseaustus ja rahvuslik eneseväärikus, siis ei oska ta austada ka teist inimest.)

Internatsionalistliku teadvuse käsitlemine väljaspool rahvusteadvust sellest kõrgema väärtusena ja selle samastamist nõukogude patriotismiga seab arvukad nõukogude rahvad ebavõrdsesse olukorda. Võtame näiteks keeleküsümise. Rahvusliku ühtsuse uue ajaloolise vormi — nõukogude rahva — üldnõukogulikuks suhtlemiskeeleks on suur vene rahvas lahkelt laenanud rikka vene keele. Ühele osale võrdsetest nõukogude kodanikest on see emakeeleks (osale ka sugulaskeeleks), teisele osale on see sisuliselt võõrkeeleks. Selle väikese ebavõrdsuse likvideerimiseks on püstitatud mittevene rahvaste kakskeelsuse loosung, veelgi säravamaid tulemusi töötab eesmärk «vene keel teiseks emakeeleks». Nende loosungite tegelikule olemusele ja tagajärgedele viitas Mati Hint 1987. a «Vikerkaares» nr 6 ja 7.

Uurimus

Järgnevad materjalid pärinevad EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi sotsioloogilisest uurimusest «Internatsionalistliku rahvusteadvuse kujunemine», mis teostati allkirjutanu juhtimisel.

Me ei uurinud mitte Eesti NSV elanikkonna rahvusteadvust üldse, vaid eesti põhirahvust ja vene keelt kõnelevat valdavalt vene rahvusest rahvusvähemust (65% migrantid). Internatsionalistliku teadvuse aspektist oli põhirõhk nende kahe — põlisrahva ja migrantide — omavahelistel suhetel. Me püüdsime hinnata, kuivõrd esineb eestlastel ja venelastel rahvuslikku avatust või sallimatust. Me käsitlesime internatsionalistliku rahvusteadvuse tunnustena positiivset suhtumist teise rahvusse, huvi tema keele ja kultuuri vastu, valmisolekut töötada ja suhelda.

Küsitletavate valiku eesmärgiks oli saada Eesti töötava linnaelanikkonna esinduslik mudel ja välja tuua erineva rahvuskeskkonna mõju rahvusteadvusele. Kokku küsitlesime 1986. a lõpus 28 tootmiskollektiivist 1385

inimest, neist oli eestlasi 54%, venelasi 38% ja teisi rahvusi 8%. 1979. a rahvusloenduse andmeil oli linnaelanikkonna rahvuslik struktuur vastavalt 51, 38 ja 11%, seega valiku erinevus üldkogumist on väike.

Rahvuskeskkonna põhitüübid on järgmised:

- 1) eestlaste ülekaal;
- 2) eestlaste ja mitte-eestlaste arvuline tasakaal;
- 3) venekeelse elanikkonna ülekaal. Vastavalt sellele valiti 3 regiooni ja 3 tüüpi töökollektiivid. Need kolm põhilist regiooni olid Tallinn, Kohtla-Järve ja teised Eesti maarajoonid. Küsitletute hulgas oli tallinlasi 42%, kohtlajärvelasi 29% ja teistest maarajoonidest (Jõgeva, Viljandi, Võru, Rapla, Pärnu) 29%. Põhiliselt eesti kollektiivis töötas küsitletuist 42%, vene omas — 33% ja segakollektiivis — 25%.

Rahvusmajandusharudest oli lisaks tööstusele (63% küsitletuist) ja agrotööstuskompleksile (14%) vaatluse all ka teenindus (10%) ning kaubandus (13%), kuna viimastes on keeleprobleem eriti oluline.

Küsitletuist oli mehi 44% ja kuni 30 aastasi noori 26%, mis praktiliselt vastab töötava linnaelanikkonna tegelikule struktuurile. Töölise osakaal küsitluses (73%) oli tegelikust (80%) mõnevõrra väiksem, see siiski antud juhul üldpilti ei moonuta, kuna tööliste ja spetsialistide arvamused rahvusküsimustes oluliselt ei erine.

Järgnevalt saame käesoleva artikli raames esitada vaid konseptiivse ülevaate rahvusteadvuse seisukohalt aktuaalsematest probleemidest. Kuivõrd ajakirjandus on juba pikemat aega peatunud keeleprobleemidel Eestis, siis alustamegi sellest.

Teise rahva keele oskamise on tema mõistmise üks põhilisi tingimusi. Huvi võrra keele vastu ja selle aktiivne kasutamine näitab ühtlasi positiivset, avatud suhtumist teise rahvasse tervikuna. Seega on keelteoskus internatsionalistliku, salliva rahvusteadvuse kujunemise üks olulisi tingimusi ja ka selle näitajaid. Eestis on eesti või vene keele oskuse vajalikkuse eitamine rahvusliku sallimatuse üks iseloomulikumaid tunnuseid.

Eestlaste ja venelaste keeleoskust Eestis iseloomustab järgmine tabel. Neid, kelle emakeeleks on mingi kolmas keel, oli küsitluses vaid 3% (rahvuse osas oli vastav näitaja 8%).

Tabel 1

Teise keele oskus Eestis (%)	Eestlased vene keelt	Venelased eesti keelt	Teised eesti keelt
Valdan vabalt	25	12	12
Tulen toime	67	26	28
Saan aru, kuid ei räägi	5	24	17
Ei oska	3	35	37
Vastamata	—	3	2

* Нация и культура. Таллин, 1985, lk 63. Ю. В. Арутюнян, Л. Н. Дробжищева и др. Этносоциология: цели, методы и некоторые результаты исследования. М., 1984. lk. 217.

Need andmed on piisavalt heas kooskõlas ka teiste analoogiliste uurimuste (keeleoskuse enesehinnang) tulemustega. Eestlastest on vene keele oskus parem nendel, kes elavad ja töötavad vene rahvuskeskkonnas. Näiteks Kohtla-Järve piirkonnas valdab vene keelt vabalt 43%. Suupärasem on vene keel NLKP liikmetel ja kõrgharidusega spetsialistidel.

Venelaste eesti keele oskus on parem eesti rahvuskeskkonnas, kus enamuse suudab eesti keeles end ka väljendada. Siiski on maarajoonideski 25% ja põhiliselt eesti töökollektiivides 27% venelastest täiesti umkeelsed. Kaubandustöötajate keeleteadmised on paremad, kuid isegi siin ei mõista viiendik eesti keelt. Loomulikult on migrantidel keel suuremaks probleemiks. Vähem kui 10 aastat Eestis elanud muulastest tuleb eesti keelega toime 10%. Paraku ka neist, kes elavad siin juba üle 25 aasta või koguni sünnist saadik, ei mõista ligemale veerand eesti keelt üldse ja ainult pooled valdavad seda aktiivselt. Erinevalt eestlastest pole kõrgema haridusega venelastel ja partei liikmetel eesti keele oskus parem. Alla 30 aasta vanustest noortest on eesti keelt vabalt valdajaid üle kahe korra vähem kui vanemate (üle 45 aasta) töötajate hulgas. See on ilmne märk venelaste kakskeelsuse vähenemisest.

Üldse on väikerahvaste keelteoskus parem kui suurrahvastel. Eestlastest on ainult ühe keele oskajaid 2%, kolme ja enam keelt valdab vähemalt passiivselt 59%. Venelastel on vastavad arvud 27 ja 31. Viimase 10 aasta kestel saabunud migrantidest on ükskeelsed peaaegu pooled (45%).

Sellistes tingimustes on segarahvusest kollektiivides suhtlemine võimalik vaid tänu eestlaste suuremale keelelisele vastutulekule. Eestlaste hulgas on töökollektiivides ainult emakeeles suhtlejaid kaks korda vähem ja kahes keeles suhtlejaid kaks korda rohkem kui venelaste hulgas. Ka eesti rahvuskeskkonnas räägib rohkem kui pool venelastest ainult oma emakeeles. Venelastest suhtlevad eestlastega enamasti eesti keeles ainult need, kes valdavad eesti keelt vabalt.

Keelesituatsioon on halvem Kohtla-Järvel ja ka Tallinnas. Kaks kolmandikku eestlastest Kohtla-Järvel ja kolmandik Tallinnas märgivad, et nad ei saa kauplustes, teeninduses, arsti juures ja ametiasutustes emakeelega enamasti hakkama.

Eestlased kasutavad ka venekeelseid teabekanaale aktiivsemalt kui muulased eesti keelseid.

Tabel 2
Teiskeelsete infokanalite kasutamine (% des)

	Eestlased	Venelased	Teised
Ajakirjandus	59	29	31
Raadio	57	40	44
Televisioon	91	50	45
Erialane kirjandus kasutamine (% des)	55	15	21
Ilukirjandus	23	19	22

Suhtumine keeleoskuse vajalikkusse

Küsimusele, kuivõrd peab inimene, kes kavatseb jääda elama teise rahva sekka linna, valdama kohaliku rahvuse keelt, vastati järgnevalt:

Venekeelsete tekstide kasutamine on sagedasem vene rahvuskeskkonnas elavatel eestlastel ja partei liikmetel.

Eestikeelseid tekste kasutavad sagedamini venelased, kellel eesti keel on vabalt suus, kes on elanud Eestimaal kauem (üle 25 aasta) ja kelle ümber on eestlased enamuses.

Tabel 3

	Eestlased	Venelased	Teised
Keeleoskus ei ole tarvilik	1	4	2
Piisab arusaamisest	2	24	24
Peab suutma ka veidi rääkida	62	64	61
Peab valdama vabalt	35	8	13

Venelased, kes on elanud Eestis kauem (üle 25 aasta) ja kelle kontaktid eestlastega on tihedamad, peavad eesti keele aktiivset valdamist tähtsamaks.

Vene rahvusest teenindustöötajate eesti keele oskuse vajalikkust eitas vaid 2% venelastest, pooled (49%) pidasid seda soovitatavaks, pooled (49%) hädavajalikuks. Eestlaste hoiak oli kategoorilisem, enamuse (65%) nõuab vene teenindustöötajatelt tingimata eesti keele oskust.

Eesti keele oskuse tähtsust rahvussuhete paranemise seisukohalt eitab vaid 14% venelasi. Küsitluslehes märkis vaid 11% suurrahvuse esindajast, et nad ei soovi üldse õppida eesti keelt. Selle vastu, et tema lapsed valdaksid vabalt eesti keelt, polnud praktiliselt keegi. Sügavamalt huvi eesti keele vastu näitas vaid kolmandik küsitlenuist. Loomulikult on sõnade ja tegude vahel tück tühja maad. Mõni ei kavatsegi seda ületada, kuid alustajatestki jääb paljudel tee pooleli. Kõike seda näitab õppegruppide praktika Tallinnas. Migrantide umkeelsuse peamiseks põhjuseks pole eesti keele õpikute ja õpetajate vähesus, nagu mõni autor väidab (nt G. Sillaste). Ka see probleem on olemas, kuid see on pigem sügavamate põhjuste tagajärg. Marksidid otsivad sotsiaalsete nähtuste algpõhjusti teatavasti laiemast sotsiaalsest süsteemist, antud juhul tuleks vaatluse alla võtta rahvus-

probleeme ignoreeriv sotsiaalmajanduslik poliitika ja ideoloogia ning edasi sotsialismi moonutamine üldse. Kui rahvust ei peeta väärtuseks, kui ta ei suuda end kaitsta, oma püsivust tagada ja uusi väärtusi luua, miks peaks siis temast lugu pidama ja tema saavutusi tundma õppima?

Eestlaste ja muulaste kultuuriaktiivsust uurisime me üksikasjalikumalt ilukirjanduse näitel. Üldine huvi ilukirjanduse vastu on nii põhirahval kui ka vene rahvusvähemusel enamvähem võrdne. Eestlaste huvi vene kirjanduse vastu on mõnevõrra suurem kui venelastel eesti kirjanduse vastu, seevastu viimased loevad rihkem ka teiste nõukogude rahvaste kirjandust.

Tabel 4

Ilukirjanduse lugemine viimase 12 kuu jook-sul (% des)

	Eestlased	Venelased	Teised
Eesti kaasaegne	87	33	39
Eesti klassika	51	15	17
Vene kaasaegne	40	81	78
Vene klassika	27	57	50
Teiste nõukogude rahvaste	57	79	78
Väliskirjandus	71	62	70

Aktiivsemat huvi oma rahva ajaloo ja kultuuri vastu väljendab 92% eestlasi, 79% venelasi ja 74% teistest rahvustest töötajaid. Teiste nõukogude rahvaste ajalugu ja kultuur huvitab 87% eestlasi, 75% venelasi ja 70% ülejäänud rahvuste esindajaid. Isiklike sidemeid teiste vennasrahvaste esindajatega taotleb 52% eestlasi, 55% venelasi ja 67% muist rahvusist töötajaid.

Rahvusteadvust iseloomustab ka soov oma kodumaad tundma õppida. Ringreisidel mööda Eestimaad käib vähemalt kord aastas enamik eestlastest (80%) ja pooled muulastest, mööda Nõukogude Liitu sõidab igal aastal vähemalt kord pool muulastest ja peaaegu samapalju eestlastest.

Samastumine oma rahvusega

Eestlastele on omane tugev rahvustunne. Vaid 2—3% eestlasi teatas, et neid ei seo eesti rahvaga ühine päritolu, ajalugu, keel, kultuur, kombed. Venelaste hulgas oli selliseid oma rahvast eraldunud indiviide 12—24%.

Valdav enamus eestlastest (73%) tunneb end eelkõige eestlasena, oma rahvuse esindajana, 10% samastab end kogu nõukogude rahvaga. Kui eestlaste ümber on enamuses teistest rahvusest inimesed, siis rahvustunne nõrgeneb. Ka NLKP liikmete ja vene keelt vabalt valdajate hulgas taandub etniline seos poliitilise suunitluse ees.

Venelastest tunneb end venelasena, oma rahvuse esindajana 15%, valdav enamus (78%) peab end eelkõige kogu nõukogude

rahva esindajaks, Eesti NSVga seostab end vaid 7% (analoogne oli teiste rahvusgruppide suhtumine). Seega enamiku muulaste teadvuses ei vastandata mitte etnilisi ühtsusi (eesti ja vene), vaid etnilist ja poliitilist (eesti ja nõukogude rahvas). Venelaste ja üldse muulaste eneseteadvuses pole enda ja teiste rahvus oluline, tähtsam on üldriiklik, üldnõukogulik. See teadlik või ebateadlik ideoloogiline võte aitab neil tugevdada oma rahvuslikku enesekindlust ja seisundit. Samastumine kogu nõukogude rahvaga võimaldab neil tunda end põhirahvast suurema väärtusena. Samastumine enda rahvusega sunnib muulasi tunnistama, et nad on väljaspool oma rahvusterritooriumi elav väike rahvusrühm, kes elab teise rahvuse kodumaal ja kes on seega mitte peremees, vaid külaline. Sellisest hoiakust ei loobu muulased ka siis, kui nende ümber on eestlased enamuses.

Eestlased on väga tugevalt seotud oma rahvusterritooriumiga. Vaid 2% eestlastest pole tähtis, kas ta elab Eestimaal või kusagil mujal (need 2% on õieti venelastega juba assimileerunud). Omarahvuselist keskkonda eelistab eestlastest 79%, venelastest 27% ja teistest 28%.

Oma päris kodumaalt lahkunud inimestele pole nende rahvusterritoorium eriti oluline. Suur osa neist kohaneb ka võõras kohas. Näiteks Eestimaaga seostab oma tulevikku 55% siin töötavaist venelastest ja 46% teiste rahvuste esindajast, ülejäänutele on ükskõik, kus elada.

Huvitav on märkida, et maarajoonides elavad venelased seostavad oma tulevikku Eestimaaga vähem (seega maal kohanetakse halvemini), eesti töökollektiivides elavad venelased aga rohkem. Noored venelased orienteeruvad oma uuele asukohale rohkem kui vanad. Siin sündinud muulastest hindab Eestit teistest võimalikest paikadest kõrgemalt juba kolm neljandikku, tundes seega end siin täiesti kodus ja kavatsemata siit lahkuda.

Eestlased peavad oma peamisteks rahvuslikeks iseloomujoonteks töökust, kultuursust, puhtust, asjalikkust ja edasipüüdlikkust, järgnevad ausus, headus ja külalislahkus. Ka venelased hindavad eestlaste juures põhiliselt neidsamu jooni. Ilmnes, et kui eestlased jäävad rahvusliselt vähemusse, siis need jooned (edasipüüdlikkus, puhtusearmastus, asjalikkus, töökus) nõrgenevad.

Venelased peavad endale iseloomulikuks külalislahkust, headust, töökust, ausust ja omakasupüüdmatus. Neid jooni (välja arvatud töökus) hindavad venelaste juures ka eestlased peamiseks.

Küsitlus näitas, et töökuses on rahvuste vahel olulisi erinevusi.

Tabel 5

	Töösse suhtumine (% des)		
	Eestlased	Venelased	Teised
Teen vaid seda, mida nõutakse	16	30	24
Teen mõnevõrra rohkem	18	24	28
Püüan töötada nii hästi kui võimalik	66	46	48

Küsitlusandmed kinnitavad, et eestlaste hulgas on kohusetundlikke töötajaid rohkem ja hoolimatuid vähem kui venelaste ja teistest rahvustest töötajate hulgas. Eriti halb on migrantide töösse suhtumine, viimase kümne aasta kestel Eestisse sõitnud migrantidest peaaegu pooled töötavad ainult käsu korras. Eestlaste suuremat töökust näitab ka nende suurem tööpinge (ilmse alakoomusega töötab iga kaheksas eestlane, iga neljas muulane ja iga kolmas hiljuti saabunud migrant) ja kõrgem töötasu (eestlastel keskmiselt 215, teistel 201, migrantidel 193 rubla kuus).

Ka loominguliselt aktiivseid töötajaid, kes on teinud töökorralduse, stimuleerimise ja töötütingimuste täiustamise ettepanekuid, on eestlaste hulgas 10% võrra (ehk kuni poolteist korda) rohkem kui venelaste hulgas.

Võõras rahvuskeskkonnas ilmneb aga eestlaste töömoraali languse tendents. Kollektiivides, kus põhirahvus on vähemuses, ei erine ka eestlaste püüdlikkus ja algatusvõime üldisest tasemest, küll aga väheneb nende rahulolu ja tekib soov otsida uut töökohta.

Ka venelased eelistavad eesti töökollektiivi vene omadele, siiski eestlaste hulgas nende töösse suhtumine ei parane, küll aga tugevneb soov saada senisest kõrgemat, eestlastega võrdset töötasu.

Rahvussituatsiooni üldhinnang

Hinnangud rahvussuhetele on põhirahvusel ja migrantidel erinevad. Eestlastest pole enamus (59%) kujunenud olukorraga rahul, täiesti heaks hindab situatsiooni vaid 3%. Venelastest on enamus rahul (73%), paljud isegi väga (17%). Viimastel aastakümnetel toimunud nihkeid rahvusküsimustes hindab enamus eestlasi kas neutraalseks (46%) või negatiivseks (34%). Venelased suhtuvad toimunud muutustesse kas positiivselt (47%) või neutraalselt (41%).

Tuleviku suhtes on eestlastest paremad lootused vaid 22%l, venelastest — 60%l.

Kõige teravamalt hindavad probleeme tervikuna eestlased Tallinnas ja kõige rõõmsameelsemalt — venelased Kohtla-Järvel ning hiljuti saabunud migrantid.

Üldine rahvussituatsioon on muutnud eestlaste tundlikuks vahetu rahvuskeskkonna suhtes.

Tabel 6

	Rahvuslik tundlikkus (% des)		
	Eestlased	Venelased	Teised
Töökaaslaste rahvus on oluline	80	49	46
Naabrite rahvus on oluline	82	37	46

Vene keeles end kodus tundvatel eestlastel, NLKP liikmetel ja vanematel töötajatel, samuti vene rahvuskeskkonda jäänud eestlastel on tundlikkus väiksem.

Ka venelastel väheneb rahvuslik tundlikkus kontaktide tihenemisel eestlastega.

Järeldusi

Eestlaste rahvusteadvuses on põhilised probleemid ühelt poolt suhtumine oma rahvusse, selle olukorda, probleemidesse ja huvidesse, ja teiselt poolt — suhtumine teistesse rahvustesse, eelkõige Eestis elavasse venekeelsesse rahvusrühma. Eestlasi iseloomustab väga tugev seotus oma maa, rahva, keele ja kultuuriga. Rahvuse olukorda hinnatakse valdavalt kriitiliseks, tulevikku vaadatakse pessimistlikult. Selle taga on mure oma rahva, selle keele ja kultuuri säilimise pärast, mida on tekitanud eelkõige pidurdamatu migratsioon ja võimetus olukorda muuta.

Tunduvat osa eestlastest iseloomustab rahvuslik sallivus ja vastutulelikkus, internatsionalistlik aktiivsus. Eestlaste vähemusse jäämine (Kohtla-Järve, vene kollektiivid) toob kaasa rahvustunde nõrgenemise, töökuse, püüdlikkuse ja kultuursuse languse.

Vene keelt kõneleva rahvusrühma seotus oma päritolumaaga, rahvusega ja kultuuriga on märksa nõrgem kui eestlastel. Iseloomulik on rahvusteadvuse tugevalt poliitiline (mitte rahvuslik) suunitlus, enese seostamine kogu nõukogude rahvaga ja sellisel vastandumine eestlastele. Vene rahvusrühm on oma olukorraga Eestis täiesti rahul, tulevikku vaadatakse kindlate lootustega, tuntakse end olukorra peremehena.

Suhtlemist eestlastega takistab muulaste enamuse (migrantide) puudulik eesti keele oskus, väike osa neist ei pea seda oskust vajalikukski. Suur osa venelastest moodustab omaette suletud keskkonna, mil on puudulik kontakt eesti kultuuriga. Kuna nõrgaks jäävad sidemed ka vene kultuuri loovate keskustega, siis on tulemuseks üldine kultuursuse langus, asotsiaalse ja agressiivse käitumise levik, mis suundub eriti teistsuguse kultuuri ja vaimse kandjate vastu. Kõik need negatiivsed tagajärjed loovad välja eriti siis, kui juurteta rändrahvad saavad põhirahva suhtes ülekaalu (nt Kohtla-Järvel).

Seega näitab Kohtla-Järve Eestile tema internatsionaliseerimise tulevikku. Aga kas meil on vaja just sellist homset päeva?

SIRJE RUUTSOO

USBEKIMAAL RENESSANSSI TUNDMAS II

Naisküsimus

Sind kammitseb veel ike idamaine.
Kas tõesti meie naistel pole jõudu
kord naeratada? Heita endalt paine
ja unustada orjapäölve õudu?
Miks naine armastav ja armumaias
mind kohtamas käib keskkööl surnuaias?
Rauf Parfi, tlk Ly Seppel

Naise ja mehe rollid on Usbekimaal traditsiooniliselt väga lahus ja erinevad nagu ilmselt kõigis islami maades. Euroopa inimesele on see tekitanud «idamaise ikke» stampkujutluse, mis sunnib naist nägema kui orjastatud poolt elu rollijaotuses. Ka mulle tundus alguses nii, et kõik piirangud ja keelud puudutavad peamiselt naisi. Turul moodustasid pikkades valgetes peakatetes naised eraldi maalilisi rühmi, mis ei segunenud kunagi meeskauplejatega. Rida tegevusalasid näis olevat Fergana orus ainult meeste käes, näiteks kuulsa rahvustoidu — pilafi — valmistamine suurtes malmkateldes. Üks pilafi-meistritest ütles mulle, kui katlasse piilusin ja valmistamisnippe küsisin, et naine rikkuvat pilafi ära palja silmavaatega. Naise silmal tundus tänini olevat säilinud salapärase võim. Näokatet, ajaloolist parandžaad õnnestus küll näha vaid korra Namangani linna turul, kuid naise pea katmist rätiga nõuab hea komme (loe: mees ja Koraan) tänini. Koju tulles lugesin «Aja Pulsist» (1987, nr 11), kuidas ajatolla Homeini endastmõistetavalt näokatte kandmise nõuet põhjendab: «... sellepärast, et avades näo, kisivad nad mehi tööst eemale ja võtavad meestelt hingelise tasakaalu.» Ju siis suudavad seal maal seda ka juuksed.

Naisküsimuses sугenes meil konflikt linnaekskursioonil Taškendis. Muidu sõbralik kirjanikkond jagunes ses asjas äkki kahte vihasesse leeri. Venelannast giid vuristas trafaretset teksti sellest, kuidas usbeki naised olid enne Oktoobrirevolutsiooni kirjaoskamatud orjatarid ja et alles nõukogude võim vabastas nad mehe orjusest. Selle jutu peale protestis üks Ašhabadi luuletaja kõva häälega ja kaitses tulisel traditsiooni, mis jätab kodu, laste sünnitamise ja kasvatamise auväärse kohustuse naise kanda. Selles seisnebki rahva elujõud ja tugevus, väitis ta. Sellepärast on siin abielud nii püsivad ja iive tänini nii kõrge, et naist austatakse ja et mees kaitsab, toidab ja katab teda surmani. Mis orjusest te räägite, pahandas meeskir-

janik, kes sai endale rohkem kui pool bussitäit poolehoidjaid.

Pärastpoole, kui olin juttu ajanud noorte usbekitaridega, luuletajate ja tõlkijatega, hakkasin tajuma tänase usbeki naise tegeliku tragöödiat: vana harmooniline perekonnastruktuur ja rollijaotus on rikutud, naine on saanud hariduse ja käib tööl, aga paljulapselise pere hooldamine on endiselt tema ülesanne, tööl tuleb käia, sest ainult mehe palgast ei jätku (just nii nagu meilgi), see tähendab aga mitte topelt, vaid seitsmekordset koormust, sest usbeki naine sünnitab keskmiselt kuus-seitse last. Üks noortest poetidest, nelja lapse isa, rääkis: «Eklektika kommetes hukutab moraali. Vanast ei peeta kinni, uut ei ole. Rikutud on nii perekonna kui ühiskonna varasem loomulik väljakujunenud struktuur, etikett. Kirjanikel on vaja kirjutada sellest, et naised teevad maal puuvillapõldudel tänini näruse palga eest rasket füüsilist tööd. Nende tervis on rikutud, lennukitelt külvatakse õhku nii palju defoliante, et rasedused katkevad, lapsed surevad, sajad naised sooritavad vana islami kombe kohaselt enesetappe — panevad end lihtsalt põlema, kui nad enam ei suuda, ei jaksa. (1988. a avalikustati 270 naise autodafeed — S. R.) See on meie tegelik naisküsimus, valus probleem, mis tuleb lahendada.» 22.—24. sept 1987 Barnaulis peetud üleliidulisel majanduskonverentsil räägitud kinnitab, et luuletaja ei liialdanud: «...veeprobleem pole kaugeltki lahendatud. Araali mere veepind on langenud 12 meetrit. Tekivad pöördumatud protsessid. Pool vabariigi elanikest e 9 miljonit tarvitab joogiks mittekvaliteetset vett. Laste suremusel ollakse I kohal NSV Liidus. 10aastase koolitee jooksul saavad lapsed haritud vaid 5—6 klassi, sest ligemale pool ajast ollakse hõivatud puuvillakoristamisega» (vt «Õhtuleht», 1. okt 1987). Luuletajate meelest on usbeki naise probleem tegelikult kogu rahva probleem, sest naise tervislik seisund kandub edasi tulevastele põlvetele. Praegu tunnistatakse arstlikus komisjonis hulgaliselt usbeki noormehi sõjaväeteenistuseks kõlbmatuks: nende tervis ei vasta nõuetele. Monokultuuri (puuvilla) forsseeritud viljelemine, ökoloogilise tasakaalu rikkumine on jõudnud staadiumini, kus rikutud on juba ka rahva geneetiline kood: usbekid on muutunud väiksemaks, kasv jääb kinni, naised näevad varakult vanad välja. Muidugi mõjub kaasa

kuum kliima ja rohked sünnitused, kuid just viimased aastakümned on toonud kaasa kõik need muret tekitavad muutused rahva ja naise füüsilises. Omavahel räägitakse koguni genotsiidist.

Ametlikult ulatub naiste tööhõive Usbekimaal 50%-ni, kuid tegelikult teevad kõik naised ka kodumajapidamise rasket füüsilist tööd, maal on igas majapidamises aiad, põllud, loomad. Mitmed oblastikomitee töötajad kaebasid kirjanikest külalistele, et naistega on tõeline häda, nad ei taha tegelda millegi muuga kui kodumajapidamise ja lastekasvatamisega ega ole üldse kursis Usbekimaal tehtava ideoloogiatega. Kodudes jätkuvad mitmesugused religioossed ja rahvuslikud tavad, mida antakse edasi põlvest põlve ja mille visa elujõudu ei suutvat väärata ideoloogiatöötajate harvad loengud või muud üritused. Üks massilisemaid perekondlikke pidustusi on poiste ümberlõikamispidu — *sunnat tōji*, mida peetakse peaaegu niisama suurelt kui pulma, kohale kutsutakse mitusada sugulast, tuttavat, töökaaslast. Esiklapse sünni puhul kogunevad pidutsema aga kõik suguvõsa naised, tuues lapsele kingituseks kaasa peaaegu kõik eluks tarviliku. Suguvõsa on Usbekimaal suur, reisir kohtusin vanaemaga, kellel oli 99 lapselast. Aga temagi oli käinud lisaks kodutööle tekstiilivabrikus leiba teenimas.

Abielu on Kesk-Aasias traditsiooniliselt märksa püsivam institutsioon kui Euroopas, Usbekimaal on praegu lahutusi vaid 5 protsenti. Kuigi türki-tatari rahvaste muistne pruudituna kalõmm on oma endisel kujul kadunud, on pulmade pidamine siiski nii suur ja kallist ettevõtmine, et vähestel jätkub ettevõtlikkust ja jõukust pidada pulmi veel teist korda. Nii peigmehe kui pruudi suguvõsa kogub pulmadeks raha aastaid, noorpaarile ostetakse kõik vajaminev majakraam, riided, nõud, mööblikomplektid. Pulmade maksumus on viis kuni kümme tuhat rubla. Kes siis jõuab seda mitu korda elus? Ometi on tegu islami rahvaga, kus ajalooliselt lubatud mitmenaisepidamine. Koraani järgi võib muhameedlane teatavasti pidada kuni nelja naist. Ametlikult on mitmenaisepidamine tänapäeval muidugi keelatud, kuid nagu öeldi, «juhtumeid esinevat». Kui asi ilmsiks tuleb, järgneb töölt vallandamine ja parteist väljaheitmine. Ent luuletajad lisasid siia olulise täpsustuse, mida eurooplane enamasti tähele panna ei taha: muhameedlane võib teise naise võtta ainult siis, kui esimese naisega midagi juhtub (haigus, viljatuse jne), ja uus naine võetakse ainult eelmise naise nõusolekul. Sest suures peres tahavad lapsed kasvatamist ja tööd tegemist.

Usbeki naine on malbe ja murelik, suurte õiguste, aga veel suuremate kohustustega,

kus segunevad ajalooline roll, traditsioonid ning nn uue elu pinged ja töölkäimise kohustused. Usbeki mehed rääkisid oma emadest ja naistest kaitsvalt, kiitvalt, mure ja sügava sisemise lugupidamisega, nõnda et süvenemisel naisele kehtivate keeldude tagamaadesse hakkasin aimama rahva ja tema kultuuri kestmise saladust ning säilimise tugevust. Nõnda et kui usbeki maakodus külas olles ja peremehega vaibal head-paremat maitstes naist nähtavale ei ilmu, tema nähtamatu käsi saadab teile vaid toidupoolist, siis ei maksa sellest teha ennatlikku järeldust, et usbeki pere elus naine ongi nõnda tagaplaanile surutud. Ei, selline on komme maal, kus mehed katsuvad endisaja kombel ajada rohkem meeste asju ja naised paremini naiste asju. Tegu on erineva ühiskondliku tööjaotuse ja erineva ühiskondliku moraaliga, mis ei pruugi põrmugi olla halvem meile harjumuspärasest, mõnes punktis on aga (näiteks iive) kindlasti tunduvalt paremgi.

Lapsed

Ja iga kord, kui vägilane langes selja tagant löödud argade odast välgatas hetkeks elutule valgus iga väikesse poisi silmaterast.

Šavkat Rahmon, tlk S. Kiin Usbeki kirjanike usku oma rahva, keele ja kultuuri tulevikku toetab iive: ühes oblastis öeldi meile, et siin sünnib 5560 last aastas, teises oblastis 180 last päevas, nii et iga päev peaks ehitama uue lasteaia. Ametliku statistika järgi on igas peres 5–6 last, aga sageli juhtub ka, et on 10 või 12.

Kuigi Usbekimaa on sõna otseses mõttes lapsi täis, ei näinud ma kordagi nutvat, karjuvat või jonnivat last, kes kas või Tallinna tänavail on üsna tavaline nähe. Lapsed liituvad idamaisesse ühiskonda mingil erilisel, varjatud, kuid loomulikul viisil. Nad on imeilusad, rosinasilmsed, parasjagu räämas ja pisikesest peale toimekad ning asjalikud. Lennuväljal vastuvõtjate hulgas tagusid nad koos isadega trummi ja tantsisid koos emadega rahvatantsuansambli. Väiksemad lapsed on enamasti kodused, emad on nendega suheldes tüüned ja naeratavad. Raha ja toidu hankimisega tegeleb traditsiooniliselt mees, linnas küll üha sagedamini ka naine. Suuremad lapsed aitavad vanemaid kõikjal. Paari-kolmeteistaastaseid müüjaid olid kõik turud täis, aga lapsi askeldas ka riigipoodides. Lasteaiaid ei ole erilises soosingu. Miks? Sest enamik emasid on ju lastega kodus ja laps teeb seal koos vanematega tööd. Maast madalast. Ei mingit probleemi seoses töökasvatusega, sest usbekid on väga töökas rahvas, ei mingit formaalsete tõendite võltsimist ÜKT tundide arvu täiendamiseks maal, kus lapsed on kevadel, suvel, sügisel mitu kuud tööl

puuvillapõllul, viinamarjaväljal, siidussikasvatuses. Sest ainult palgast ei elavat ükski suguvõsa. Igaüks teeb kusagil mingit maa-harija tööd. Intelligents on enamasti esimese põlve linlane, kõik on tihedasti maaga seotud. Lisaks kodustele töökohustustele käivad lapsed ametlikult alates neljandast klassist puuvillapõllul kaks kuud sügisel ja kaks kuud kevadel. Kooliajast. Arusaadavalt kannatab selle all õppetöö, laste tervis, haridusorganid sõdivad selle vastu, aga põld ei oota. Rahvuskooli hariduse, eriti aga laste tööjõu üleekspluateerimise suhtes olid ka kirjanikud valuliselt häälestatud.

Ent laste tööhõive on siiski nii endastmõistetav asi, et kui ma juhtusin ühe luuletaja käest küsima, millega tema kooliealised lapsed vabal ajal tegelevad, lasi ta mul küsimust mitu korda korrata ega taibanud ometi, mida ma õieti teada tahan. Sest kõik teevad TÖÖD. Maa, mis ilma niisutusega ei kannaks kõrtki, vajab töökäsi, olgu need suured või väikesed. Usbekkide maa on ju kas liivakõrb või siis valkjashall kuivusest lõhenenud savi, mis õieti mitte millegi poolest ei meenuta Eestimaa mulda: ometi on see näiliselt surnud savi erakordselt viljakas. Usbekid ütlevad: pane ainult kepp maha ja vala talle vett, varsti kasvab puu. Jääb vaid kaks «aga»: töökäed ja vesi.

Ainus küsimus, millele ma Usbekimaal oma rahva kohta vastuse võlgu jäin, oli ikka ja jälle kõlanud pärimine: miks on teid seal kaugel põhjas nii vähe, ainult üks miljon (tegelikult veel vähemgi: 800 000)? Mitu korda kõlasid lauas või vaibal toostid, kus kutsuti meie ühte miljonit külmalt Läänemere kaldalt ära sooja Fergana orgu ja lubati kõigest südamest: tulge ja teid saab palju!

Majandus ja uutmine

Puuvillapõõsas,
kasva suureks puuks,
sirgu ja puuduta taevavõlvi,
et me saaks sinu võimsatel okstel
korjata kohevaid pilvi,
et me võiksime laulda laule,
mis laineina kaugele randuks,
et me silmades sinaks taevas,
et me taassünniks lauludelaevas.
Osava võluri käega võimsad jõed
ma korraga paisutan virgu.
Tulevaste põlvede nimel,
kasva, põõsas —

põõsake, sirgu.

Savkat Rahmon, tlk S. Kiin

Usbekimaa on teatavasti NSV Liidu peamine puuvilla (64%), siidi (50%) ja karakulli (33%) tootja, mis tähendab seda, et põhikoormust kannab just seesama maa, mis niisutusega on elutu kõrb. Margilani linnamuuseumis näi-

dati meile kroonikafilme 1930. aastatest, kuidas Fergana orgu ehtasid veekanalit 145 tuhat inimest. Kahe kuu jooksul valminud hiigelrajatise loojaist suri iga kolmas. Need olid vapustavad kaadrid. Alles ajapikku hakkasime taipama, mida tähendavad siinsed lokaavad roosiaiad ja lopsakat rohelust täis linnad. Iga roosipõõsa eest hoolitseb keegi iga päev, kastab ja niisutab. Parkides ja langenute mälestusaedades võis tihti näha hooldaja nimesilti ja ametit, see on uhkuse asi, mida iga ettevõtte juhataja tõttab näitama. Seepärast ei ole hotellitoas iga kell vett, see keeratakse lahti ainult teatud tunnil. Vahel juhtub ka, et vett ei ole üldse. Vesi, õhk ja maa omandasid siin erilise tähenduse. Sest kõik on omavahel seotud: maa, mis uue majandusprogrammi järgi peab hakkama andma mitte ainult korra, vaid isegi kaks-kolm saaki aastas, ei pea vastu, vajab väetisi, vajab putukatõrjet, vajab maaparandust ja vajab puhkust. Näiteks koristatakse maisi Usbekimaal augustis, oktoobris istutatakse samale põllule juba tatar, mis on sealgi defitsiit. Andižani oblastikomitee sekretär kõneles meiega avameelselt hädadest, mis ülepungutatud maakasutuse ja üleskrivitud puuvilla riigilemüügi plaaniga käes on. Kurioosne fakt: viljaka Fergana orgu peamine põllumajandusrajoon veab tegelikult kolmandiku oma rahvale vajaminevaid toiduaineid sisse, sest maa, mis võiks suurenevale elanikkonnale puuvilja kasvatada, on kõik viimse võimaluseni puuvilla all kinni. Viimasel paaril aastal väljavahetatud ja noorenenud juhtkond on valinud teadlikult teise tee: puuvilla riigilemüügi plaan on jäetud täitmata, selle tootmist on nende arvates vaja vähendada, mitte kogu aeg suurendada. Selle asemel tahavad nad rahuldada vabaneva maa arvel elanike vajadusi puu- ja juurvilja järele. Uutmisega seoses on tarvitusele võetud ka järsud piirangud väetiste ja defoliantide lennukikülvi suhtes, mis on terve Fergana orgu õhu katastroofiliselt saastanud ja viinud maarajoonide elanike ja eriti laste haigestumise kriitilise piirini. Juba ainult ühe aasta kehtinud lennukikülvi keeld putukatõrjes on oluliselt vähendanud laste ja maatöötajate haigestumist. Seda juttu kuulates hakkasin taipama, mida tähendas «parem õhk» jahe-dal saabumispäeval ja järgmistel päevadel, mil varjus oli 40 kraadi kuumust. Kogu org oli täidetud läbipaistmatu sumuga, mida algul pidasin päikese- ja tolmulõõsaks. Tegelikult viibisime piltlikult öeldes kemikaalidega täidetud aurukatlas. Uus, noor majandusjuhtkond kavatses täielikult loobuda putukatõrjest senisel kujul, vahetada välja inimese tervisele ohtlikud väetisesordid ohutumate vastu jne. Tagajärjeks on mõistagi saagikuse langus.

Aga usbeki majandusjuhid ei näi kartvat kahanevaid saaginumbreid. Oli meeldiv kogeda, et nii uued põllumajandus- kui parteijuhid oskasid inimese tervist ja heaolu hinnata kõrgemalt kui keskkorraliste poolt määratud plaanitaimise kohustust. Samal ajal selgus näiteks, et lennukiteta väetamine andis kokkuvõttes 40% kokkuhoidu rahalises mõttes.

Vestlesime ökoloogia- ja majandusprobleemidest neljas oblastikomitees, paljudes siidi-, viinamarja- ja puuvillatööstuse ettevõtetes noorte juhtidega, kes kõik olid asunud ametisse paari-kolme aasta eest. Mitte ükski neist polnud veel neljakümmend täis, kõigist neist hoovas asjatundlikkust ja enesekindlust. Kõik nad olid kriitiliselt meelestatud parteikomiteede dubleeriva juhtimise vastu, eelistasid ministeeriumide allumist, kõik nad kõnelesid varasematest juurdekirjutustest nii majanduses kui ideoloogias, kõik nad seisid põhimõtteliselt Usbekimaa tsentralistliku oskamatu majandamise vastu. Osa neist suutis rääkida ka kirjandusest ja keeleprobleemidest, rahva kiire juurdekasvu hädadest ja lastekasvatusest. Säärase noore usbeki juhi koondportree näiteks võiks tuua ühe hiiglakombinaadi direktori, 36aastase mehe, kel on neli last, töötav naine, kellele allub tehases 7000 töölit, kes valmistavad siidussikokoonitist siidi ja rahvusriiet — atlassi. Namanngani atlassikombinaat asus 15hektarilisel maa-alal, kuhu koos tootmishoonetega mahutasid ära ka puhkemajad, profülaktooriumid, kohvikud, roosiaiad, pagaritöökojad, juuksurid, basseiniid jne. Tootmistehhede koridorides paiknesid suured klaaspuurid värviliste papagoide ja teiste lõunamaiste lindudega, et luua looduslähedast meeleolu kesk tekstiilimasinate müra. Noort juhti armastati ja austati: kui küsisime noortõõlistelt, mis mure neil kõige suurem on, vastasid nad, et äkki viiakse nende direktor kuhugi kõrgemale kohale, seda kartvat nad kõige rohkem.

Muidugi pärisime majandusmeestelt ka eraettevõtluse ja individuaaltöö kohta, sest maal, kus töökäte üleküllus lausa rahvuslikuks hädaks kuulutatud, peaks individuaaltöö seadustik ju eriti soodsat vastukaja leidma. Ometi vastati meile, et seni on individuaaltöö kooperatiive vähe registreeritud: Fergana oblastis näiteks ainult 50. Need tegelevad peamiselt toitlustamise ja teenindusega: šašlõkk, jäätis, teemajad, idamaised maiustused. Inimeste töölerakendamine on Kesk-Aasias aga nii teravne probleem, et asjasse on sekknud üleliidulised juhtorganid. Usbekimaa igale oblastile on määratud nn šeflusoblast, Ferganale näiteks Irkutski oblast, kuhu igal aastal tuleb kohustuslikus korras mitukümmend tuhat töökätepaari saata. Aga usbekk ei taha kodust ära minna.

Ka pärast sõjaväge tulevat noormehed kõik koju tagasi. Usbekimaa oblastite juhtkonnad on seisukohal, et sundida ei tohi, noormehi meelitatakse teisale paariks aastaks hea teenistusega. Probleem muidugi on ja jääb.

Samas meenus perekonnafarm Andižani — Namangani vahelisel teelõigul, kus ilma igasuguse individuaaltöö loata on põlvest põlve kasvatatud siidiusse ja kus meiegi külaskäigul töötasid nobedasti koos neli sugupõlve, kokku paarkümmend meest, naist, last. Parasjagu puhastati nukkunud, «valmis» kookoneid ärasöödud mooruspuuokste prahist. Kogu siidussikasvatus on ju praktiliselt käsitsitöö, niisamuti puuvillanoppimine ja rahvusriide siidiatlassi valmistamine, värvimine ja kudumine. Kuigi viimane toimub tänapäeval suurtes tekstiilikombinaatides, on sealgi käsitsitöö osakaal üpris suur. Mehed punuvad käsitsi kaltsuribasiidid ümber igale värvikatlasse minevale siidniidipahmakale. Niisamuti puhastasid sajad neid käsitsi rosinaid Turakurgani kuivatatud puuvilja tehases, ehkki jaapani automaatiin teeks mitmesaja neiu vahetusetöö ära ühe tunniga. Jaapani tehnikat maksab kallist valuutat, tööjõud on Usbekis aga odav.

Tööjõuprobleem on Usbekistanis ilmselt üks kõige komplitseeritumaid, sest ka praegustes uutustingimustes ei paistnud seal riikliku ja individuaaltöö, seadusliku ja mitte-seadusliku töö piir kellelegi päris selge olevat. Noored juhid olid igatahes seisukohal, et usbekk peab tööd leidma siiski kodus, selleks soodustatakse igati kõiki käsitöö liike, samuti hõlbustatakse loomapidamist. Sõdatellimine käivat ühes oblastis lausa telefoni teel.

Andižanis kinnitati meile, et uutmisega seoses on selles paikkonnas välja vahetatud kõik parteikomitee, täitevkomitee juhid ja kolhoosiesimehed, kusjuures väljavahetamise peapõhjus oli korrupsioon, sugulaste mahitamine, võimu kuritarvitamine isikliku heaolu nimel jne. Üks aserbaidžaan kirjanikest küsis, kas vastab tole kavatsus tuua Venemaalt Usbekimaa sisse 27 000 partei- ja nõukogude aparaadi töötajat eesmärgiga kaadrit tugevdada, sihiks just võitlus korrupsiooni ehk traditsioonilisel kujul hõimukäenduse vastu. Kohalikud juhid sellest plaanist küll ei rääkinud, kuid senise kaadrivahetuse põhjusi nad ka ei varjanud. Demagoogia ja korrupsioon olid noorte usbeki juhtide suus võrdselt halva kõlaga nähtused. Nii nagu luuletajatelgi.

Kokkuvõttes jäi mulje, et kogu Usbekimaa on praegu noorte, tugevate, tervelt ja ratsionaalselt mõtleivate meeste kätes, kes teavad täpselt, mida nad tahavad, ja kelle põhijõud on usk omaenese käte ja rahva jõusse. Puuvill, «valge kuld», mis vahepeal on muu-

tunud rahva «valgeks needuseks» monokultuuri peremehetundeta üleviljelemise läbi, tuleb isemajandamise teel taas rahva rikkuseks muuta.

Tagasilend

Seal kõrgel üleval, kus tuul nii vilu, on tornist torni kinnitatud nõör.
Poeet seal kõnnib, näitab Tõde, Ilu, siis kui ei reeda teda balanssöör.

Ta tantsib kõrgel, maa ja taeva vahel.
Jalg poleks muidu omaks võtnud köit, kui polnuks temal usku ega tahet, et ta ei kuku. Iga samm on võit.

Rauf Parfi, tlk L. Seppel

Namangani lennuväljal Taškendi lennukit oodates sain saatvatelt usbekitaridelt, kes kandsid sini-must-rohelist rahvariidet, teada, et usbeki rahvariide muster on igal kangal erinev, kuigi ta harjumatu silmale paistab päris ühtmoodi. Kuulsin, et igal muustril on oma poeetiline nimi, et mustrid on erinevad ajas ja erinevas eas et praegu on noortemoes kuldpunased kombinatsioonid, et seda riidet ei tohi pesta, ainult kuivalt puhastada, sest muidu minetab kangas kvaliteedi ja vesi lahjendab kõik värvid. Kuigi olime käinud mitmes atlassikombinaadis ja isegi kangamuuseumis, ei olnud ükski meesspetsialist meile seda rääkinud. Rõõmustasin selle üle, et nüüd utumise ajal saavad usbekitarid oma rahvarõivast vabalt poest valida. Veel 1980. a. mu eelmise reisi ajal, jagati seda siinses kliimas ainusobivat kangast vaid ametiühingu talongidega. Rahvariide oli siis defitsiit. Nii siid kui puuvill on ju nõutav eksportartikkel, valge kuld — valge valuuta. Kunstsiidi, mida varem kõik letid täis olid, ei saa siinses kuumuses lihtsalt seepärast kanda, et ta põletab ihu.

Kuivatatud puuvilja tehases asfalteeritud rosinakuivatusplatsil märkasin äkki, et kuumus on pühkinud puhtaks mu elektronkella ekraani. Tahtsin juba kella aja seiskumise mälestuseks lähemasse kanalisse visata, kui alalhoidlikkus minus siiski võitu sai ja ma rikkiläänud kella kotti pistsin. Mitu päeva

hiljem konditsioneeritud õhuga hotellis ärkas kell jälle uuele elule, ehkki oli oma ajaarvamisega natuke sassi läinud. Mõtlesin, et mingi ersats ei pea siin kuumas, emotsionaalses pinges vastu.

Siidkookonite perefarmis kingiti mulle kaasa viis valget valmis kookonit, millest pidid umbes nelja päeva pärast kooruma liblikad. 3—4 cm pikkune kookon kaalub kesktlābi 3—4 g, iga gramm sisaldab umbes 310 m siidniiti. Siidiuss on unikaalne bioloogiline olend, kes suudab luua enda kaalust 20 000 korda rohkem orgaanilist ainet (nisuseeme umbes 10 000 korda). Kujutlesin, kuidas liblikad Taškent-Moskva lennukis lendama hakkavad, sest ärasõiduni oli jäänud just neli päeva. Aga lennukis ei juhtunud kookonitega midagi. Uskumatult selge, õieti esimese selge ilmaga pärast sumust Fergana orgu paistis lennukiaknast kuivanud Araali mere soolapaljandikke, veidi edasi lennates aga elutuks kõrbeks muutunud Kasahhi steppe. Erosioonilaigud nägid soolaviirgude tõttu välja just nagu Araali mere surnud põhi. Stjuuardess pakkus müüa värsket «Literaturnaja Gazetat» ja «Izvestijat», aga kummaski numbris ei olnud ikka veel ilmunud eesti kirjanike ja põllumeeste ühist kirja Kirde-Eesti fosforiidi asjus. Mitme tuhande meetri kõrguselt ülalt vaadates tundus kõik äkki kokku tõmbuvat: Fergana oru raske õhk, surnud Araali meri, elutud Kasahhi stepid ja Põhja-Eesti tuhamäed.

Kodus panin kookonid klaaskannu ja arvasin nad surnuks. Näitasin neid lastele ja rääkisin nende elust. Alles üheksandal päeval (ikkagi suur temperatuuri-erinevus) näris end ühest kookonist välja valkjashall liblikas, keda ENE peab lennuvõimetuks ja õigesti peab. Järgmisel päeval koorus teine, kolmas, neljas ja kuuldavasti ärakingitud viieski. Praegu, selle loo lõpetamise aegu 1987. a juunikuu keskel suristavad nad mu laual kannus halle tüibu, mis lendu ei vii, ja munevad üksteise võidu imepisikesi kollaseid mune. Neist võiksid tulla pikad hallid tõugud, mis nõuaksid söögiks (loe:siidiks) ainult teatud liiki mooruspuu noori lehti. Aga seda liiki mooruspuud Eestimaal ei kasva.

FANNY DE SIVERS

SURRA, KUI OLED VEEL NOOR

KARJATÜDRUK, KES PÄASTIS PRANTSUSMAA

Prantslastele on 8. mai riiklik püha nagu Bastille'i vangla vallutamise päev 14. juuligi. Kuid 8. mail toimus hoopis isemoodi vallutamine. Sel märkimisväärsel kevadpäeval 1429 põgenesid Inglise kuninga väed 17aastase tütarlapse eest ja Orléans'i linn Loire'i jõe ääres, mida nad olid 190 päeva piiranud, sai vabaks. Tänu Orléans'i võidule jäi Prantsusmaa Prantsusmaaks.¹

Täiesti uskumatu võit. Ja ennekuulmatu lugu: Orléans'i linna vabastas lihtne maa-tüdruk, kes ei osanud lugeda ega kirjutada, kes polnud seni midagi muud teinud kui põllutöid isa talus. Kuidas oli võimalik, et Jeanne la Pucelle (Neitsi Jeanne), nagu ta end ise nimetas, sattus prantslaste sõjaväe ülemjuhatajaks? Kuidas võis tulevane kuningas Charles VII sellist veidrust lubada? Mis põhjusel toetasid riigi tähtsamad tegelased niisugust näiliselt naeruväärset ettevõtet?

Jeanne oli avalikult kuulutanud, et talle on kõrgemalt poolt ülesandeks tehtud inglased Orléans'i alt ära ajada ja troonipärija Charles Reimsi katedraalis kuningaks kroonida. Kuigi 15. sajand uskus veel üldiselt imesid ja Jumala otsest vaheleastumist maailma-ajaloo käiku, paistis tütarlapse programm niivõrd pöörane, et ka imeuskjad ehmatasid ära ja sattusid kimbatusse.

Enam-vähem normaalsetes oludes oleks Jeanne'i missioon arvatavasti luhta läinud. Aga Prantsusmaa tulevik paistis parajasti täiesti lootusetu. Inglased ja burgundid olid maa omavahel ära jaganud. Ametlik Prantsusmaa koosnes veel ainult paarist provintsist. Põhjapool Loire'i jõge pidasid vastu siiski kolm kindlust: Vaucouleurs, Tournai ja Mont-Saint-Michel — too maaliline kants kalju-rahnu otsas keset merd, mis ühe vana legendi kohaselt oli pühendatud peaingel Miikaelile.

Piirid tõmbusid iga päevaga koomale. Jeanne ilmub just silmapilgul, mil kõik paistab olevat kadunud. Niikuinii ei ole enam mingit pääsu. Kui see imelik tüdruk arvab, et tema vabastab Orléans'i tähtsa sõlmpunkti Loire'i jõel, siis las läheb. Kui on naeruväärne, siis olgu. Häda ju ei anna häbeneda. Kes teab, äkki juhtubki ime ja linn saab vabaks. Vau-

couleurs'i komandantki, kelle juurest Jeanne oma teekonda algab, ütleb jumalagajätkuks: «Mine, ja saagu mis saab!»

Jeanne, isa järgi perekonnanimega d'Arc, ema järgi Romée («palverändur») sündis Lotringis Domrémy külas tagasihoidliku, kuid oma aja kohta üsna jõuka talupoja tütre. Tema lugu algab dieti 13ndal eluaastal. Ühel suvepäeval koduaias kuuleb ta «hääli». Need imelised külalised, kes nüüdsest peale tulevad mitu korda nädalas lapsega vestlema, seletavad talle Prantsusmaa traagilist olukorda ja Jumala otsust: saata Jeanne inglasi maalt välja ajama. Jeanne tunneb neis külalistes ära peaingel Miikaeli, püha Katarina ja püha Margareta — selle aja kõige populaarsemad pühakud —, kelle kujusid ta on näinud tuttavates kirikutes ja kabelites.

Alguses ajab Jeanne vastu: ülesanne käib tal üle jõu, ta on ainult lihtne karjatüdruk, ta ei oska isegi korralikult hobuse selga istuda. Kuid «hääled» muutuvad kord-korralt tungivamaks ja veenvamaks.

«Ettevalmistus» kestab üle nelja aasta. Seletada võib neid nägemusi nii, kuidas keegi soovib. Seni pole veel ükski füüsik täpselt defineerinud, mis on normaalne, paranormaalne, metanormaalne või ebanormaalne. Igatahes tütarlapsele on need rõõmurikkad kohtumised ülimalt tõelised ja annavad talle jõudu ja talenti veenda kõiki, kellega ta kokku puutub, ja ise korda saata suuri tegusid.

Kui minekutund on tulnud, pühendab ta oma saladuse ühe heatahtliku sugulase, kellel nimeks «onu Durand Lassart». See viib Jeanne'i mais 1428 Vaucouleurs'i kindluse komandandi Robert de Baudricourt'i juurde. Alguses naerab see vana sõjamees — ja arvatavasti kunagine teeröövel — tüdruku välja ja arvab, et onu Lassart peaks talle tema lolli jutu eest paar parajat kõrvakiilu andma. Kuid järgmine talv toob sõjaohud ligemale, ja kui Jeanne uuesti Baudricourt'i jutule läheb, hakkab see tütarlapse ennustusi kuulama. Jeanne'i veendumus ja vaimustus ei saa jätta külmaks. Baudricourt annab tulevasele kangelasele soovituskirja ja mõõga. Terve linn on informeeritud. Keeled käivad. Vaucouleurs'i elanikud panevad raha kokku ja ostavad hobuse ning meesterahva-ülilkonna.

Korralikult varustatud, ratsutab Jeanne paari meessaatjaga julgelt läbi vaenlase maa dofääni (troonipärija) peakorteri suunas, mis asub seekord Chinonis. Teekond on pikk ja vaevaline ja kestab üksteist päeva. Iga etapp

¹ 1945. aastast peale nimetatakse seda päeva Vöidupühaks. Ka II maailmasõda lõppes prantslastele 8. mail!

tähendab 60 kilomeetrit ühtejärge hobuse seljas. Veebruarikülmale vaatamata tuleb sageli puhata lageda taeva all.

Me ei tea palju Jeanne d'Archi välimusest. Aga tõsiasi, et ta niisuguste reisitingimuste füüsilisel vastu pidas, näitab, et tal oli igati tugev tervis. Rehabilitatsiooniprotsessil kõnelevad tunnistajad tema kaunist, sportlikust kehast ja samas seletamatust respektist, mida ta sisendas kõigile, kes tema ligidusse sattusid, nii et ükski mees ei oleks kunagi julgenud talle kätt külge panna.

Chinoni saabudes ei pääse Jeanne kohe troonipärija jutule. See laseb kõigepealt järele uurida, kes see tüdruk on ja mida ta õieti tahab. Siis organiseeritakse vastuvõtt. 25. veebruari õhtul 1429.

Chinon on igav linn. Seal pole midagi vaadata, vahel vast mõnda köietantsijat või mustkunstnikku. Aga täna saab nalja selle selgetnägijaga! Lossi suur saal on rahvast täis. Tõrvikud põlevad. Lepitakse kokku, et Charles peidab end rahva hulka ära ja saali keskele, kus loomulikult peaks seisma käskija, asuvad uhkelt riietatud õukondlased, kellest üks peaks olema dofään. Vaatame, mis tüdruk teeb. Kellega ta sisse kukub?

Aga Jeanne ei kuku üldse sisse. Ka siin aitavad teda «hääled». Ta läheb otse rahvaurrust läbi troonipärija suunas, ja kui see Clermont'i krahvile viitab, vastab Jeanne lihtsalt ja enesekindlalt: «*En nom Dieu* («Jumala nimel»), üllas prints, kuningas olete Teie ja mitte keegi teine.»

Oma selgetnägijavõimeid avaldab Jeanne dofäänile veel mitmel teisel puhul. Selles pettust ei ole. Aga mida nüüd teha? Kui tüdruk usub, et ta peab vabastama Orléans'i linna inglaste käest, siis las läheb. Aga ta nõuab endale sõjaväge. Ja see pole enam nii lihtne.

Rahvas armastab kõike, mis paistab kuidagi imeline. Aga targad mehed teavad, et neis asjus tuleb olla ettevaatlik. Seal esineb tavaliselt palju tsirkust ja silmapetet ja vahel ka Saatana vempe. Lased end sellisesse mängu tõmmata, võid end põhjalikult ära blameerida! Kuningriik on juba kuristiku äärel, nüüd võib ka veel kuningakoja au tagant järele minna.

Charles on muidu pika vinnaga mees, aga seekord otsustab ta kiiresti: Jeanne tuleb kohe viia Poitiers'sse. Seal on kuninglik parlament ja ülikool, kus asjatundjad võivad võtta selle üllatava isiksuse luubi alla. Muidugi, vana Sorbonne oleks pretiižikam, aga seal valitsevad inglased ja Burgundia hertsogi käsilased.

Kõigepealt võetakse ette arstlik läbivaatus. Tuleb selgeks teha, kas Jeanne on mees või naine, ja kui naine, siis kas ta on veel neitsi.

Neitsilikkusel on tol ajal tohutu tähtsus. See on sakraalne märk, mis eraldab inimese

tavalisest profaanist, maailmast ja võimaldab tal tungida kõrgemate sfääride saladustesse. Juba Rooma vestaalid tunnistasid seda põhimõtet ja keskaegne Neitsi Maarja kultus arendas edasi antiikset ideaali. Neitsilikkuse kontrollimine ei näi selles loos kedagi skandaliseerivat ja Jeanne ise on valmis asja korutama, kui seda peaks olema vaja.

Aga selle nii-öelda tehnilise eksami järel peab veel selgeks tegema psühholoogilised ja ideoloogilised motivatsioonid. Küsimused on mitmekesised ja keerulised, kuid Jeanne vastab kõigile ausalt ja avameelselt. Vahel tundub mõni vastus isegi veidi häbematu, kui silmas pidada sotsiaalselt kuristikku, mis lahutab alandlikku talutüdrukut kõrgetest kirjatarkadest. Nagu see kuulus lause, mida veel praegugi ohtralt tsiteeritakse ja mis vihastaks mõndagi raamatukoiliku professorit: *Il y a ès livres de Notre Seigneur plus que ès vostres* (Meie Issanda raamatutes on rohkem kui Teie omades).

Poitiers' ülikooli tarkadele tuleb au anda: nad võtavad oma ülesannet loaalselt. Nad leiavad, et Jeanne on kehalt ja hingelt terve ning puhas. Ta tunneb hästi katekismust, algab hommikut missaga, kui iganes võimalik, ja paistab moraalselt laitmatu. «Temas ei ole üldse kurja, vaid ainult head, alandlikkust, neitsikkust, vagadust, ausust, lihtsust.» Nad tunnistavad ka, et lugu «hääldata» käib üle nende mõistuse, aga et nad ei leia selles põhimõtteliselt midagi ketserlikku.

Nüüd on tüdruku tee vaba. Ta saab sõjamehe raudriided, hobuse ja varustuse. Blois' linnas ootab teda kuninglik armee. Kesknädalal, 27. aprillil avaneb Blois-Orléans'i maanteel haruldane pilt: kõige ees Jeanne hobuse seljas, käes lipp — sest lipukandja ei saa kedagi tappa, ja Jeanne ei ole kedagi tapnud — ja tema järel 7000—8000 relvastatud meest lauldes *Veni Creator*'it.²

Reede õhtul jõuab Jeanne Orléans'i värvasse. Kogu linn hõiskab. Imekombel ei liiguta end inglise piirajad üldse. Ometi oleksid nad võinud kohe vahele astuda. Prantslased ratsutasid ju nende nina alt läbi. Millega seletada sellist passiivsust? Keegi ei tea vasta. Kuid linnaelanikele on see juba ime.

Järgneval päeval hakkab teostuma ettekuulutus: üks kants teise järel võidetakse tagasi. Inglaste kaotused on rängad. Mitmed suured juhid langevad lahingus. 8. mail tõmbub vaenlane tagasi.

Teade Orléans'i võidust levib nagu kulu tuli üle maa. Inglaste moraal aga vajub alla nulli. Lüüasaamine iseenesest on masendav, aga niisugune löök, ja see naisterahvas seal

² «Tule, Looja Vaim», vana ladinakeelne kirikuhümn, mida lauldakse eriti nelipühi ajal.

hobuse seljas. . . Armagnacide³ lits! Mis sõda see veel üldse on!

Inglise väed ei toibu sellest hoobist. Siit algab Prantsusmaa uuestisünd.

Orléans'i retkel avastab rahvas Jeanne d'Arci teise isiksuse. Kõik tunnistajad väidavad, et eraelus oli see tüdruk lihtne, armas ja «veel nooruke», kuid oma meeste keskel ja lahingus tõusis esile hoopis teine inimene. Alençoni hertsogi järgi ei oleks ükski vilunud strateeg osanud paremini asju ajada, «ka mitte kahe- või kolmekümneaastase sõjakogemuse järel!»

Aga nüüd algavad raskused. On teada, et suur edu teeb ühele rõõmu ja teisele viha. Võib ette kujutada, et esimese üllatus- ja vaimustustuhina järel hakkab mõnigi end tähtsaks pidav tegelane hambaid kiristama. See tüdrukupirts kipub esirinda. Nüüd tahab veel troonipärija Reimsi viia ja seal vanas Prantsuse kuningate katedraalis terve maailma ees ametlikult kuningaks kroonida. Mis Burgundia hetsog Philippe asjast arvab? Niikuinii viib teekond Reimsi läbi vaenlase okupeeritud maa-ala. Hädaohtlik sõit pealekauba.

Charles hakkabki kahtlema. Võib-olla peaks kroonimisega ootama. Kõigepealt kanda kinnitama mõnes teises tähtsas keskuses.

Vahepeal kimbutab sõjavägi edukalt inglasi teistes Loire'i asulates, kuid Jeanne ei suuda troonipärijale selgeks teha, et võidmine Reimsis on Jumala tahe ja et sellega ei tohi venitada. Alles Patay lahingu järel, kus olevat langenud 2000 inglasi ja ainult 3 prantslast, nõustub Charles Reimsi minema. Ja nagu nõia väel avanevad tee ääres kõik linnad. Ka Reimsi võtmed tuuakse dofäänile värvasse vastu. Ja 17. juulil pidutseb kogu maa: Charles võitakse kuningaks ja tseremoonia ajal seisab Jeanne oma valge lipuga just altari kõrval.

Nüüd on Jeanne oma missiooni teostanud. Ja nüüd algab langus.

Järgmine ettevõtmine võiks olla Pariisi vallutamise. Võiks olla? Peakski olema. Sest Pariis on ja jääb Prantsusmaa pealinnaks ja praegu on seal burgundid sees. Nii arvab Jeanne, ja sõjavägi on kohe nõus Pariisi suunas teele asuma. Kuid Saint-Denis's saab selgeks, et kuningas ei tunne asja vastu huvi. Ta on oma armeest maha jäänud ja kaupleb juba Burgundia hertsogiga vaherahu tingimusi.

Philippe III, «Lääne suurhertsog», on 15. sajandi kõige vägevam vürst Euroopas. Tema valduses on suur osa Prantsusmaast. Tema võim ulatub juba Flandriasse ja Hollandisse ja koostöö inglastega töötab veel

uusid prantsuse maa-alasid juurde. See mees on tugev, kuiva südamega, kaval ja hoolimatu, küüniline. Tema uhke pilk pani värisema, nagu märgib flaami kroonik Chastellain, kui ta «kulmunurgad vihas püsti tõusid nagu sarved». Macchiavellile oli Burgundia Philippe ideaalkuju.

Ta oskas kaubelda inglastega ja hangeldada prantslastega, ja kuigi Charles teab, et selle mehe aasõna ei loe, laseb ta end rahuettepanekutega sisse vedada. Muidugi, rahvas on tüdinud ja kurnatud. Maa ihkab rahu. Aga kas ei oleks võinud end veel veidi kokku võtta, seda enneolematut vaimustuslainet ära kasutada ja nõnda võib-olla pealinnas Pariisis rahu sõlmida?

Aga ei. Charles ei taha. Ta pigem saboteerib Pariisi ründamist. Ja kui Jeanne veel linna müüri all raskesti haavata saab, annab ta armeele käsu tagasi tõmbuda.

Kuninga käitumist on püütud seletada mitmesuguste diplomaatiliste kaalutlustega. Aga miks ei võiks põhjus olla vägagi banaalne: Charles oli võib-olla lihtsalt väsinud! Ega pole alati naljaasi mängida kuningat. Charles on juba 25 aastat vana. Selles eas on noorus läbi. Jeanne d'Arc on alles teismeline, tugeva kehaehitusega ja särtsu täis. Lihtsalt ei jõua talle järele joosta.

Ja siis veel midagi, millel võivad elus olla rasked tagajärjed. Kroonikud märgivad, et kuninga üks iseloomujooni oli kadedus. Kes teab, kas Charles oma «Orléans'i neitsi» edu üle üldse nii väga rõõmustas? Võib küsida, keda rahvas Reimsi kroonimisel rohkem vaatas, kas seda kahvatut, kõhna ja kõverate jalgadega dofääni või kaunist sihvakat ime-neidu, kes seisis oma võidulipuga samas, ainult paar sammu eemal. Ilma temata poleks kuningat ollagi. Prantsusmaa valitseja ühe karjatüdruku armust! Kes teab, kuidas kurjad keeled sündmusi kommenteerisid.

Peale selle ütles Jeanne ise ka üht-teist, mis võis kibedust külvata. Kuidas oli selle «meeldetuletusega», et tõeline Prantsusmaa kuningas on Jumal taevas ja et Charles pole muud kui tolle «leitnant»? Võimalik, et kõik sellised märkused ja muud jutud, mida ajalugu pole üles kirjutanud, närisid Charles VII hinge.

Charles viib oma sõjaväe tagasi Loire'i äärde. Ka Jeanne võetakse kaasa. Terve talv 1429/30 möödub enam-vähem vaikselt ja rahulikult. Tänuks teenete eest tõstab kuningas d'Arci perekonna aadliseisusesse, Jeanne'ile tehakse komplimente ja kingitusi. Kuid on tunda, et midagi on viltu. Ja inglased on veel kontinendil. Ja Burgundia Philippe komplotteerib.

Kevadel ei pea Jeanne enam vastu ja asub

³ Armagnacid toetasid Prantsuse kuningauid Burgundia vürstide vastu.

peaaegu salaja teele. On teada ja kuulda, et kuningameelsed partisanid opereerivad üsna Pariisi ligidal. Neid peaks aitama.

Kuid Meluni linna kaitsekraavil ilmuvad jälle «hääled», kindlad ja optimistlikud nagu alati, kuid seekord on nende sõnumi sisu ängistav: Jeanne langeb vangi, veel enne jaanipäeval!

Nüüdsest peale on päevad loetud. Küllap Jeanne'i peas keerlevad samad mõtted kui kõigil, kes on mingi protsessi käima pannud ja ei saa enam pidama. Ja ei tea, kas tohibki seda mingil viisil takistada. Elu üks suuremaid probleeme ongi ju õige ja vale eristamine. Mis oleks antud olukorras õigem või parem? Jeanne igatahes ei jää seisma, vaid tormab edasi, saatusese vastu.

Vahepeal on sõdijate huvipunkt nihkunud Compiègne'i, põhja poole Pariisi. Kuigi vahe-
rahu oli alla kirjutatud, ei takistanud see ometi burgundlaste askeldusi. Jeanne mõistis võib-olla paremini kui Charles VII Compiègne'i kindluse tähtsust Belgia—Pariisi—Burgundia teel.

Kuid siin jätavad kuninglikud väejuhid tüdruku peaaegu üksi. 24. mail on tema käsutuses vaid kätputäis prantslasi ja umbes 200 itaalia amburit. Õhtul Compiègne'i värava ees piiravad vaenlased ta sisse ja tõmbavad hobuse seljast maha. «Häältel» oli õigus — veel enne jaanipäeva. . .

Nüüd ilmub ajaloolavale Beauvais' linna kuratlik piiskop Pierre Cauchon, kes võtab neitsi Jeanne'i asja enda hoolde ja kaupleb ta burgundlastelt välja. Jeanne müüakse inglastele maha 10 000 kuldeküü eest.

Vangi teekond läheb nüüd Arrasi kaudu ookeani äärde. Le Crotoy lossis antakse Jeanne inglastele üle. Siis järgnevad Saint-Valéry, Eu, Dieppe ja viimane etapp Rouen.

Jõuluks 1430 saabub Jeanne Bouvreuil' kindlusesse (Roueni lähedal), kus ta peab veel viis kuud vaevlema, õitsiti radkettidega voodi külge seotud ja ümbritsetud jõhkratest inglise valvuritest, kes vahetevahel püüavad teda käperdada. Kaitsetu vang ju ei ole enam mingi pühak, keda peaks respektseerima. Lauasa ime, et keegi ei suuda teda seal ära vägistada.

Kohe, kui Jeanne d'Arci vangilangemine saab teatavaks, nõuab Pariisi ülikool teda endale. Ajaloolane Régine Pernoud, kes on põhjalikult uurinud Saja-aastast sõda, arvab, et Jeanne langes kõigepealt ohvriks Pariisi ülikooli vihale. Pariis oli tol ajal kõige kõrgem moraalne ja juriidiline autoriteet Prantsusmaal. Tema teadis kõik ja tema otsustele ei tohtinud vastu vaielda. Tema ükski tegi vahet imede vahel, tema määras, milline nähtus tuleb Jumalast, milline Kuradist, ja mis on

lihtsalt hüsteerika vili või labane luiskamine. . . Ja nüüd, kujutage ette, tuleb kuskilt kaugest maakolkast harimatu karjatüdruk ja julgeb terve maailma ees väita, et tal on sidemed Taevariigiga. Otse sed sidemed, ilma ülikooli kontrollita! See on ketserlus! See on teotamine! Seal peab kiriku jurisdiktsioon piiri panema.

Inglased on nõus kirikukohtuga, aga tulgu see kokku nende maa-alal, mitte Pariisis. Rouen on selleks paras paik. Olgu siis. Aga ka Pariisis liigutatakse ajusid. Ja kuidas veel! Kõik teaduskonnad eraldi võtavad küsimuse käsile. Arutatakse, diskuteeritakse, vaieldakse, kommenteeritakse, tehakse retoorikat — nagu tänapäevalgi! — ja siis organiseeritakse üldkoosolek, kus tehakse teatavaks uurimuste tulemused: see naine on «äraandja, salakaval, õel, inimverejooja» jne. Teisal lisatakse juurde «skismaatiline, usutaganeja, valetaja, ennustaja» jne. Otsest nõidust talle ette ei heideta. Nõidus pole veel moes. Sada aastat hiljem oleks ta kindlasti kõigepealt nõiduse motiivil tuleriidale saadetud. Moelollused ei esine ainult rõivastuses. . .

Kõik professorid, doktorid ja magistradid otsustavad üksmeelselt, et Jeanne d'Arc tuleb üle anda ilmalikule võimule, kellel on voli teda ärateenitud surma saata.

Akadeemik Gabriel Hanotaux imestab, et kogu selle õpetatud seltskonna seas ei tõusnud ühtegi häält neiu kaitseks. See kuritegelik üksmeel on üks suuremaid müsteeriume Prantsuse ajaloos. Hanotaux märgib ka, et Jeanne d'Arci surmaga langeb vana uhke Sorbonne'i prestiiž. Tahn Roueni tuleriidalt määrib jäädavalt ülikooli hiilgava fassaadi.

Pierre Cauchon, kes kogu protsessiasja organiseerib, on ka Pariisi ülikooli tegelane. Tema õpingutest pole midagi teada, aga 32-aastaselt on ta juba ülikooli rektor. Ta tegeleb ka poliitikaga ja peab diplomaadi ameteid. Usuasju hakkab ta alles hiljem uurima, siis kui neist kasu on. Ja ka sel alal oskab ta trügida esirinda. Tohtu tahe end maksma panna ja hea suuvärk lubavad tal kümneid ameteid kokku ajada. Burgundia hertsogi survel tehakse sellest «hapust inimesest» (*aigre homme*) Beauvais' piiskop. Jeanne d'Arci protsessi ajal on ta umbes 60aastane, kuid ikka veel nälgjane raha ja võimu järele.

Ülekuulamine algab 21. veebruaril 1431.

Kohus, mille Cauchon on Roueni kokku kutsunud, esitab end kirikukohtuna, aga selles on niipalju seadusvastast, et tema otsused on *eo ipso* illegaalsed. Kõigepealt juba koosseis. Ülekuulajaid on 42, igasuguseid doktoreid ja muid tarku mehi. Aga puudub Roueni aseinkvisiitor, kes peaks istungeid koos Cauchoniga juhatama. See mees püüab kõrvale põigelda, kuna ta tunneb asjas juba algusest peale väävlihaisu. Alles kakskümmend päeva

hiljem, kui Pariisist tuleb käsk, venib ta kohtusaali!

Küsimused, mis Jeanne'ile esitatakse, on kavalad, kõverad ja määratud kohtualuse aukuajamiseks. Kuid Jeanne vastab targalt ja osavalt, nagu oleks tal kogu teoloogia ja kõik seadusekoodeksid peas. Pealtkuulajad satuvad vaimustusse, ja kära ning sumin saalis läheb nii segavaks, et juba paar päeva pärast algust tuleb publik välja ajada.

27. märtsil algab kohtumõistmine. Jeanne võitleb, nagu ta suudab. «Hääled» õhutavad teda vastu pidama ja rõõmsat nägu näitama. Nad ennustavad ka peatset vabastamist. Aga millal taipab Jeanne ise, et see «vabastamine» tähendab surma?

Kohtunikud on tulivihased: kaebealusel on häbematus ja irooniat. Ta ei lase end heidutada, ta ei lähe oma seletustega sassi ja ei võta ka midagi tagasi oma missiooni-loost.

Ei jää muud üle kui tunnistada see jonnakas naine kohtule vastuhakkajaks, järelikult kirikuvastaseks, järelikult usuvastaseks, järelikult jumalapõlgajaks jne. Ülikoolis õpitud loogikat saab siin nüüd kasulikult rakendada.

Aga Jeanne jääb kõikumatuks nagu kalju. Ta pole kunagi valetanud, kunagi tapnud, kunagi midagi Jumala või kiriku seaduste vastu ette võtnud. Tal ei ole midagi kaitsta ega kahetseda: «Kui ma näeksin, et tuli on süüdatud, haokubu kohal, ja timukas valmis tuld piirama, ja kui ma ise oleksin tules, ma ei ütleks midagi muud ja ma kordaksin surmani seda, mis ma juba ütlesin.»

Kohtusekretärgi satub hasarti ja märgib protokollile äärel: «*responsio superba*» («uhke vastus»).

Jeanne on igal juhul surmale määratud. Selles suhtes ei ole mingit probleemi. Aga temast ei tohi märtrit teha. Peaasi, et ta oma jumaliku missiooni ära salgaks, sellega isend ja Prantsuse kuningat kompromiteeriks.

Aga Jeanne ei lase end ühegi konksuga õnge võtta. Ei jää muud üle, kui organiseerida vastuvandumise stseen Saint-Oueni surnuaial. Veel kord peavad ülikoolihärrad oma kõnesid, ja siis sunnitakse Jeanne alla kirjutama mingile deklaratsioonile, mille sisu tal endal pole selge. Hilisemad tunnistajad väidavad, et ette loetud prantsuskeelne tekst oli väga lühike ja täiesti erinev pikemast ladinakeelsest, mis kanti protokollile. Tüssamine oli siiski õnnestunud.

31. mail kell 9 hommikul sõidutatakse Jeanne vanglast Roueni turuplatsile, kus ootab juba kõrge tuleriit. Tänavad on rahvast täis. Neiu upitatakse tuleriidale. Tal on peas mingi mitra-taoline ehitis, millele on kirjutatud: *Apostate, idolâtre, hérétique, relapse*

(«usutaganeja, ebajumalakumardaja, ketser, tagasilangenu»). Jeanne protesteerib veel ja kinnitab rahva ees, et ta on tegutsenud ainult Jumala käsul ja et «hääled» pole teda petnud. Tema viimane palve on näha risti, mis talle tuuakse naaberkirikust, ja viimane karjatus hinge heites, mis on kuulda tuleragina keskelt: «Jhesus!»

Räägitakse, et Winchesteri piiskop, kes oli seisnud tuleriida ääres, olevat nutnud. Aga tema oli see mees, kes andis käsu Jeanne d'Arci tuhk Seine'i jõkke visata, et kellelgi ei tekiks ideed seal mõnda reliikviat tulevaste põlvete jaoks välja noppida...

Kui inglased 19 aastat hiljem Rouenist lahkusid, andis Charles VII käsu «Orléans'i neitsi» protsess uuesti üles võtta. Jeanne'i mustamine häbistas ka kuningat, keda see oli viinud kroonimisele. Kui üks on ketser, küllap siis teine ka, eks? Tunnistajaid oli veel küllalt üle terve Prantsusmaa, sõjamehi, relvakaas-lasi, preestreid, kerjasmunki, emandaid, kelle juures Jeanne oli oma sõjaretkil korteris olnud jt.

See teine protsess, nn rehabilitatsiooniprotsess on eriti huvitav Jeanne'i isiksuse tundmaõppimiseks. Kõigil on neust ainult head öelda: ta oli tasakaalukas, töökas, heatujuuline, abivalmis, lapsepõlvakaaslaste arvates vahest ehk liiga vaga — käis liiga tihti kirikus, ei teinud mürtsu nagu lapsed harilikult jne.

7. juulil 1456 tühistab kohus kõik eelmise protsessi otsused. Tuleriida kohale Rouenist pannakse mälestuseks suur rist ja kahetsusprotsessioonid käivad läbi linna, et rahvale selgitada seda suurt ülekohtu, mis seal on sündinud.

Jeanne'i au oli pestud. Kõik alatud kaebused jäädavalt tagasi lükatud. Aga tähtis oli veel alla kriipsutada tema positiivset osa Prantsusmaa ajaloos. Tema saavutused olid imelised, tema isik puhas ja helge. Rahvas tundis, et Rouenist põletatu oli püha. Aga nüüd oli vaja ka kiriku tunnustust.

Rooma kirik on imelugude suhtes umbusklik. Pühaku tunnus pole mitte imetegemine, vaid tema metafüüsiline küpsus. Pealegi on Jeanne d'Arci teekond niivõrd originaalne, et seda ei oska *a priori* mingisugusesse senituntud lahtrisse või kategooriasse paigutada. Sellepärast kestab kolmas protsess — kangelase kanoniseerimine — mitusada aastat. Alles aastal 1920 kuulutatakse ta ametlikult pühaks ja Prantsusmaa kaitsepühakuks.

Jeanne d'Arci lugu pakub mitmesuguseid teemasid järelemõtlemiseks. Üks neist võiks olla elu ja aja suhe. Kui Jeanne suri, oli ta alles 19 aastat vana, aga tema kohta kirjutatakse veel praegu pakse raamatuid.

REIN VEIDEMANN
Uku Masingu ülemlaul

Uku Masing. Ehatuule maa. «Loomingu» Raamatukogu» 1988, nr 1. 74 lk.

Niisugune võiks olla üks «Ehatuule maa» nimesid. Üks paljudest võimalikest. Põhjenduse, miks «ülemlaul» just esile tõstetud, püüan anda allpool. Siinjuures jätkan osutusega teistelegi variantidele. Teen seda Uku Masingu esseeraamatu (käsikiri aastast 1952) ja Bernard Kangro poolt Uku Masingu kohta kirjutatu («Arbujad», Lund, 1981) toel. Kui juba Kangro kaasarbujana ja Masingu kirjandusse tulemist lähedalt näinuna ütleb oma käsitluse olevat üksnes «k a t s e Uku Masingu luulet lahti mõtestada», siis ei saa siinkirjutaja sellelegi pretendeerida. Napib haridust kõigi nende sügavuste valgustamiseks, mis Masingul luule kuju võtnud. Aga aukartusest kõneleminegi tohiks olla omal kohal. Lohutuseks olgu mõte, et midagi kindlalt ütelda on lootusetu, sest miski pole absoluutselt ükski. «... kirjeldada midagi saame ainult suhetades yhe nähte muude taolistega ja unustades kõik muuloomulised nähted» («Uskumisest»).

Üks hõlpsamini leitavaid kirjelduse lähte-kohti võiks olla «Ehatuule maa» pidamine «armastuse päevikuks». Kogusse koondatud luuletused on ajavahemikust 1937—1939. Vaid üks luuletus on dateerimata. Teiste sündi tähistab päev või kuu, mitmel lühem ajavahemik. On päevi (6., 8. jaanuar, 11.—12. veebruar, 20. märts, 7. juuni 1938), mis andnud kaks luuletust. Luuletuste kronoloogiline rittaseadmine pakus võimalust võrrelda ajas kulgenud tundmuse peegeldust põhimõtetestikuga, mille alusel autor ise oma luuletused reastanud või kavatsenud reastada. Ehk teisisõnu, me saaksime sel moel pildi spontaansuse ja intentsiooni kokkujooksust või -põrkest. Et see väga suur ettevõtmine on, siis piirdun siin vaid vihjega sellele ahvatlevale võimalusele. Olgu ometi rõhutatud, et «Ehatuule maa» n-ö tundmuslik kulminatsioon vähemasti luuletuste rohkuselt satub 1938. aasta esimestele kuudele. Samal ajal («Akadeemia 1938, nr 3) kuulutab arbujate «ristiisa» Ants Oras: «/.../ praegu eesti kirjanduses on uuesti toimumas ümberkihistumine /.../ ning on etrevalmistusel ja osalt juba teostunud uus murrang.» Pole kahtlust, et Masing Alveri,

Talviku, Kangro, Sanga, Merilaasi ning Viidingu kõrval seda murrangut silmatorkavalt väljendas, kuigi ta luulelooming nii sel perioodil kui pea elu lõpuni oli ikka rohkem iseendale kui teistele määratud. *Post factum* võime arvata vasti väita, et «Neemede» erandikkuse kõrval kujutasid ka Masingu lüürilised pöördumised ning pihtimused uut kvaliteeti eesti toonases armastusluules. Võin eksida, aga siin näib olevat saanud uue luulekeelse väljenduse see, mis võimalik kokku lugeda Enno müstilisest igatsusest, Underi ekstaasist ja Visnapuu kirjadest Ingile. Samas tuleb tunnistada, et ühelegi nimetatutest üksiti võttes pole võimalik ta luule elementistikku taandada. Kahtlen ülepea, kas Masingul ongi vahetut geneetilist seost eesti varasema luulega peale sümbolitest ornamendiks kujundatud keele, kasutatava värsimõõdu ning riimide. Ei vihja oma käsitluses sellele Kangrogi.

Eraklus, iseenesega olemine, enese täius-tumise läbi Jumalani pürgimine on Masingu loojapalge üks tunnusjooni. Inimene saab õndsaks (täiskasvanuks, täiuslikuks) uskumise-ga-autosugestiooniga, kirjutab Masing essees «Normaalse mõtlemise armetusest ja uue saamise lootusest». Aga seda vaid tingimusel, et Kristus on esimene vendade seas. Võti Masingu *credo* (ning selle luulekeelse vormi) avamiseks kätkebbki mu meel-st eespool väidetule järgnevas lõigus, mida tsiteerin kogumahu:

«Uskuda Kristuse sisse tähendab uskuda, et «minagi» lähen Kristuseks. Või puht-juriidiliselt väljendatult: pretsedent on olemas ja tee on vaba. Ainult ses mõttes on Kristus Lunastaja. Nagu olend, kes on käinud Kuu pääl, sellega kummutanud eksiarmu-mused, et Kuud pole, et ta on usubjekt vaid, et pääs sinna on võimatu. Pole oluline, et «mina» ise teen täpselt sama järgi, sest uskudes seda saan omaks Kristuse kogemused. Aga niipea, kui Kristus on Jumal, on kogu see õpetus väär. Et Jumal on käi-nud Kuul, ei avita mind kuidagi. Ma võin seda uskuda ja väriseda nagu Jaakobuse kuradid. Siis «minu» lunastus tõepoolest avaldub ainult mu tegudes, usk sellesse, et Jumal «minu» on lunastanud, ei lunasta mind. Ma ei oska kyllalt selgelt sõnastada seda erinevust, mis ometi on väga selge ja lihtne. Kui «mina» usun, et olen saanud Kristuseks, siis ei vaja «mina» mingit koodi, ma teen tema tegusid. Teod on endast-

mõistetavad, aga sekundaarse tähtsusega. Tõepoolest on tähtis, et olen uus krea- tuur ja elan uut elu. Kui aga «mina» ainult vabanen patusest loomusest, siis vajan kohe uut koodi käitumiseks, tähtsad on minu teod, mitte mu uus loomus. Seda tegelikult pole olemas veel, seda ma ehitan alles oma tegudega. Kahtlen, kas kunagi saan valmis.» (Minu sõrendus — R.V.)

Masingu kõrval tean veel vähemalt üht, kes nii kirglikult inimese enda jumaliku loomuse võimalikkusesse uskunud, jumala kui täiuslikkuse ekvivalendi inimesesse toonud — see on Ludwig Andreas Feuerbach. Feuerbach nagu Masingki (või vastupidi) näeb teed selle saavutamiseks armastuse läbi (Feuerbachi tuntud armastuse religioon).

Agas armastus, millega Masing kokku puu- tub, millest ta laulab ja kõneleb, ei ole imperatiiv nagu Feuerbachil, öö kargust veel õhkuv, ent koitu kuulutatav, vaid tõe- poolest leebe, ehatuline. Masingu «armastus» signaliseerib meie (inimese) eba- täiuslikkusest, keskpärasusest, poololemisest, suutmatusest («sest ma ei jõua midagi Jumala meele jaoks»). Kui vähe me tegelikult teame, kui sobimatud, puudulikud oleme, kui vähe me ülepea midagi väärima — need äratundmised näivad olevat Masingule inimsuse/jumalikkuse tärgkamise eeldusiks. Tunda rõõmu piskust, mis antud, ülendada see enda jaoks suureks ja üritada olla sulle antu vääriline — selle võtab kokku fraas 29. IX 1938 kirjutatud tekstis: «Muud pole vaja, lepin aimega, et on hääd.» Ja seegi sobiks pealkirjana üldistama «Ehatuule maad».

Agas ometi kirjutasin: «Uku Masingu ülemlaul». Üks põhjusist oli tekstist tõusev tervikelamus, otseku eemalt vaadates pilti, eristamata selle faktuuri ja värvigammat, lastes pildil endasse tulla, mitte aga ise pildisse sisenedes. Pärast, Masingu sõna- voolust, rütmist väsidest (jah, just väsidest, nagu väsib inimene küllusest) ja loetud juba üksiti kaaludes tuli järeldus, et seegi äsja kogetud endasse-tulla-laskmine on Masingule lähedane, aktiveet, tunnetamine järele- andlikkuse, endasse ammutamise läbi — nii- siis totaalne andumine. Ja seejärel Saalomoni ülemlaulu üle lugedes märkas in (kas nüüd juba Masingu silmadega?) sealgi kesksena andumust kui väärtuste väärtust. Ja seda, et tõeline ülestõusmine (ülendamine) on võimalik armastuses, milles armastatav muude- takse Jumalaks, kelle vääriline olla püüdes jumalikustub armastajagi. Ehk seesama nüüd juba Masingu sõnadega:

Õöl järveks laiad. Ja siis äkki tõusvad yles ta põhjas kõik need elusad, kes koolnud paeks just nagu lausunuks käed loitse Sinu syles või yksindus me ymber valgenenuks aeks.

Kas ise tead? Või tunned vaid, et ajast suurem nyyd oled, lõpmatusse ootamatult said, puil pehmenesid lehed nii, et juur on juurem ning saareks paisus, mis vast oli laid. . .

MART SUSI

Laastude lendamisest

Thomas Mann. Novelle. Saksa k tlk Heli Mattisen. «Eesti Raamat», Tallinn, 1987. 256 lk.

Kõigepealt määratlegem kindlaks oma po- sitsioon. Igavuse vältimise eesmärgil me loobume aksioloogilisest ning kirjandusaja- loolisest lähenemisest, sest kirjanduskriitilise artikli sisuliste võimaluste juures me siin nii-või-teisiti ei pääseks referatiivsusest, samuti põgusagi harituse juures me arutlus- käike alustades teaksime juba ette, kuhu lõpuks välja jõuame. Me võtame selle lõpp- tulemuse lähte-aluseks. Me fikseerime üks- kõikselt, et siinses raamatus toodud Thomas Manni novellid kujutavad endast kirjandus- likku väärtust. Meid huvitab, kas seda tõdemust sedastades me esineme üksnes vaidlustatava maitseotsustusega, või väljen- dame sellega meist sõltumatult esteetilist fakti? Selle huvi rahuldamine eesmärgil me lahutame Th. Manni tekstid elementide- deks — näiteks kirjaniku maailmataju põhi- kategooriad, tegelaste ja tegevuste kujutamise viis, teksti kontseptsioon — ning võtame nende kõigi suhtes negatiivse hoiaku. Ometi võime vist intuiitiivselt öelda, et isegi kui me suudame oma negatiivse hoiaku igä- külgelt ära põhjendada, osutades Th. Manni novellide elementide nõrkadele kohtadele, ikkagi ei vähenda see kirjaniku loomingu tõelist esteetilist väärtust. Järelikult tõeline esteetiline väärtus ei ole maitseotsustus. Kas me Th. Manni novellide põhjal saame leida mõne tõelise deskriptiivse esteetilise kategooria?

Meenutagem kõigepealt Aristotelese ideed, et draamas (meie tähenduses kirjan- duses üldse) huvitavad meid eelkõige tege- lased ja süžeed. Kui me nüüd suurusühikute tasakaalustamise eesmärgil asetame Th. Manni novellid Aristotelese teooria valgus- vihku, siis näeme, et Th. Manni süžeed vastavad Aristotelese nõudmistele. Nii on kir- janik keskendunud vaid ühele peamisele arenguliinile. Aristoteles liigitas süžeed liht- sateks ja keerulisteks, kusjuures viimast ise- loomustas kas, esiteks, asjade oleku üle- minek selle vastandiks, või teiseks, muutus teadmatusest teadmisele, või mõlemad tunnu- sed korraga. Th. Mannil kohtame teist

tunnust. Näiteks Johannes Friedemanni elutunnetus teeb täispöörde, Gustav von Aschenbach hakkab maailma nägema uute silmadega. Samuti on enamikus pikemates novellides täidetud Aristoteelse tingimus, et peategelase saatuses toimugu pööre õnnelt viletsusele. Nii on see novellides «Väike härra Friedemann», «Tristan», «Surm Veenetsias».

Niisiis me oleme tuvastanud, et Th. Manni novellid on vastavuses Aristoteelse väärtusteooriaga. Enam ajalooliselt läbi-proovitud argumenti on raske leida. Kas me võime nüüd väita, et Th. Manni novelli-looming on selle vastavuse tõttu esteetiliselt väärtustatav? See oleks võib-olla sama, mis öelda, et sonetivormi kasutamine teeb luuletuse juba ette nauditavaks. Pidades kinni eespool antud lubadusest, asugem Aristoteelse teooria (ning ühes sellega Th. Manni novellide süžeede ülesehitusprintsipide) suhtes negatiivsele seisukohale. Võtame näiteks Aristoteelse väite, et poeedi paremus ajaloolase ees seisneb ses, et kui esimene tegeleb asjade universaalsete külgedega, siis teine keskendub üksikutele reaalelu faktidele. Th. Mann kuulub kahtlemata esimesesse kategooriasse. Küsigem nüüd ometi, kas tegelemine universaalsete külgedega ikka on paremus? Sest kirjutamine asjadest nii, nagu nad võiksid olla, eriti aga keskendumine ühele eluloolisele süžeeleeniile toovad siinkirjutaja arvates kaasa teatava psühholoogilise pinnapealsuse ja lihtsustamise. Nii me ei näe Th. Manni novellitgelastel detailselt esitatud psühholoogilist evolutsiooni. Tõsi, tavaliselt toimub peategelaste elutunnetuses mõni otsustav ümberhäälestumine, kuid see tuleb hoobilt ning kulgeb imekspandavalt kiiresti. Seetõttu näib see ümberhäälestumine ka skemaatiline ning ebasusutav. Näiteks toimub härra Friedemanniga kaheksa päeva jooksul «paradigmaline» muutus, kuid kirjanik ei pööra selle kirjeldamisele erilist tähelepanu. Näib, et see protsess polegi talle oluline; olulised on see, milline härra Friedemann oli enne seda muutust, ning see, milliseks nimetatud härra oli saanud peale seda muutust. Ka nende olekute kirjeldamisele ei keskendu Th. Mann järgitult, vaid avab härra Friedemanni suhteid maailmaga. Näib, et härra Friedemann, Tristan, Tonio Kröger ei ole Th. Mannile iseseisvateks «uurimisesemeteks», vaid meetodiks maailma tunnetamisel. See tähelepanek võib-olla aitab seletada, miks kirjanikul inimese «mina» sageli tundub muutumatu, üheselt ning vaidlustamatult kirjeldatav nähtus. Vastandsuunda esindavad siin näiteks D. H. Lawrence, M. Proust, V. Woolf, kelle arusaamade järgi on eksitus ettekujutus inimese individuaalsusest kui

püsivate joonte kogumist, mis käitumises avalduvad. Kõrvutades Th. Manni loomingut nimetatud kolme kirjaniku loominguga, võime teha sakslasele etteheiteid teatavas psühholoogilises jäikus.

Kuigi olen nüüd täitnud eespool antud lubaduse eitada Th. Manni loominguprintsipi, ei ole mul raske märgata, et tegelikult kaob mu etteheiteil põhi alt. Esiteks sellepärast, et isegi kõige suurema soovi juures me vist ei saa osutada neutraalsele kriteeriumile eelistamaks näiteks V. Woolfi põhimõtteid Aristoteelse omadele. Sest millisel teisel alusel kui esteetilisel isekusel võiksime ühtesid loominguilisi eesmärke seada teistest ülemaks? Teiseks ja peamiselt langeb etteheiteilt põhi alt aga seepärast, et vaatamata süžee ülesehituse ning tegelaste iseloomustamise ühekülsusele, saavutab Th. Mann ometi «puhastava» mõju. Tema tekstid on jõulised ning intensiivsed. Küsime: mille tõttu? Üks võimalik ja tõenäoline vastus on: seepärast, et ta kasutab ära oma loominguprintsipide tugevad küljed, et ta on seejuures lõpuni ü h e k ü l g n e.

Kui ma eelnevalt leidsin Th. Manni inimesekujutuses psühholoogilist jäikust, siis leiab see arvamine kinnitust, kui pöörduda novellide konseptuaalsete aluste poole. Mulle näib, et kirjaniku tekstid pole põhimõtteliselt mitte kirjeldav-psühholoogilise, vaid filosoofilise rõhuasetusega. Sest psühholoogiline tekst eeldab minu arvates oletuslikke otsustusi ning väldib kategoorilisi seisukohavõtte nii-ja-niisuguse psühholoogilise olemisvõimaluse kohta. Th. Mann aga ei oleta kusagil ning teab alati täpselt ning otsekohe, kuidas ühte või teist tegelast iseloomustada selle olulisemates joontes. Olen alati tundnud nõrka vastumeelsust teoste suhtes, kus kirjanik jagab jumalikku teavet selle kohta, mida keegi tegelane mingil ajahetkel t e a b või tunneb. Th. Mann teeb seda sageli. Näiteks on minu silmis sisutühjad ning pealiskaudsed järgmised laused. «Ta vaatas jahmunud ja hirmunud pilgul enda sisse, nägi, kuidas tema tundemaailm, nii õrnalt hoitu, alati nii leebelt ja targalt koheldu, oli nüüd järsku oma unelevast olekust välja rebitud, ülespiisutatud ja segi paisatud. — Ning äkitselt, täieliku endaanustuse, pöörítése, joobumuse, igatsuse ja piina seisundis/.../» (lk 16). «/.../ Aschenbach, tundes end piinlikult puudutatuna, keeras ringi ja hakkas piki tara eemale kõndima, otsustades muu seas, et ei pööra sellele mehele edaspidi mingit tähelepanu» (lk 192). Ei usu taoliste avalduste kontrollitavusse. Th. Manni loov teadvus näikse siin esinevat kõikvõimsana.

Ometi jooksevad needki etteheited tühja. Sest siin kirjanikule pole kontrollitavus vist

väärtuseks. Kuidas teisiti seletada, et siin-vaadeldavas raamatus toodud pikemate novellide kõik tegelased esindavad igaüks oma elustiili selle äärmuses. Niisugune polariseerumine on aga vajalik seetõttu, et novellide põhiteemaks on kahe vastandliku elutunnuse konflikt. See viib mõttele, et võime kirjaniku novelle määratleda kui ideenovelle.

Mõiste selgitusena märgin, et ideeromaane on kirjutanud näiteks H. James, kes on erinevatele elukäsitlustele jätnud teostes ühesuguse ruumi, analüüsinud ühtesid ja samu nähtusi erinevate elukäsitluste pinnalt, ühte teisele eelistamata. Ideeromaani vastandiks on peetud nn misjonärlikkude romaani. Selle kategooria markantseks näiteks on «Onu Tomi onnike», minu arvates ka F. Mauriaci romaanid. Siin on autori eesmärk viia lugeja mingitele kindlatele seisukohtadele, näidata ühe elukäsitluse paremust teise üle.

Th. Manni novellides kohtame vastandlikke tegelaspaare. Need on härra Friedemann ja proua von Rinnlingen; kirjanik Spinell ning ärimees Klöterjahn; Tonio Kröger ning Hans Hansen; Gustav von Aschenbach ning Tadzio. Esimesed edustavad vaimseid ning loomingulisi väärtusi, teised kehastavad Elu. Th. Mann aga kusagil ei osanda esimeste üleolekule teistest mitte mingite omaduste poolest ning seetõttu me ei või teda nimetada misjonäriks. Ehk ei teegi ta seda otsesõnu, vaid vihjab ridade vahel? Ehk näiteks sõnapaar «sinisilmised ja heledapäised» on väärtusmõiste, sisaldab hinnangut? Ometi tekste tähelepanelikult lugedes peame sellise arvamise hülgama, sest näeme, et Th. Mann piirdub konfliktist jutustamisega, laskumata arvustamisega.

Tõsi, esimesena nimetatud tegelased kõnelevad tunduvalt enam kui teised (v.a ärimees Klöterjahn) suurepärase monoloogi

lk 64—67), kuid Elu edustavad veel kõrvaltegelased ning tegevuste olustik. Võib-olla ei ole liialdus väita sedagi, et novellide tegelaspaarid esindavad n-ö «puhtal» kujul vastandlikke ideid. Selline kirjutamisviis ei paku psühholoogilisest ega esteetilisest küljest erilist huvi. Sest väljendades suurt ideed ei saa esineda samal ajal peene esteetiku ega sügava psühholoogina. Nagu me ei kujuta ette, et filosoof on ühtlasi elegantne härrasmees või asjatundja selles, kuidas elu valitseda.

Niisiis võime eelöeldut kokku võttes sedastada, et Th. Mann ka idee-kirjanikuna on järjekindel ning ü h e k ü l g n e.

Siiani oleme vaadelnud Th. Manni novellide «tõelist väärtust» ja leidnud, et vähemalt üks selle komponent on ühekülgus. (Mõiste «tõeline väärtus» sisustamisel pean silmas Matthew Arnoldi väidet, et «Poet või luuletus võib olla meie väärtus ajalooliselt, neil võib olla meie väärtus isiklikel põhjustel, ning neil võib olla meie tõeline väärtus».) Sõnastades seda mõtet ümber huvitagem, kas Th. Manni novellidel on mingi eriline väärtus eesti lugejale siin ja praegu? Sest Th. Manni teema — elu ja vaimu vahekord — tundub praegustes majanduslikes ja sotsiaalsetes oludes erilisel tähelepandiv. Kas pole mitte praegune olustik selline, et emmale-kummale, elule või vaimule pühendumine võtab kogu energia ning aja?

Ja ometi võime koguda andmeid, et Elu on tugevam ning külgetõmbavam kui metafüüsilised väärtused. Nii ihaldavad kõik saksa kirjaniku poolt kujutatud metafüüsikud, et Elu kas võtaks neid omaks või osutaks vähemalt mõistmist. Nii tundub praegu, et enamik eesti kultuuriinimesi on samal ajal ka poliitikud. Nii ka Th. Mann oma suuruse saavutamiseks kasutab Elult laenatud põhimõtteid — ühekülgust ja vitaalsust.

KALEIDOSKOOP

JAAN KAPLINSKI

Tartu vaimust ehk Ülikooli ja Supilinna vahel

Tartus on uut ja vana, seda, mis Tartu vaimuga seostub, ja seda, mis jääb tast kaugeks, kuulub rohkem kokku ajaga kui kohaga. Nagu paljud tehased, mille toodangust me suurt ei tea, ja kus põlistartlasi suurt ei tööta. Kas need kaks — oma ja võõras vaim — kunagi kohtuvad ja integreeruvad, on küsimus, millest väga võimalikult sõltub see, kas Tartu jääb Tartuks, ülikooli- ja teaduslinnaks või ei. Esialgu aga on Tartu vaim oma omaette-olemises säilitanud päris palju endisest, on end läbi raskuste edukalt taastootnud ja liigub-areneb omaenda ruumis omaenda seaduste järgi.

Tartu vaimu iseloomustamiseks sobivad hästi mõned sümbolised polaarsused. Näiteks Ülikool ja Turuhoone ning Tähtvere ja Supilinn. Nende polaarsuste vahele Tartu vaim paigutubki ja nende vahel ta energia-kese kõigub, sõltudes Aja vaimust või muust. Vahel on peal Ülikool, vahel Turuhoone, vahel valitsemas Supilinn, vahel Tähtvere meel ja keel.

Mina olen kasvanud ajal, kus tooni andis ja oma territooriumi laiendas Supilinn, agul, kus igaüks katsus ära elada ja edasi jõuda, nagu oskas, ja kiskus vimma üleaedsega või korterinaabriga. Võimalused ei vastanud võimetele ja ambitsioonidele — konkurentid olid vahel õige jõhker.

Aga ega see Tähtveres, kus võimalused laiemad, alati parem ole. Konkurentsi oli ja on siingi. Konkurentsi on Ülikoolis ja Turuhoones, nii et needki kaks asutust on üksteise moodi. Vahel meenutab Ülikool Turuhoonet. Vahel meenutab Turuhoone Ülikooli. Mu kadunud ema, kes oli suurema osa elust veetnud Tartus, väiksema Pariisis ja Essenis, ütles kord, et turueidid on veel ainsad tõesti viisakad teenindajad Tartus. Kui Ülikool on hoidnud linnas kõrgkultuuri taset, on Turuhoone hoidnud kaubanduskultuuri taset. Mis ime siis, et need, kes Ülikoolis teevad kultuuri ja saavad selle eest head palka, armastavad käia Turuhoones õunu, liha, sibulat ja lilli ostmas. Kultuur tõmbab kultuuri ligi.

Nagu kõik vaimud, püüab ka Tartu vaim ühtsuse ja korra poole. Ühtsuse ja korra poole püüab nii Turuhoone kui Ülikool, nii Tähtvere kui Supilinn. Igaüks teeb ja taotleb seda omal viisil. Teadlane püüab

segast selgemaks seletada, transformeerida tükki maailma sigrimigrit kompaktselt, hästi toimivaks mudeliks. Teadlane on uudishimulik, tema käitumine on võib-olla võrsunud kõrgematel loomadel küllalt arenenud eksploratiivsest käitumisest — käitumisest, mille vahetu eesmärk pole leida toitu, partnerit või pesapaika, vaid lihtsalt uurida ümbrust.

Eksploratiivseks käitumiseks saab vist pidada ka Supilinna tädi või Tähtvere professoriproua käitumist, kes ei saa jätta uurimata, kelle auto oli õõsi naabri maja ees, miks dotsent N-i koer eile nii ägedasti haukus ja kust said M-id raha oma korteri luksremondiks.

Peale eksploratiivse käitumise on olemas veel korraldav (ladinapäraselt ehk ordinatiivne) käitumine. See on korra loomine maailma segaduses, struktureerimine, järjestamine, jaotamine. Praktike, võimude, direktorite, rektorite, dekaanide, raamatupidajate ja revidentide tegevus.

Kõige olulisem ongi, kuidas me seda korda mõistame. Kas lihtsalt või keeruliselt, leebelt või jõhkral, Turuhoone või Ülikooli, Supilinna või Tähtvere moodi? Või hoopis Annelinna moodi? Sellest, kuidas me vaimus ja teos sellele küsimusele vastata oskame, oleneb minu meelest Tartu tulevik. Siin on Tartu Suur Võimalus ja Suur Oht.

Kui mõistame korda liiga formaalselt-lihtsalt ja asume seda siis looma, hävitame koos korratusega keerulisemat korrapära, millest me oma primitiivsuses lihtsalt aru ei saa, mis on aga elule vältimatult oluline. Korrapära nimel hävitame ja lihtsustame korrapära, korratuse vastu võideldes suurendame korratust.

Nii juhtub ikka siis, kui tahame ise kõike juhtida, valitseda, ümber teha. Nagu autoritaarne perekonnapea. Või autoritaarne ülemus. Mõlemad tahavad käskude ja keeldudega, juhatuste ja ettekirjutustega kõik kindlalt paika panna. Igal inimesel olgu oma koht ja funktsioon. Kehtigu range tsentraliseeritus. Kehtigu spetsialiseerumine. Kehtigu range hierarhia ja etikett. Reeglid, kuidas tohib ja kuidas ei tohi istuda, astuda, öelda ja kirjutada.

Niisuguseid reegleid on Tartus mitmesuguseid. On Supilinna omad, on Tähtvere omad, on Turuhoone ja Ülikooli omad. On seltskonna omad ja kroonu omad. Ja kõik need reeglid koos püüavad juhtida ja suunata Tartu vaimu.

Tegelikult on Tartu vaim muidugi liiga keeruline, et teda nii lihtsalt — kui üldse — juhtida ja suunata saaks. Liigse juhtimisega, liiga jäikade reeglitega aga saab tema loomulikku arenemist küll häirida ja pidurdada. Nii et ta valib kahest võimalikust arenemissuunnast halvema. Valib Suure Võimaluse asemel Suure Ohu. Seda ohtu muidugi selgelt tajumata.

Tartu Suur Võimalus on universalism. Universalismi poole aitaks meil liikuda Tartu ülikoolilinnalikkus — siin tegeldakse väga tõsiselt paljude asjadega arheoloogiast kosmoloogiani, laseritest evolutsiooniteooriani, luuletamisest sigade tõuaretuseni ning suur osa tegelejatest on omavahel tuttavad. Ometi ei ole ühel alal töötajaid nii palju, et nad saaksid moodustada kinniseid tsunfte ja seltskondi. Eri alade inimesed peavad omavahel suhtlema. See tähendab, et Tartus on olemas head eeldused arendada interdistsiplinaarset teadust, ületada kitsa spetsialiseerumise barjääre. Ning see, et siin harrastatakse ka kauneid kunste, avab Tartu vaimule võimalusi olla veel universaalsem, ületada lõhe teaduse ja kunsti vahel.

Interdistsiplinaarsust niisuguses laias mõttes Tartus ju ka on. Meil on füüsikutest ja artistidest kirjanikke, meil on rahvusliku teaduse ajaloosse kiindunud biolooge ja kirjanusteooriaga tegelevaid matemaatikuid, loodusteadlasi, kellest said teatritegijad, ja lingviste, kellest said luuletajad. On oluline, et Tartus tegeldakse tõsiselt niisuguste loomult interdistsiplinaarsete asjadega nagu filosoofia, psühholoogia, semiootika ja teaduse ajalugu. Interdistsiplinaarne Tartu ongi mõnes valdkonnas olnud algataja-läbimurdja. Siin sündis meie struktuuraalne ja matemaatiline lingvistika, siin ehitati esimesed sillad matemaatika ja ökoloogia vahele, siin hakati tegelema teoreetilise bioloogiaga ja sotsioloogiaga.

Et arengut selles suunas toetada, oleks Tartul vaja arusaamist ja abi. Tartul peaks olema võimalusi tegelda veel enamate aladega. Kõigepealt on meil väga vähe tänapäevast filoloogiat, romanistikat, germanistikat, klassitsistikat, orientalistikat. Neil aladel on üksikuid tippspetsialiste, mõnel puhul palju entusiaste, ammulisui kuulajaid, ei ole aga kollektiive, rühmi. Teadust ja kunsti ei tee aga suured üksiklased (kuigi neidki on olnud), vaid inimeste rühmad, kes koos mõtlevad ja loovad.

Tartus ei ole ka tõelist muusikaelu, oleme siin saanud pelgalt vastuvõtjateks. Meie väheste muusikainimeste loomingu tipp on kontserdiarvustused. Kindlasti annab tunda see, et linnas on ainult keskastme õppeasutus — muusikakool ning ülikoolis muusikaga tõsisemalt, ülikooliväärsest üldse ei

tegelda. Mis siin on, ei ulatu üle keskpärasest isetegevusest.

Kujutava kunstiga on asi veidi parem, aga siingi oleks oluline, et õnnestuks ellu viia ammune kavatsus — luua ülikoolis kujutava kunsti osakond. Muidu on karta, et ka Tartu kunstielu vaibub aegamööda endaga ja oma küündimatusega rahulolevasse provintslusse, kus vähene intellektuaalne pinge kulub vaid konjunktuuri jälgimisele ja oma huvide kaitsmisele.

Kui interdistsiplinaarsus on Tartu Suur Võimalus, siis provintslus on tema Suur Oht. Traagiline on see, et formaalselt, aruandluste järgi ei ole mõlemad lihtne ega tihti üldse võimalik eristada. Väliselt on ju kõik korras. Isegi filoloogia, muusika ja kunstiga. On üliõpilased, õppejõud, kursuse- ja diplomitööd. On Heliloojate Liidu ja Kunstnikkude Liidu Tartu osakonnad, on näitused ja kontserdid. Raamatukogudest ja kultuurimajadest rääkimata.

Seda, mis ometigi puudu jääb, on raske nimetada ja seletada. Puudujääv ei avaldu alati numbriliselt, mõõdetavalt. Või tuleb tema mõõtmiseks ja märkimiseks vaadata asju sügavamalt-sisulisemalt. Kui tahame, märkame küll midagi, millest joonistuvad selged kontuurid. Joonistub ka Tartu vaimu liikumine provintsluse poole. Supilinna poole, kui soovime, Tartu kultuurielu muutumine professionaalsest isetegevuslikuks, mis pole jätunud puudutamata isegi «Vanemuise» teatrit.

Tartu provintsisustumise märgid on näiteks niisugused:

— Tartu on jäänud kõrvale laiemast kultuuriringist. Siin pole korralikku hotelligi: siin ei saa pidada rahvusvahelisi konverentse, muusika- või kunstipidustusi.

— Järjest lahkuvad Tartust andekamad ja iseseisvamad inimesed. Kes sellepärast, et sinne etiketile orienteerunud ja oma hierarhiast väga teadlik seltskond närvidele käib. Kes sellepärast, et leida avaramaid töövõimalusi.

— Keskpärasus oskab end suurepäraselt taastoota. Peletades eemale andekamad, edutab ta neid, kellest pole tema autoriteedile ohtu. Seltskond hierarhiseerub aina rohkem. Igal alal tekivad oma väikesed jumalad, kes otsustavad enamuse asju. Ja kes sageli ei tee ise midagi olulist ega lase ka teistel teha. Kes valivad järglasteks ja õpilasteks samasuguseid ohutuid keskpärasusi.

— Niisugused inimesed ei tegele sellega, millega tegelevad, mitte suurest armastusest oma ala ja selle töö vastu. Nad armastavad tõe — parafraaseerime Heinet — nagu sakslane oma vanaema: mõõdukalt, kireta. Teaduse- ja kunstitõe on parajasti doseerituna neile vahend, mitte eesmärk. Nad teavad hästi, kui palju tõe, oma arvamust

ja kriitikat seltskond tahab vastu võtta. Ja kui inimene ei suuda oma tõearmastust, teadusekirge või kunstiviha ohjeldada, läheb ta seltskonnaga tülli ja seltskond sööb ta Tartust välja. Etikett on siin linnas olulisem kui muud asjad, ka etika.

— Muidugi ei ela vaim üksnes vaimust. Teadus ja kunst vajavad ka hooneid, aparate, raamatuid, infot, raha. Ka seda on Tartus napimalt kui Tallinnas. Sõjajärgsele Tartule anti 12 korda vähem ressursse kui temast ainult umbes 3 korda suuremale ja sõjas vähem purustatud Tallinnale. Tallinnasse viidi üle (tegelikult kaotati iseseisva õppeasutusena) kunstiinstituuti ja mitu akadeemia instituuti. Tartu muuseumid on talumatus ruumikitsikuses. Ülikooli raamatukogu väärrib *humaniora* osas pigem raamatumuuseumi kui raamatukogu nime — uuemat välismaist kirjandust satub siia väga vähe ja juhuslikult.

— Sellise popsliku kultuurisuhtumisega on Tartus loodud provintsluse materiaalne baas. Kõike on natuke, ei midagi piisavalt, avaralt, rikkalikult. Ka ülikool lakkab vähehaaval olemast *universitas* — hariduse andmise koht ning muutub kombinaadiks, kus valmistatakse ette spetsialiste.

Spetsialist on inimene, kes teab vähe malt üht asja põhjalikult; üldjuhul teab ta väga vähesest väga palju.

Meil on väga palju spetsialiste. Me usume, et majanduses, kultuuris ja mujal on meil seda enam edu, mida rohkem ja paremaid spetsialiste meil on. Nii see aga ei ole. Spetsialistid ei saa lahendada suuri ja keerulisi eluprobleeme. Elu (ühiskond, majandus, kultuur, poliitika...) ei jagune osadesse, kamakatesse, mida saab spetsialistide vahel lihtsalt ja õiglaselt ära jaotada. Elu on liiga keeruline tervik, et teda usaldada spetsialistide kätte. Elu vajab peale spetsialistide generaliste või universaliste, inimesi, kes teavad kõigest midagi, tähendagu see kasvõi seda, et nad teavad väga paljust üsna vähe.

Ülikool peaks olema kõigepealt generalistide (*universitas* — universalistide!) ettevalmistamise koht. Et saada spetsialistideks, peaksime kõigepealt saama generalistideks, mis on peaaegu sedasama kui saada haritud inimesteks. Generalistide ettevalmistamine on liiga keeruline asi, et seda usaldada spetsialistide, isegi ettevalmistamise ja kasvatamise spetsialistide kätte. Spetsialistid ei suuda ette valmistada ka korralikke spetsialiste. Meie koolihariduse hädad tulevad suuresti sellest, et oleme selle usaldanud spetsialistide kätte, matemaatika õpetamise matemaatikute, ajaloo õpetamise ajaloolaste ja kõige koordineerimise ja kokkupanemise riigiametnikkude kätte. Ka linna, eriti veel

Tartu-sugust linna ei saa anda spetsialistide ja ametkondade hoida ja arendada. Tartu ise nõuab generaliste. Tema vaim peaks nende tulekule siiski veel soodus olema. Kui Tartu vaim spetsialiseerumisele alla vannub, kaob üks tõsisemaid tõkkeid Tartu provintsisistumise teelt.

Ega väliselt palju ei muutugi. Jäävad alles ülikool, EPA, «Vanemuine», loominguliste liitude osakonnad, aga nad kaotavad loomingulise vaimu, tegutsevad edasi inertsist, aruandluse, linnukese pärast, kombe pärast, Tartu au ja uhkuse pärast ja mis kõik veel. Tartus enam ei tehta kirjandust ja kunsti, vaid harrastatakse neid. Teadust on raskem harrastada, teaduse tegemise asemel hakatakse siis aina rohkem ette valmistama spetsialiste. Muutub orientatsioon, seesemel et vaadata ette, horisondi, teadmatuse poole, vaadatakse aina rohkem kõrvale, seda, mis teeb teine, kuidas on teine, mis teine arvab...

Protsess on käimas. Tartu liigub provintsilinna, Supilinna suunas. Seda arengut saaks praegu veel pidurdada ja pöörata. Seda lubab kas või värsket vaimu ja vere pidev läbivool ülikoolist ja linnast. Ja Tartu ning tema vaim on meile liiga tarvilik, liiga kallilt kätte saadud ja lunastatud, et lasta tal provintsisituda. Tartut pole vaja mitte üksnes meile, vaid tervele maailmale. Tartu vaimu on vaja maailmavaimule, kui soovime väljenduda romantilise filosoofia vaimus.

SIRJE KIIN «Arbujate aegu»

Kristjan Raua majamuuseumis Nõmmel, vaikselt mändidealuses eestiaegses majas elustus veebruarikuus ARBUJATE AEG, millest meid tänava mais lahub täpselt pool sajandit. Aeg lahub, aeg liidab — kultuuris toimuva tähendus ei pruugigi selguda kohe praegu, täna; viiskümmend aastat hiljem võivad arbujast viis kuni kümme aastat ealt nooremad inimesed sisendada süüdimatu lihtsusega mõtet vaimse kultuuri küpsusest ja haprusest, ülevusest ja traagilisusest ajas ning ruumis. Käisin neid noori hingi vaatamas-tundmas kolm korda ja lahkusin 1930. aastate interjööri toast, mis mahutab korraga hädavaevu paar-kolmkümmend vaatajat, üha süveneva elamusega, milles *nostalgia* ja kahjutunne hävitatud ning mõnitatud luulepõlvkonnast segunes ja selgines vaimujõu imelise säilimisvõime ja edasikestmise tajuga. Andku asjaosalised andeks, aga mul on tunne, et nad ei teagi ise päriselt ettevõetud elustamiseseansi tähenduse mahtu ning võimsust, teistiti poleks nende üritus ehk olnud mõeldavgi. Nii nagu arbujate põlvkond ei pruuki-

nud 1938. a. Ants Orasele Ko-Ko-Ko kohvikus ühisväljaandele kaastööd ulatades teadvustada toimuva tähendust eesti kultuuriloos, ei pruugi tänased keskkooli-, kutsekooliõpilased ja tudengid karta praegu nende vaatajate hulgas viibivaid arbujuate lähedasi ja kaasaegseid, sest nende poolt ettekantu, V. Klementi ja K. Kärberi nim kutsekeskkooli õpetaja Heidi Sarapuu koostatud näidendi tekst on kirjanduslooliselt täpne, doseerib diskreetse vahekorras arbujuate artikleid, usutlustevastuseid ning luuletusi, mis tulevad loogiliselt esile tunderõhulistes kohtades. Tartu tudengiteatri «Valhalla» seniste rühmitustekavade (Noor-Eesti, «Siuru») võrreldes on «Arbujuate aegu» tekst liitekohtadel sujuvam, näidendlikum.

Igatahes osutub luuleteatri «Variusi» etendus tegelikult ju ainult väikese grupi harrastajate poolseks «Arbujuate» albumi tähtpäeva tähistuseks ja jääb tänases kultuuriteadvuses ka ainsaks — ehkki iseenesest vääriliseks, kui soovitakse. Aga miks ei võinuks «Arbujuate» album ilmuda kaunis kõites poolesajandaks juubeliks kirjastusest «Eesti Raamat» või «Kunst», miks ei võinuks sel puhul meil, Kodu-Eestis, välja anda Bernard Kangro eksiilis ilmunud koguteoseid «Arbujud» (1981) ja «Arbujuate kaasaeg» (1983), mis sisaldavad hindamatut mälestuslikku ja kirjandusuurimuslikku ainet, kui seda ei suudeta ega taheta veel siinsete jõududega korvata ega võistlevat monograafiat arbujuajast Kangro panusele kõrvale panna.

Lõpetuseks olgu üles loetud ja kultuuriloo tarvis ka «Vikerkaare» veergudel jäädvustatud need nimed, kes inspireerisid siinseid ridu ja tegid selle tähtsa, tõeliseks kultuuri-sündmuseks kujunenud teo: vallutav Betti Alver — Terje Rinne, melanhoolne Bernard

Kangro — Indrek Sarapuu, iseäralikult intensiivne Uku Masing — Indrek Pajumaa, siiras laps Kersti Merilaas — Ave Männik, raudne Mart Raud — Dan Põldroos, mõtleja August Sang — Risto Sarapik, salapärane Heiti Talvik — Mart Jagomägi, arutlev Paul Viiding — Juhan Kreem, täpne Linda Laarman — Kristel Idol, naiselik Lea Raud — Luule Vara, asjalik härra Aaloe — Tauri Strick, toimekas toimetaja (Orase ning Tuglase koondportree) — Olev Sõerumäe, eputlev reporter — Diana Dikson või Dilaila Johanson. Kirjandusõhtut juhtis Alar Ristisaar, klaveril mängis Anu Valmas ja viiulil Joel Sarv. Täpne tekst ja tundlik lavastus Heidi Sarapuu, kunstnik Riina Vanhanen.

Ühel etendusejärgsel jutuaJamisel tunnistas Juhan Viiding «arbujuatele», et ta on nutnud eesti teatrit vaadates vaid ühe korra, Jaan Toominga «Lase käele suud anda» ajal: «Täna tundsin midagi ligilähedast ühenduses Uku Masingu teksti esitamisega.» «Muidugi, sugulase asi, nututükk, odav sentimentaalsus,» kuulen Mihkel Mutti sapiselt ütlemas, sest mina nutsin ka iga kord, kui Kangro lahkub üle mere ja Merilaas jääb talle järele lugema «Viimset paati», kui Talvik võetakse ja Alver jääb luuletusega «Arbujuate aegu»: «...miks hulguvad nii huupi, / miks hoiad ja nead / oma imeohtlikku / sullepead?»

Asi polnud üldse mitte kurbuses, ka mitte traagiliselt «salaliku saatusega» põlvkonnas, kõik tundus nii käegakatsutav ja lihtne, tegelikult need noored ju peaaegu muud ei teinudki, kui ainult kõnelesid omavahel natuke ja lugesid luuletusi, mida mitu põlve eestlasi teab peast ja vahepealsed jälle pole tohtinud neist kuulda, aga ometi... See ongi vist hinge puudutus, kunsti mõju.

Eesti NSV Kirjanike Liidu juures olev firma «Kupar» on endale seadnud kaks ülesannet. Tahame jõuda selleni, et kirjaniku laual valminud käsikiri jõuaks raamatuna kauplusse vähem kui poole aastaga. Osa raamatute müügi tulust kanname kirjanduselu fondi, kust maksame kirjanikele loomingu- lisi stipendiume ja ühekordseid loomingu- lisi toetusi — see on kirjastustegevuse kõrval teine suur ülesanne.

«Kupra» raamatuid ostes toetab lugeja laiemat kirjanikeringi; «Kupar» on vahendajaks eesti rahva ja tema kirjanike vahel. Kirjanduselu fond võtab vastu ka annetusi. Inimestelt on laekunud 500 ja 1000 rbl, Rakvere rajooni Nõmmküla sovhoos annetas 1000, väikefirma «Mainor-Konsultant» 3000 rbl jne. Praegu on «Kupra» stipendiaatideks Hando Runnel ja Doris Kareva.

KUPAR

Heino Kiik, «Kupra» esimees,
Tallinnas, 24. märtsil 1988. a.

Vikerkaar

Toimetuse kolleegium:

Nelli Abašina, Boriss Bernštein, Valeri Bezzubov, Lehte Hainsalu, Jaak Jõeriüt, Ülo Kaevats, Maie Kalda, Mart Kalm, Veiko Lõhmus, Mihkel Mutt, Rein Raud, Toivo Sikk, Rein Veidemann, Peeter Vihalemm.

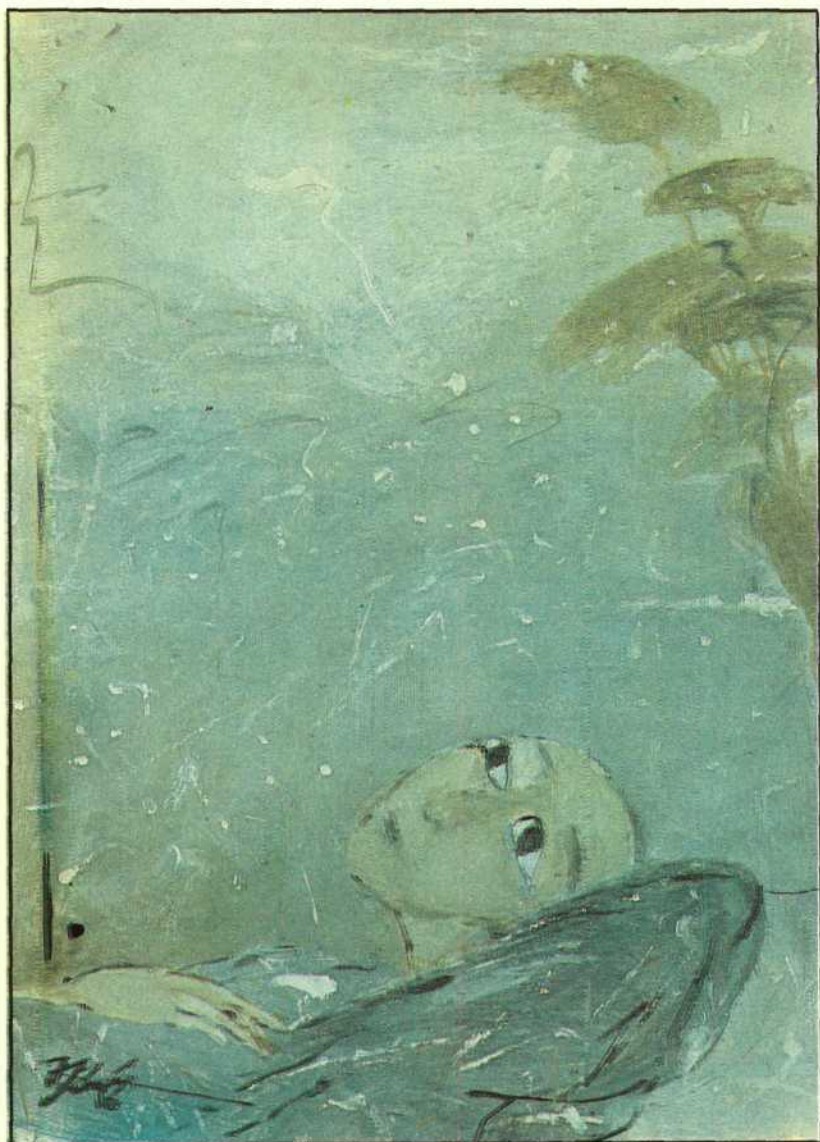
Toimetus:

Peatoimetaja **Rein Veidemann** 60 17 72.
Peatoimetaja asetäitja **Alla Kallas**
60 17 72. Vastutav sekretär **Jüri Ojamaa**
60 18 58. Algupärane ja tõlkekirjandus
Märt Väljataga 60 18 58. Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika **Mihkel Tiks**
60 18 58, **Kajar Pruul** 60 18 58 (Tartus
teisip. reedeni k 13—15 tel 33 396).
Keeletoimetaja **Tiina Lias** 60 18 58.
Kunstiline toimetaja **Jüri Kaarma**
60 18 58. Tehniline toimetaja **Katrin**
Mürk 60 18 58. Korrektor **Tiiu Vseviov**
60 18 58. Masinakiri **Viivi Tammik**
60 18 58.

Toimetus käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Toimetuse aadress: Tallinn 200031, J. Gagarini pst 30. Laduda antud 03. 03. 1988. Trükkida antud 21. 04. 1988. Ofsetpaber 70×100 16. Formaadile 60×90 kohaldatud tingtrükipoognaid 7,8. Arvestuspoognaid 10,09. MB-00016. Tellimuse nr. 951, EKP Keskkomitee Kirjastuse trükkikoda, Tallinn, Pärnu mnt 67-a. Trükiaru 36 000. Aadress redaktsiooni: Tallinn 200031, Бульв. Ю. Гагарина 30. Издательство «Периодика». Журнал «Викерkaar» № 5, май 1988. На эстонском языке. Млен. 15 коп.

Vikerkaar

Hind 45 kop.
78245